

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

2024 - 9 (17)

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

ISSN: 2651 - 3943
e-ISSN: 2757 - 8941

yyuibfdergi@gmail.com
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/vanyyuiibfd>

EDİTÖR

Prof. Dr. Fevzi ERDOĞAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gamze SEVİMLİ ÖRGÜN – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ

Doç. Dr. Abdulkadir GÜMÜŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Yıldız ATMACA - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa TORUSDAĞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Kübra BAĞCI - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sercan YAVAN – Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

SEKRETERYA

Arş. Gör. Nur Sena GÜNGÖR - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Fevzi ERDOĞAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Halil KIYMAZ - Rollins College – ABD
Prof. Dr. Francesco Pastore - University of Campani - Italy
Prof. Dr. Ferit İZCİ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Shawki FARAG - The American University in Cairo - Mısır
Prof. Dr. Olga NOSOVA - University of Kharkov Institute Banking Affairs - Ukraine
Prof. Dr. Reis MULITA - Universiteti Marin Barleti - Albania
Prof. Dr. Mehmet DEMİR - Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Neda PETROSKA ANGELOSKA - Ss. Cyril ve Methodius University - Makedonya
Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Ainur NOGAYEVA - Avrasya Milli Üniversitesi – Kazakistan
Doç. Dr. Abdullah EROL - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan KARAASLAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Abdullah YILMAZ - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. A. Argun AKDOĞAN - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. A. Menaf TURAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir ELMAS - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem GÜL - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Engin ÖNER - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan OKTAY - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan TURAL - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ERKUŞ - İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan YAYLI - Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail CERİTLİ - Antalya Bilim Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BARCA - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Emre GÜLER - İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Mete YILDIZ - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Murat AKÇAKAYA - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Murat BASKICI - Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ - Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Prof. Dr. Örsan Ö.AKBULUT - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY - Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Reha SAYDAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Selim ÇAĞATAY - Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Selim İNANÇLI - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Semra KARACAER - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü MOLLAVELİOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİ KÜNYESİ
2024 – 9 (17)

- Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN - Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz DEMİRHAN – Mardin Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrahman ÇALIK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Aysel ÖZTÜRKÇÜ AKÇAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Bulut DÜLEK – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah OĞRAK – Bursa Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Aytekin GÜVEN Bolu Abant - İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Barış ÖVGÜN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Başak ÇAKAR DALGIÇ - Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Can Umut ÇİNER - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan AFŞAR - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Evrim MAYATÜRK AKYOL - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YILDIRIM - Erzurum Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice Hicret ÖZKOÇ - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. İpek ÖZKAL SAYAN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut HIZIROĞLU - İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammed Hanifi VAN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Mürteza HASANOĞLU - Azerbaycan Devlet İdarecilik Akademisi
Doç. Dr. Nazım KARTAL - Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Ozan ZENGİN - Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Sevcan DEMİR ATALAY - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Şekip YAZGAN - Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Doç. Dr. Tekin AVANER – Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Doç. Dr. Uğur SADIÖĞLU - Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Yasemin ÖZDEMİR - Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz ÜSTÜNER - Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Asena BOZTAŞ - Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bora AÇAN - Yalova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem DEMİR - Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilşad TÜRKMEÑOĞLU KÖSE - Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elvan AKTÜRK HAYAT - Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ÇAVDAR - Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlhan SAĞSEN - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Lütfi YALÇIN - Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat KORALTÜRK - Marmara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur SADIOĞLU - Hacettepe Üniversitesi
Dr. Hakan AKAR – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ

Doç. Dr. Hakan EYGÜ – Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erhan ORAKÇI – Hakkâri Üniversitesi
Doç. Dr. Abdurrazak GÜLTEKİN – Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Ezgi KOVANCI – Adıyaman Üniversitesi
Dr. Fidan ALHAS – İnönü Üniversitesi
Dr. Kübra GÜMÜŞ – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Güven YARIMBATMAN – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlke Bezen TOZKOPARAN – Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Aslı YIKILMAZ – Mersin Üniversitesi
Dr. Özge ERSEZER – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Hamza KAYA – Bağımsız Araştırmacı
Dr. Öğr. Üyesi Nurcan BULUT – Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Binnaz ALP – Bağımsız Araştırmacı
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÖKERİK – Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vedat ALMALI – Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Mevlüt GÖL – Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Kürşad Seçkin KARAHAN – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Derya DAVRAN – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Veysi KILIÇ – Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SONGUR – Dicle Üniversitesi
Dr. Necati ERDOĞAN – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİ KÜNYESİ
2024 – 9 (17)

İNDEKS BİLGİSİ

2024 – 9 (17)

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

SÖBIAD

BASE
Bielefeld Academic Search Engine

Google Akademik

DRJI

EDİTÖRDEN...

Kıymetli Okurlarımız,

Dergimizin dokuzuncu cildinin ilk sayısında sizlerle tekrar beraberiz. Bu sayıda bize iletilen yalnızca dokuz adet çalışma editöryal ve hakem süreçlerinden olumlu geçerek yayımlanmıştır. Diğer çalışmaların bir kısmı editör aşamasında bir kısmı da hakem süreçlerinden sonra yayımlanmaya uygun bulunmamıştır. Bu vesile ile çalışması yayımlanmaya uygun görülen yazarlarımızı tebrik ederiz. Bu sayıda çalışmasına yer verilmeyen yazarlarımızın dergi şablonuna uygun olarak hazırladıkları çalışmalarını tekrar beklediğimizi belirtmek isteriz. Ayrıca bu sayıda bizlere öz veri ile çalışmalarını değerlendirmek suretiyle destek olan hocalarımıza teşekkür ederiz.

Bu duygu ve düşüncelerle dergimizin bir sonraki sayısında görüşmeyi umut ettiğimizi belirterek notumuzu bitiriyoruz.

Dileriz bir sonraki sayımızı yayınladığımızda Gazze'deki zulümler bitmiş olur....

Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ

Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Yener ALTUN, Ayad Faisal ISSA, Rizgar Maghdid AHMED

Araştırma Makalesi / Research Article

CLASSIFICATION OF PUBLIC AND PRIVATE HOSPITALS IN IRAQ IN TERMS OF HEALTH
SERVICES QUALITY

SAĞLIK HİZMETLERİ KALİTESİ AÇISINDAN IRAK'TAKİ KAMU VE ÖZEL HASTANELERİN
SINIFLANDIRILMASI

1-20

Burçak İSMET

Araştırma Makalesi / Research Article

SİSTEMATİK OLARAK MEKÂN İNSANI NASIL ÜRETTİ?

HOW DID SPACE PRODUCE PERSONS SYSTEMATICALLY?

21-33

Gülizar ÇAKIR SÜMER

Araştırma Makalesi / Research Article

KENTSEL ALANLARDAKİ SAHİPSİZ KÖPEKLER SORUNU VE ÇÖZÜM UYGULAMALARI

THE ISSUE OF STRAY DOGS IN URBAN AREAS AND POTENTIAL SOLUTIONS

34-49

Mesut ASLAN

Araştırma Makalesi / Research Article

ALTIN FİYATLARI İLE BORSA İSTANBUL 100 ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN GOLD PRICES AND BORSA ISTANBUL 100 INDEX

50-63

Yılmaz ÇEKMEN, Uğur TATLI, Aysel ÖZTÜRKÇÜ AKÇAY

Araştırma Makalesi / Research Article

KAZANÇ YÖNETİMİ UYGULAMALARININ TEMETTÜ POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
BORSA İSTANBUL ÜZERİNE BİR İNCELEME
THE EFFECT OF EARNINGS MANAGEMENT PRACTICES ON DIVIDEND POLICY: A STUDY
ON BORSA ISTANBUL

64-78

Yusuf Taha OKAN, Ahmet ÇAKIR

Araştırma Makalesi / Research Article

GENÇLERİN GİRİŞİMCİLİĞE BAKIŞ AÇILARI VE GİRİŞİMCİ OLMA ARZULARI
ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA
A QUALITATIVE RESEARCH ON YOUTH'S PERSPECTIVES TO ENTREPRENEURSHIP AND
THEIR DESIRE TO BE ENTREPRENEURSHIP

79-97

Güven YARIMBATMAN

Araştırma Makalesi / Research Article

ANAYASA MAHKEMESİNE BİREYSEL BAŞVURUNUN İŞLEVİ, ETKİNLİĞİ VE RİSKLERİ
FUNCTION, EFFECTIVENESS AND RISKS OF INDIVIDUAL APPLICATION TO THE
CONSTITUTIONAL COURT

98-110

Muhammed ŞENCAN, Ümit NALDÖKEN

Araştırma Makalesi / Research Article

HEMŞİRELERDE KLİNİK LİDERLİĞİN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ

THE EFFECT OF CLINICAL LEADERSHIP ON WORK PERFORMANCE OF NURSES

111-124

Muhittin IŞIK

Araştırma Makalesi / Research Article

28 ŞUBAT POSTMODERN DARBESİNİN AKTÖRLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

AN ANALYSIS ON THE ACTORS OF 28 FEBRUARY POSTMODERN COUP

DEPARTMENT

125-147

CLASSIFICATION OF PUBLIC AND PRIVATE HOSPITALS IN IRAQ IN TERMS OF HEALTH SERVICES QUALITY*

Yener ALTUN¹

Ayad Faisal ISSA²

Rizgar Maghdid AHMED³

Abstract

In this search, the quality of health services was taken into account as the most important criterion. Public and private sectors provide services in health systems and generally play an important role in improving the quality of society's health services. The purpose of this search was determined as the classification of public and private hospitals in Erbil province of Iraq in terms of health services quality. A quantitative cross-sectional questionnaire based on the SERVQUAL dimensional model is part of this research. In 2020, considering the random stratified sampling method, 370 questionnaire forms were distributed to patients in all departments of 11 different public and private hospitals in Erbil. Using factor analysis and discriminant analysis with ROC curve in the 25th version of IBM – SPSS software, current data were analyzed. Seven factors accounting for 64% of the total variance in public and private hospitals were found by factor analysis. It was determined that the correct classification rate was 78.1% and that public and private hospitals were separated by discriminant analysis. In addition, the discriminant model of the ROC curve criterion and the AUC value of the area under the ROC curve were obtained with the analysis results as 0.863. This means that the diagnostic test has perfect discrimination. In this search, the most important and effective variables in terms of patient satisfaction between factor analysis and discriminant analysis are X1: Modern equipment in the hospital, X7: The hospital staff get things done the first time and X8: Providing timely services. In conclusion, the analysis results reveal that there is a notable difference between public hospitals and private hospitals.

Keywords: Factor analysis, Discriminant analysis, ROC curves, Patient, Service quality.

Jel Classification: C40.

* Bu çalışma "CLASSIFICATION OF PUBLIC AND PRIVATE HOSPITALS IN TERMS OF HEALTH SERVICES QUALITY: A SAMPLE OF ERBIL PROVINCE" isimli tezden üretilmiştir.

¹ Doç. Dr., Van YYÜ, E-posta: yeneraltun@yyu.edu.tr, [ORCID:0000-0003-1073-5513](https://orcid.org/0000-0003-1073-5513)

² Yüksek Lisans Öğrencisi, E-posta: ayad86.faisal@gmail.com, [ORCID: 0009-0001-5821-9481](https://orcid.org/0009-0001-5821-9481)

³ Dr, Salahaddin Üniversitesi, Irak, E-posta: rzgarstat@gmail.com, [ORCID: 0000-0003-1788-2647](https://orcid.org/0000-0003-1788-2647)

Atıf: Altun, Y., Faisal ISSA, A., Maghdid AHMED, R., (2022). Classification of public and private hospitals in Iraq in terms of health services quality. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 1-20.

DOI: 10.54831/vanyyuiibfd.1359806

SAĞLIK HİZMETLERİ KALİTESİ AÇISINDAN IRAK'TAKİ KAMU VE ÖZEL HASTANELERİN SINIFLANDIRILMASI

Öz

Bu araştırmada sağlık hizmetlerinin kalitesi en önemli kriter olarak dikkate alınmıştır. Kamu ve özel sektör sağlık sistemlerinde hizmet sunmakta ve genel olarak toplumun sağlık hizmetlerinin kalitesinin artırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu araştırmanın amacı sağlık hizmetleri kalitesi açısından Irak'ın Erbil ilindeki kamu ve özel hastanelerin sınıflandırılması olarak belirlenmiştir. SERVQUAL boyutsal modeline dayanan niceliksel bir kesitsel anket bu araştırmanın bir parçasıdır. 2020 yılında rastgele tabakalı örnekleme yöntemi dikkate alınarak Erbil'deki kamu ve özel 11 farklı hastanenin tüm bölümlerinde 370 anket formu hastalara dağıtıldı. IBM – SPSS yazılımınının 25. versiyonunda faktör analizi ve ROC eğrisi ile diskriminant analizi kullanılarak, mevcut veriler analiz edilmiştir. Faktör analizi sonucunda kamu ve özel hastanelerdeki toplam varyansın %64'ünü oluşturan yedi faktör bulunmuştur. Doğru sınıflandırma oranının %78,1 olduğu, kamu ve özel hastanelerin birbirinden ayrıldığı Diskriminant analizi ile tespit edilmiştir. Ayrıca, ROC eğrisi kriterinin ayırmacı modeli ve ROC eğrisi altında kalan alanın AUC değeri 0,863 olduğu analiz sonuçları ile elde edildi. Bu da tanısal testin mükemmel ayrımcılık taşıdığı manasına gelir. Bu araştırmada hasta memnuniyeti açısından faktör analizi ile diskriminant analizi arasında en önemli ve etkili değişkenler X1: Hastanedeki modern donanım, X7: Hastane personelinin işleri ilk seferde yaptırması ve X8: Hizmetlerin zamanında sağlanması değişkenleridir. Sonuç olarak analiz sonuçları kamu hastaneleri ile özel hastaneler arasında dikkate değer fark olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Faktör analizi, Diskriminant analizi, ROC eğrileri, Hasta, Hizmet kalitesi.

Jel Kodları: C40.

INTRODUCTION

The most significant factor in the effectiveness and survival of health organizations is the quality of health services, thereby increasing loyalty and customer satisfaction of supplier organizations (Ibarra et al., 2014). In order to be considered customer-oriented institutions, the quality of services, particularly in institutions facing high visitor volumes, should be used as a crucial measure; this has contributed to the satisfaction of service users and the growth of activities of health organizations, contributing to the effectiveness and efficiency of health service organizations (Aghamolaei et al., 2014). In addition, patients are becoming more open to competitive change and more familiar with health care facilities, so the standard of service alone might not be enough to preserve a long-term patient-hospital partnership (Gaur et al., 2011). Quality of service is consumers' perception of how well a service meets or exceeds its expectations, and customers judge it, not organizations. The collaborative design of the service process results in the client's quality evaluation directly after the delivery and success of that service (Douglas and Connor, 2003).

In the healthcare sector, identifying and assessing service quality has been a major challenge, because it requires intangibility, heterogeneity and inseparability. In hospitals, service quality has

historically concentrated solely on the quality of medical care, but today it encompasses both medical services and hospitality. The service sector maintains two types of quality, namely the technological aspects and the functional aspects of the services. Professional consistency consists of procedural and diagnostic technical precision. Functional consistency refers to the delivery to patients of health care services. The technological quality of facilities can not necessarily be measured by patients, so functional quality is generally accepted as a determinant of patient satisfaction in hospitals. Since the perceived quality of health care services has a direct effect on health service consumption behavior and behaviors, it is necessary to understand the preferences and perceptions of health service quality patients (Baltussen et al., 2002).

In Iraq, health services are divided into public and private sectors. In the public sector, all types of health services such as medicine, oxygen, all types of rays, medical tests, food, surgery, patient transportation equipment like (Ambulance, wheelchair and patient bed) and patient accommodation, car parking, heating or cooling systems and equipment, hospital hygiene and also all hospital employees and medical service staff such as specialist doctors, nurses, administrative staff, servants, etc. all of these services must be provided by the government without any expectation to obtain patient satisfaction. But in the private sector, all the health services mentioned in the public sector are done through payment by person or company.

Considering the relevant literature, Mensah et al. (2016), Alijanzadeh et al. (2016), Amin and Nasharuddin (2013), Taner and Antony (2006), Eggleston et al. (2010), Irfan and Ijaz (2011), Alumran et al. (2020) and D’Cunha and Suresh (2015), conducted scientific studies that will contribute to the literature on the relations between patients and health personnel in public and private hospitals and their effects on patient satisfaction.

The purpose of this research can be listed as follows:

1. Using two advanced statistical ways which are factor analysis and discriminant analysis to reach the most important factors that affect the quality of health care in hospitals.
2. Estimate the distinguish formula between public and private hospitals using discriminant function.
3. Using receiver operating characteristic (ROC) curves criterion as an important measure to evaluate the model.

The fundamental objectives of factor analysis are to reduce dimensions and to investigate the structure of relationships among variables, in other words, to classify variables. As can be understood from the explanations above, in factor analysis, there is no structure referred to as dependent and independent variables among the variables considered. All variables are interrelated variables that collectively constitute a structure (Eygü and Karaman, 2013).

1. METHODOLOGY

This study is intended to make classification and evaluation model of the quality health services rendered by public and private hospitals in Erbil Province. For better developing, the action of quality health service problems from public and private hospitals in north Iraq, with good and rescannable solution, we prefer statistical data that had been analyzed through factor and discriminant analysis with ROC curve to evaluate the model. Therefore to get the data, we will apply the mechanism which explained below:

We applied the SERVQUAL instrument, widely used in contemporary research (Sohail, 2003; Mostafa, 2005; Wiesniewski and Wiesniewski, 2005), in the study. The study questionnaire consists of two parts; the first section includes demographic characteristics of the hospitalized patient such as gender, age, marriage, profession, economic status and education, and the second section includes 22 variables related to quality health services. We adopted all the original SERVQUAL questions without modification, the SERVQUAL scale was based on the five dimensions of service quality namely Tangibles, Reliability, Responsiveness, Assurance and Empathy. The perception and expectation variables were measured on a five point Likert scale ranging from 1="strongly disagree" to 5="strongly agree". Then this questionnaire form is distributed randomly among 370 patients in all departments of eleven different hospitals including public and private hospitals in Erbil province in the year 2020. Moreover, stratified random sampling has been used. Thus, they are 188 patients in public hospital and 182 patients in private hospital.

The data is then manually gathered and entered into the IBM SPSS statistics V: 25 program (statistical package for the social sciences) to be analyzed. In addition, codes are defined for the variables; the data were analyzed by applying the multivariate method focusing on factor analysis to reveal the most important variables affecting patient satisfaction with public and private hospitals. Considering Varimax rotation, loadings above 0.5 were used to interpret the components. Stepwise discriminant analysis was performed to construct a model based on the subset of variables that best discriminates between public and private hospitals. Additionally, ROC curve criterion was used to evaluate the discriminant model.

2. RESULTS AND DISCUSSION

This research depended on questionnaire forms and was distributed randomly among 370 patients in all departments of eleven different hospitals including public and private hospitals in Erbil city in the year 2020. Moreover, stratified random sampling has been used and analyzed data by IBM SPSS Statistics V: 25 program. In the first stage, descriptive statistics reflecting the mean and standard deviation for each service quality structure were used to improve understanding of the public and private hospital classification of quality health care for patients against each service quality dimension. At the second stage, factor analysis was performed to extract the most important variable for public and private

hospitals. At the third stage discriminant analysis was performed to distinguish between public and private hospital. At the fourth stage ROC curve criterion was performed to evaluating the model.

2.1. Demographic profile of patients

To demographic profile of the patient, we used descriptive statistics which are focused on frequency for eight variables such us (gender, age, marital status, occupation, economic condition ...etc.). After that we used bar chat for each variables to measure value or frequency, Figure from 1 to 8 illustrate the demographic respondent profile of the patient.

2.1.1. Gender of patients

Figure 1 shows the demographic profile of the patients. A total of 370 respondents by gender represented that, (41.9%) 155 of the patientss were male and (58.1%) 215 were female.

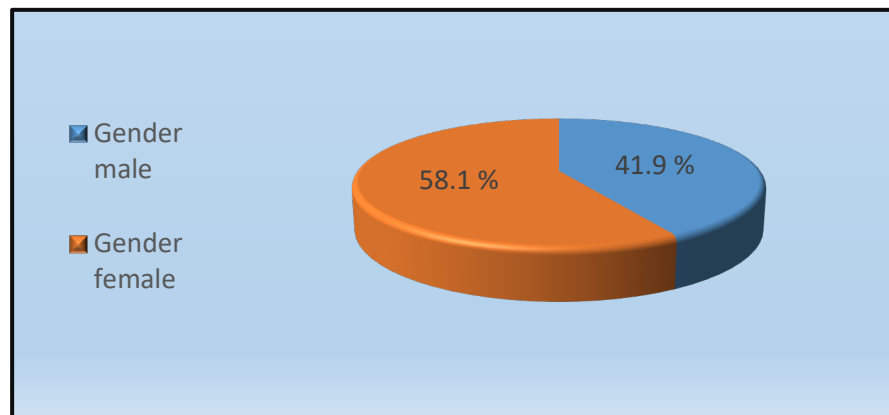

Figure 1. Gender of patients

2.1.2. Age of patients

Figure 2 shows the age patient that (18.1%) 67 of the patient's age were under 25 years old, (26.8%) 99 of the patient's age were 25–39 years old, (20%) 74 of the patient's age were 40-54 years old and (35.1%) 130 were equal or more than 55 years old.

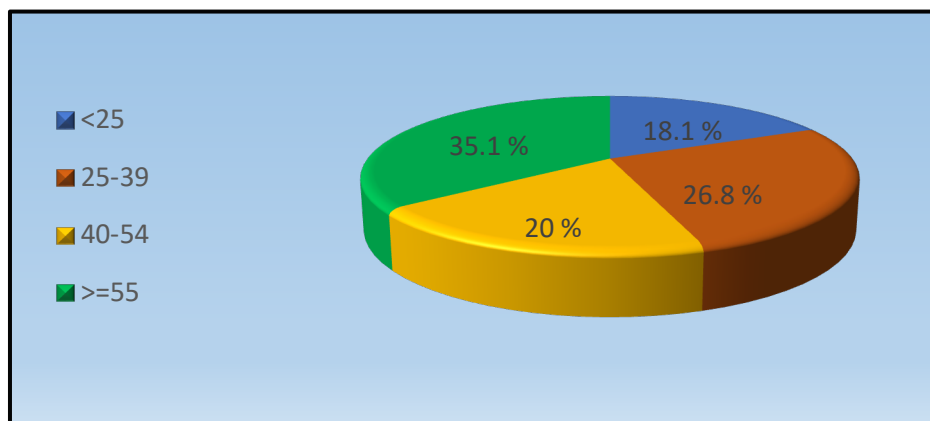

Figure 2. Age of patients

2.1.3. Marital Status of patients

Figure 3 shows marital status for the patients that (70.5%) 261 of the patients were married, (15.9%) 59 of the patients were single, (0.8%) 3 of the patients were divorce and (12.7%) 47 were another status.

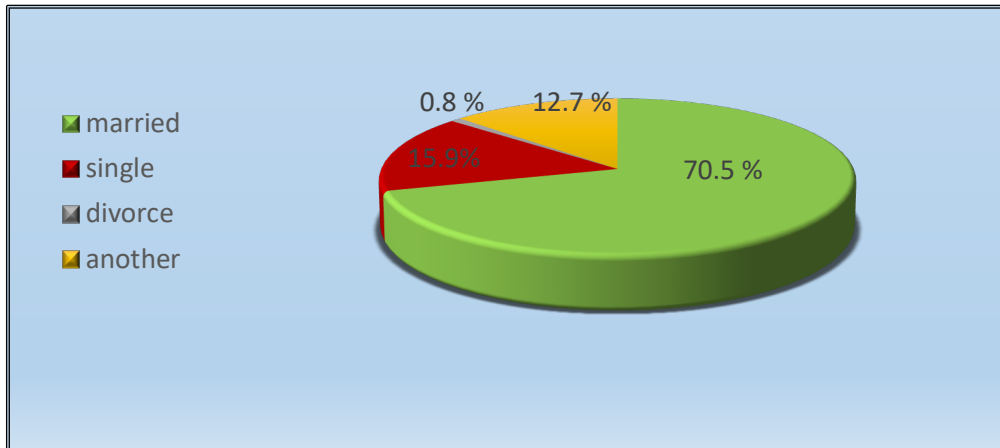

Figure 3. Marital status of patients

2.1.4. Occupation of patients

Figure 4 shows the output of occupation represented that (14.1%) 52 of the patients were employee, (13.8%) 51 patients were retired, (37.8%) 140 patients were wife home, (17.3%) 64 patients were worker, (7.6%) 28 patients were impotence and (9.5%) 35 were students.

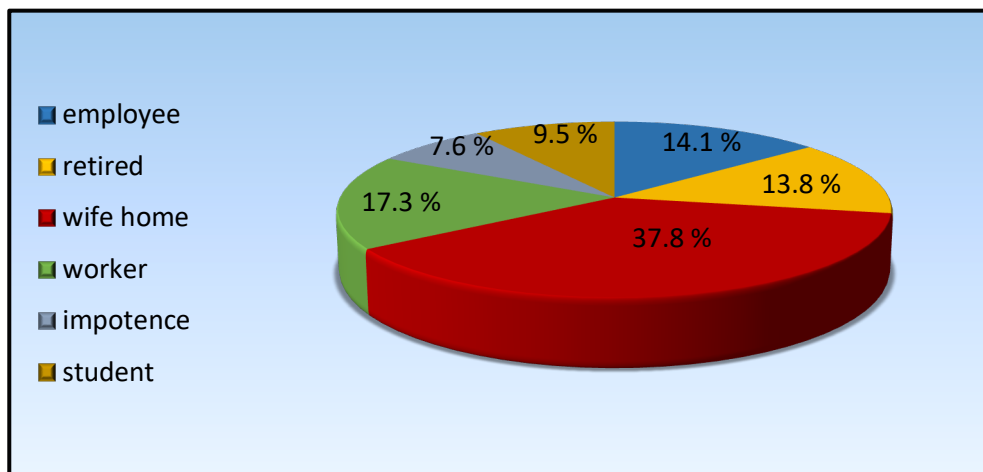

Figure 4. Occupation of patients

2.1.5. Economic condition of respondents

Figure 5 shows economic condition for the patients that (24.6%) 91 of the patients had bad economic, (46.2%) 171 patients had middle economic, (28.1%) 104 patients had good economic and(1.1%) 4 patients had very good economic

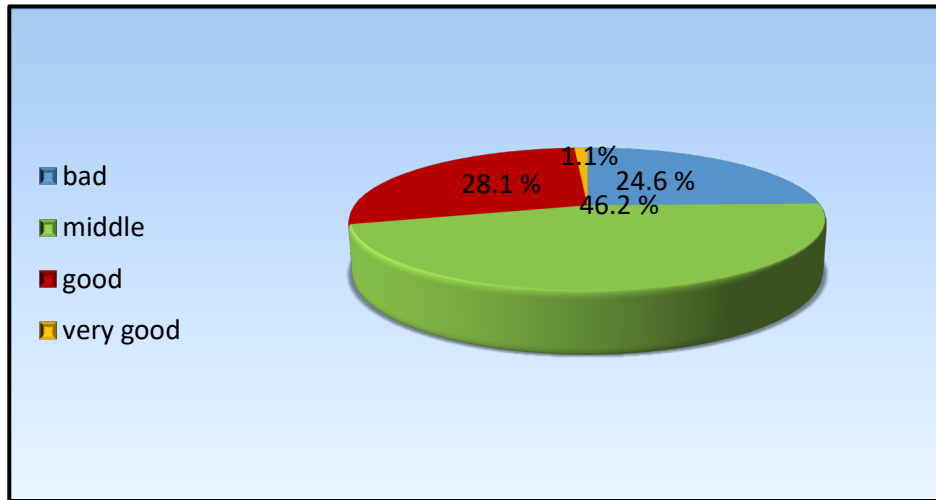

Figure 5. Economic condition of respondents

2.1.6. Education of respondents

Figure 6 shows education for the patients that (36.8%) 136 of the patient's illiterate, (14.3%) 53 patients could just read and write, (10%) 37 patients had primary degree, (13.5%) 50 patients had intermediate degree, (7.6%) 28 patients had secondary degree, (7.6%) 28 patients had institute degree, (9.2%) 34 patients had bachelor degree and(1.1%) 4 patients had higher certificate.

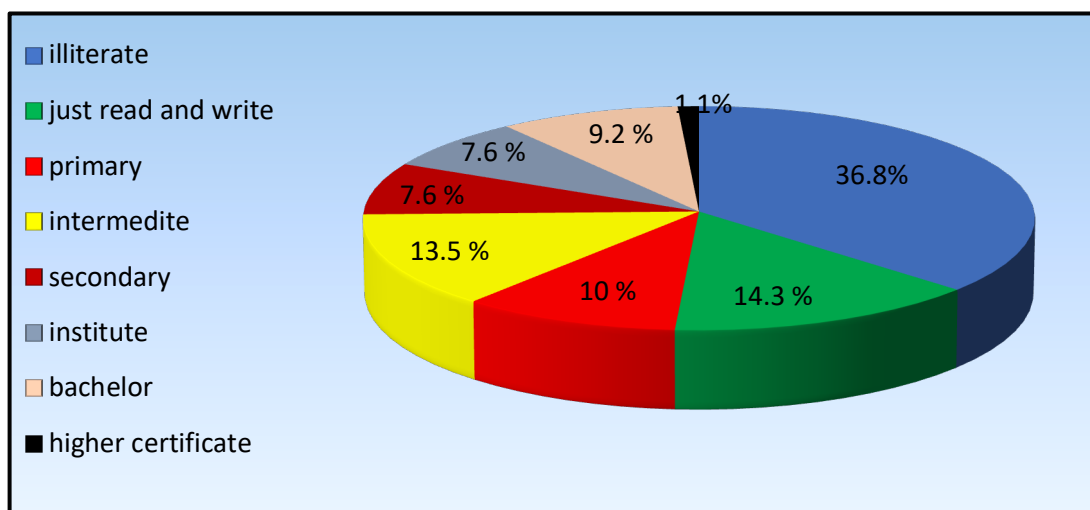

Figure 6. Education of respondents

2.1.7. Respondents of hospital type

Figure 7 shows the contribution of the patients in the hospital type. A total of 370 patients that (50.8%) 188 of the patients in public hospital and (49.2%) 182 of the patients in private hospital.

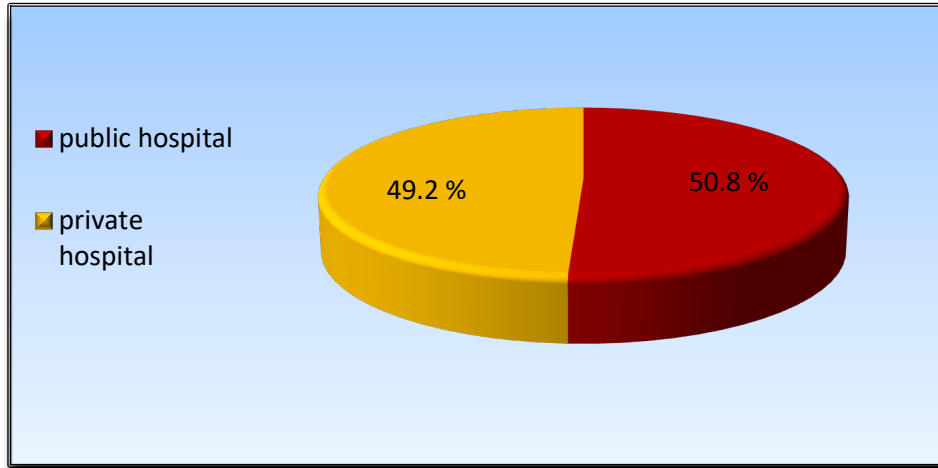

Figure 7. Contribution of the patients in the hospitals.

2.1.8. Respondents divided by hospitals

Figure 8 shows patients that are divided by eleven hospitals. A total of 370 patients that (14.6%) 54 patients in Rizgare Teaching Hospital, (9.5%) 35 patients in West Emergency Hospital, (13.2%) 49 patients in Erbil Teaching Hospital, (13.5%) 50 patients in East Emergency Hospital, (10.5%) 39 patients in Zheen Hospital, (10.5%) 39 patients in CMC Hospital, (8.1%) 30 patients in Sardam Hospital, (8.1%) 30 patients in Paky Hospital, (3.8%) 14 patients in Zanko Hospital, (4.1%) 15 patients in Balsam Hospital, (4.1%) 15 patients in Hawler Hospital.

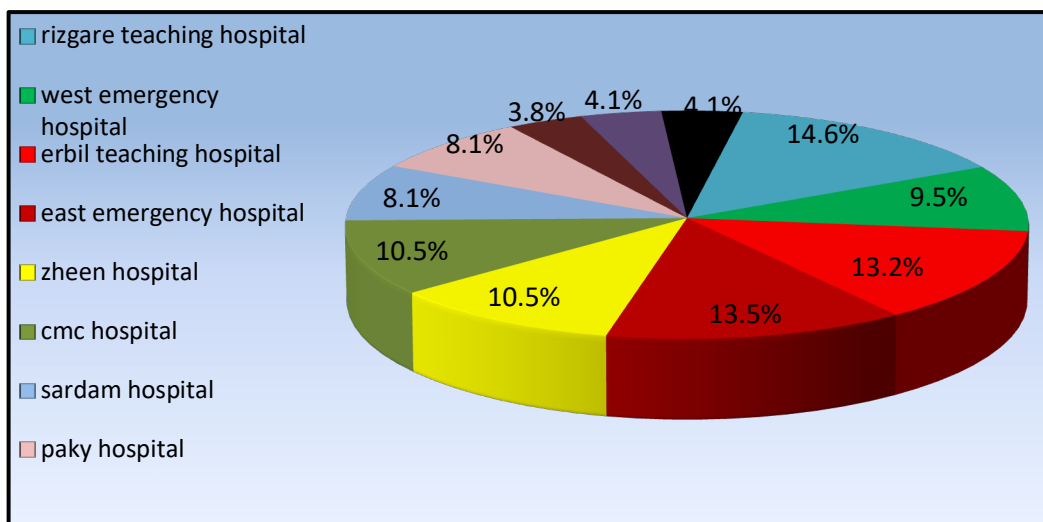

Figure 8. Patients divided by hospitals.

2.2. Reliability Test

Reliability is the degree to which the questionnaire, the evaluation, the assessment or any measurement technique generates the same results in a repeat test. In short, the stability or accuracy of scores over time or through raters (Bolarinwa, 2015). Reliability was tested using Cronbach's alpha (α), the Rasch version of Cronbach's α , except that it is measured from the person's logit scale estimates. (Andrich and Marais, 2019). It is suggested that $\alpha \geq 0.90$ = excellent, $0.90 > \alpha \geq 0.80$ = good, $0.8 > \alpha \geq 0.7$ = acceptable, $0.7 > \alpha \geq 0.6$ = questionable, $0.6 > \alpha \geq 0.5$ = poor, and $\alpha < 0.5$ = unacceptable (Hansen and Kjaersgaard, 2020). The reliability test for our data as shown in the following table:

Table 1. Reliability test

Cronbach's alpha	N of Items
0.788	22

Table 1 shows that total number of items is 22 items and Cronbach's alpha is 0.788 . Therefore, the data is acceptable to analyze.

2.3. Descriptive Statistics

Table 2 shows the descriptive statistics for all variables the mean and standard deviation, count and percent for Likert scale (strongly disagree, disagree, neutral, agree, strongly agree).

Table 2. Descriptive Statistics

Var	strongly disagree		disagree		neutral		agree		strongly agree		Mean	S. D
	Count	%	Count	%	Count	%	Count	%	Count	%		
X1	0	0.0	9	2.4	27	7.3	218	58.9	116	31.4	4.19	0.669
X2	2	0.5	13	3.5	29	7.8	261	70.5	65	17.6	4.01	0.667
X3	0	0.0	0	0.0	15	4.1	211	57.0	144	38.9	4.35	0.556
X4	0	0.0	15	4.1	136	36.8	174	47.0	45	12.2	3.67	0.739
X5	2	0.5	21	5.7	50	13.5	153	41.4	144	38.9	4.12	0.887
X6	0	0.0	7	1.9	22	5.9	211	57.0	130	35.1	4.25	0.650
X7	0	0.0	1	0.3	4	1.1	292	78.9	73	19.7	4.18	0.432
X8	0	0.0	3	0.8	14	3.8	238	64.3	115	31.1	4.26	0.562
X9	0	0.0	2	0.5	4	1.1	259	70.0	105	28.4	4.26	0.498
X10	0	0.0	1	0.3	6	1.6	227	61.4	136	36.8	4.35	0.525
X11	0	0.0	2	0.5	12	3.2	242	65.4	114	30.8	4.26	0.541
X12	0	0.0	0	0.0	9	2.4	300	81.1	61	16.5	4.14	0.412

X13	0	0.0	1	0.3	6	1.6	122	33.0	241	65.1	4.63	0.532
X14	1	0.3	4	1.1	19	5.1	248	67.0	98	26.5	4.18	0.592
X15	0	0.0	4	1.1	6	1.6	290	78.4	70	18.9	4.15	0.476
X16	0	0.0	54	14.6	37	10.0	238	64.3	41	11.1	3.72	0.847
X17	1	0.3	8	2.2	25	6.8	230	62.2	106	28.6	4.17	0.662
X18	0	0.0	6	1.6	19	5.1	216	58.4	129	34.9	4.26	0.629
X19	0	0.0	6	1.6	19	5.1	307	83.0	38	10.3	4.02	0.468
X20	0	0.0	8	2.2	23	6.2	253	68.4	86	23.2	4.13	0.605
X21	1	0.3	6	1.6	31	8.4	294	79.5	38	10.3	3.98	0.525
X22	0	0.0	19	5.1	40	10.8	258	69.7	53	14.3	3.93	0.673

2.4. Factor Analysis

Factors analysis used to describe the basic components that clarify the relationships between a numbers of variables. Furthermore, the study of the principal components is used to derive full variation from the data set for each component, reducing a large number of variables to a smaller number of components. (Tabachnick and Fidell, 2007).

The first step we used Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett's test to know the data is suitable for factor analysis (Kaiser, 1974; George and Mallery, 2019). The KMO index ranges from 0 to 1, with 0.50 considered to be sufficient for factor analysis. The Bartlett Test Sphericity should be probability of value ($p < .05$) in order for the factor analysis to be sufficient.

The KMO and Bartlett's Test for our data summarized the results in the following table:

Table 3. KMO and Bartlett's Test – public hospital

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	0.748
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square
	Df
	Sig
	168.749
	171
	0.000

Table 3 shows that the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) measure is 0.748, Greater than 0.5, it indicates that sample is good for sampling. And Bartlett's test is significant at 0.000, less than 0.05 than the correlation matrix is significant, which indicates that the data is sufficient for factor analysis.

Table 4. Communalities

variable	Initial	Extraction
X1	1	0.548
X2	1	0.663
X3	1	0.531

X4	1	0.665
X5	1	0.616
X6	1	0.577
X7	1	0.652
X8	1	0.828
X9	1	0.557
X10	1	0.556
X11	1	0.838
X12	1	0.686
X13	1	0.661
X14	1	0.644
X15	1	0.628
X16	1	0.610
X18	1	0.593
X19	1	0.791
X20	1	0.600

Extraction Method: Principal Component Analysis.

The segment Communalities presents before rotation the communality of each component, the communality of a variable is 1 for all the variables, the entire initial communalities are higher than 0.50, which is good. We remove variables (X17, X21, X22) because their variance smaller than 0.5 and don't have effect on the analysis, Table 4 shows how much variation the extracted factors accounted for in the variables.

Table 5. Communalities

Component	Initial Eigenvalues			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4.081	21.481	21.481	2.450	12.892	12.892
2	1.724	9.076	30.557	2.070	10.897	23.789
3	1.597	8.405	38.962	1.808	9.513	33.302
4	1.409	7.415	46.377	1.687	8.879	42.181
5	1.277	6.721	53.098	1.645	8.660	50.841
6	1.132	5.956	59.055	1.476	7.766	58.608
7	1.025	5.394	64.449	1.110	5.841	64.449
8	0.835	4.394	68.843			
9	0.780	4.104	72.947			
10	0.728	3.830	76.776			

11	0.684	3.601	80.378
12	0.617	3.245	83.623
13	0.602	3.169	86.792
14	0.558	2.939	89.731
15	0.507	2.669	92.400
16	0.457	2.406	94.806
17	0.437	2.299	97.105
18	0.401	2.108	99.213
19	0.149	0.787	100.000

Extraction Method: Principal Component Analysis.

The total variance explained section presents how many components (factor) to extract. We used the criterion of retaining only factor with eigenvalue of 1 or greater, in Table 5 shows the first seven components eigenvalue greater than 1 will be retained for rotation. These thirteen components account for (12.892%, 10.892%, 9.513%, 8.879%, 8.660%, 7.766% and 5.841) of the total variance. These seven components explain a total 64.449 per cent of the variance. It can also be inferred these seven components have influenced people's satisfaction from public and private hospitals.

The scree test is another way of identifying the number of valuable components for public and private hospitals. In Figure 9, we can look at the change in shape of the plot there is quite clear break between second and third components. Component 1 explains much of the variance than the other components. After that there is also another little break after seventh component, explains the first seven components the eigenvalue above 1 explains much of the variance than the other components.

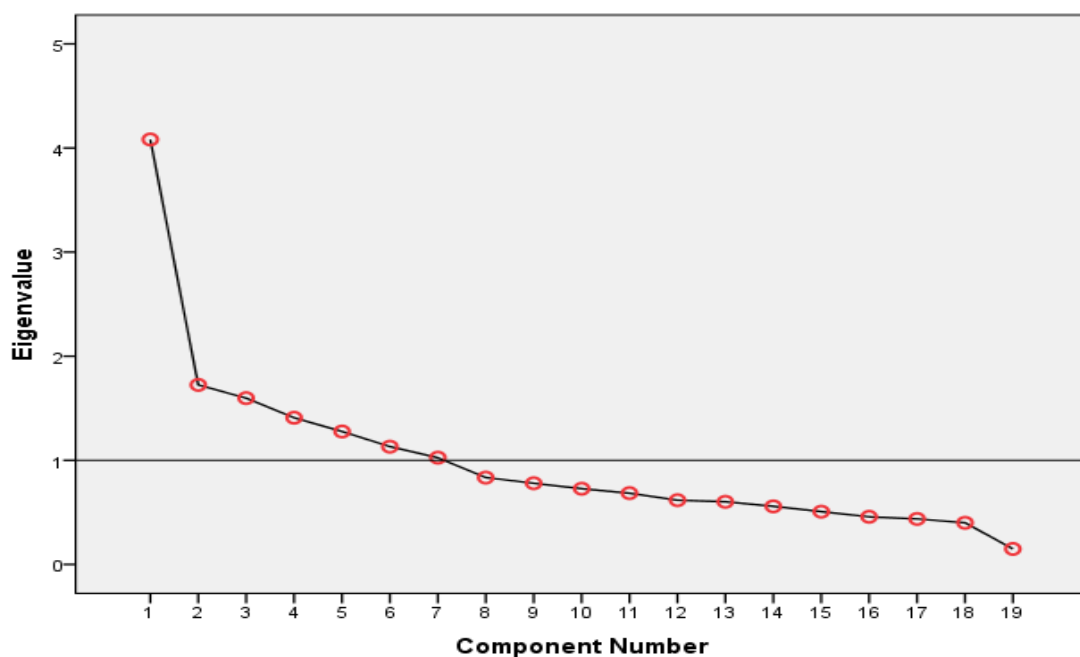

Figure 9. Scree plot

Table 6. Rotated component matrix

component	% of Variance	Factor Interpretation	Variables included in the factors	Loading
C1	12.895	Tangibility and Regularity of Services	The hospital staff provide prompt services.	0.899
			Providing timely services.	0.896
			Modern equipment in the hospital.	0.695
C2	10.897	Assurance of Services	Patients feel safe in the hospital.	0.769
			Hospital staff demeanor instils confidence.	0.749
			The hospital staff communicate to patients about service provision.	0.698
C3	9.513	Responsiveness	Medical staff willingness to help patients.	0.795
			The hospital staff get things done the first time.	0.771
C4	8.879	Reliability	The hospital staff provide promised services.	0.767
			The hospital staff insist on error free records.	0.615
C5	8.660	Empathy	Hospital attractiveness.	0.788
			Hospital staff give patients individual attention.	0.743
C6	7.766	flexibility service	Hospital staff are always courteous towards Patients.	0.751
			Hospital staff give patients personal attention.	0.598
			Medical staff never too busy to respond to patients request.	-0.526
C7	5.841	Time and materials	Hospital has convenient opening hours.	0.840
			Attractiveness of medical materials.	-0.565

After varimax rotation, the rotated component matrix shows the seven components. To determine what these components represent, it would be necessary to consider the variable loaded on each of the seven components. We used absolute value (± 0.5) to identify high loadings. In Table 6 shows that the first component is more important than the second component and so on. Therefore, the need for the hour is for public and private hospitals to reflect on these variables in order to attract patients.

2.5. Discriminant Analysis

Before determining the discriminatory functions of the two groups (public and private), it is needed to do some tests that like the significance of the linear discriminating function and test the significance of the variables in the discriminatory function.

2.5.1. Test the significance of the linear discriminating function

When we want to discriminate between the two groups (public and private) is to be measured and the composition of statistically significant discriminatory functions is statistically significant, the two groups are equal to the mean by using the Wilks' Lambda tester to measure the importance of the linear discriminating feature:

$$\Lambda = \frac{SS_{withi_group}}{SS_{total}}$$

Table 7. The significant test of the discriminatory function

Wilks' Lambda				
Test of Function(s)	Wilks' Lambda	Chi-square	df	Sig.
1	0.624	171.183	9	0.000

Table 7 shows that the probability values (sig = 0.000) smaller than 0.05, and that there is a significant difference between the two groups. This means that the linear discriminant function distinguishes between the two groups (public) and (private).

2.5.2. Test the significance of the variables in the discriminatory function

The significance of all variables is tested to find out the importance of each variable in the function, and its effect on the analysis of the results using the F test

Table 8. Testing the significance of F for each variable in the discriminant function

Variable	Wilks' Lambda	F	df1	df2	Sig.
X1	0.971	11.008	1	368	0.001
X2	0.928	28.537	1	368	0.000
X4	1.000	0.005	1	368	0.942
X5	0.993	2.563	1	368	0.110
X7	0.981	7.070	1	368	0.008
X8	1.000	0.102	1	368	0.749
X9	0.961	15.129	1	368	0.000
X10	0.996	1.432	1	368	0.232
X11	1.000	0.119	1	368	0.731
X12	0.995	1.986	1	368	0.160
X13	0.998	0.813	1	368	0.368

X14	0.996	1.324	1	368	0.251
X15	0.991	3.437	1	368	0.065
X16	0.862	58.982	1	368	0.000
X18	0.999	0.213	1	368	0.645
X19	0.992	2.832	1	368	0.093
X20	0.816	82.759	1	368	0.000

Table 8 shows that the variables (X1, X2, X7, X9, X16, X20.) their probability values ($\text{sig} \leq 0.05$) are highly significant and have a great effect in terms of differentiating between the two groups, while the remainder of the variables have no significant effect.

2.5.3. Estimation of linear discriminatory functions

We used stepwise method for the most important 17 variables that we extracted at factor analysis from public and private hospitals and then we extract the most important 9 variable in the two groups, the results are shown in the following table:

Table 9. Canonical discriminant function coefficients

Variable	Function 1
X1	0.486
X2	0.601
X5	-0.285
X7	-0.852
X8	-0.417
X9	0.476
X16	0.654
X18	-0.340
X20	1.112
Constant	-5.532

Unstandardized coefficients

The relative value of independent variables in the prediction of dependent variables is shown in the Table 7 by canonical discriminant function coefficients. And unique predictor factors that are relevant in distinguishing between public and private hospitals. Coefficients with higher absolute value have a higher discriminating ability for the variable grouping. The discriminant function is:

$$Z = -5.532 + 0.486X1 + 0.601X2 - 0.285X5 - 0.852X7 - 0.417X8 + 0.476X9 + 0.654X16 - 0.340X18 + 1.112X20.$$

2.5.4. Differential function according to group means (cutoff point)

It can be observed that the linear discriminative function is assessed on the basis of the group averages as shown in the following table:

Table 10. Function at group centroids

Type hospital	Function 1
Public hospital	-0.761
Private hospital	0.786

To classify any term depending on the function (W), we substitute the values of the variables related to this term in the equation. If $W > 0$, then it returns to the first group (public), but if $W < 0$, then the item returns to the second group (private), but if $W = 0$ there is not classify, that is:

$$CP = \frac{\bar{z}_1 + \bar{z}_2}{2}$$

a. $W = Z - CP$.

2.5.5. Calculate the probability of correct classification

Table 11 shows the results of the probability of correct classification of hospitals. In public hospital 139 were classified correctly out of 188 cases at 73.9%, and in the private hospital 150 were classified correctly out of the 182 cases at 82.4%. And that the correct classification rate for the model was 78.1% out of 370 cases, and this means that the probability of classification error is 21.9%.

Table 11. Classification results

		Predicted Group Membership			Total
		Type hospital	Public hospital	Private hospital	
Original	Count	Public hospital	139	49	188
		Private hospital	32	150	182
%		Public hospital	73.9	26.1	100
		Private hospital	17.6	82.4	100

a.78.1 % of original grouped cases correctly classified.

2.6. Receiver operating characteristic (ROC) curves

The receiver operating characteristic (ROC) curve indicates the ability of a marker or diagnostic test to discriminant between two groups of subjects. Sensitivity and specificity are the basic metrics of diagnostic test accuracy; however, they rely on the cut-off point used to identify "positive" and "negative" test results. Sensitivity and specificity change as the cut point changes, and the plot of a test's sensitivity versus its false-positive rate for all possible cut points. The figure ROC curve for our models is:

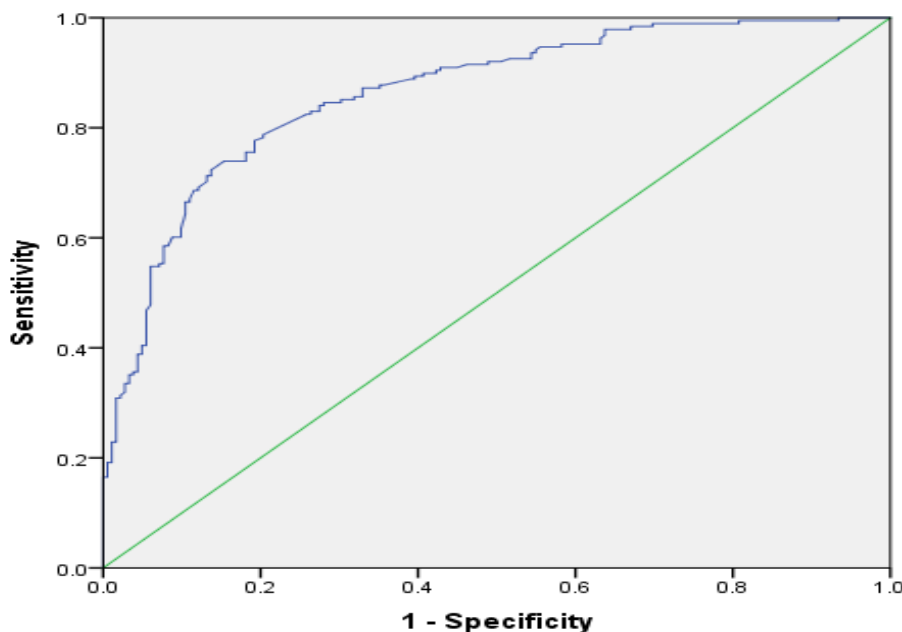

Figure 11. Receiver's operating characteristic curve demonstrating strong discriminatory strength

The area under the ROC curve (AUC) is generally accepted as an indicator of the discriminatory power of a diagnostic test. Table 10 blue shows that the probability of value ($\text{sig} \leq 0.05$), there is a significant different from the random area and $\text{AUC} = 0.863$ means that the diagnostic test is excellent discrimination.

Table 12. Area under ROC curve

Area	Std. Error ^a	Asymptotic Sig. ^b	Asymptotic 95% Confidence Interval	
			Lower Bound	Upper Bound
0.863	0.019	0.000	0.827	0.900

a. Under the nonparametric assumption

b. Null hypothesis: true area = 0.5

2.7. Comparison between results of the factor analysis and the discriminant analysis

In factor analysis we selected the first three most important components explains much of the variance than the other components, containing 8 variables and stepwise discriminant analysis extract the most important 9 variables from both type of hospitals. A table was then developed to compare their findings. Thus the relation is shown in the following table.

Table 13. Comparison between results of the factor and discriminant analysis

Factor analysis variables	Discriminant analysis variables
X1, X7, X8, X10, X11, X12, X14, X15	X1, X2, X5, X7, X8, X9, X16, X18, X20

CONCLUSIONS

The mean of this study is to extract the most important variables to effect patient to choose which hospitals, classification and evaluation model of the quality health services between public and private hospitals by using factor and discriminant analysis with ROC curve, based on the results obtained.

In public and private hospitals the factor analysis identified seven components accounting for 64% of the total variance, the first component is most influential which explain the largest variance ratio containing three variables (tangibility and regularity of services) and the per cent of variance to this component is 12.892%. The second component containing three variables (assurance of services) and the per cent of variance to this component is 10.897%. The third component containing two variables (responsiveness services) and per cent of variance to this component is 9.513%. The fourth component containing two variables (reliability service) and the per cent of variance to this component is 8.879%. The fifth component containing two variables (empathy service) and per cent of variance to this component is 8.660%. The sixth component containing three variables (flexibility service) its rate interpretation is 7.766%. The seventh component containing two variables (time and materials) its rate interpretation is 5.841%.

Discriminant analysis showed that the key variable associated with the selection of a hospital, we used stepwise method for the most important 17 variables that we extracted at factor analysis from public and private hospitals and then we extract the most important 9 variable in the two groups, and the correct classification rate for the discriminant analysis is 78.1% distinguish between public and private hospitals. We used ROC curve criterion to evaluate the discriminant model and area under the roc curve. AUC was 0.863 means that the diagnostic test is excellent discrimination.

A convergence and similarity exists between factor analysis and discriminant analysis, factor analysis from public and private hospitals we selected the first three most important components explains much of the variance than the other components, containing 8 variables and stepwise discriminant analysis extract the most important 9 variables from both type of hospitals. Additionally, the results show that the variables (X1: Modern equipment in the hospital, X7: The hospital staff get things done the first time and X8: Providing timely services) are the most important and influential variables between the factor analysis and discriminant analysis for the patient satisfaction. Therefore, the government should take much care of these three variables to increase the quality of health care in both types of private and public hospitals.

REFERENCES

- Aghamolaei, T., Eftekhaari, T. E., Rafati, S., Kahnouji, K., Ahangari, S., Shahrzad, M. E., Hoseini, S. H., (2014). Service Quality Assessment of a Referral Hospital in Southern Iran with SERVQUAL Technique: Patients' Perspective. *BMC Health Services Research*, 14(1): 1-5.
- Alijanzadeh, M., Zare, S. A. M., Rajaei, R., Fard, S. M. A. M., Asefzadeh, S., Alijanzadeh, M., Gholami, S., (2016). Comparison quality of health services between public and private providers: the Iranian people's perspective. *Electronic Physician*, 8(9): 2935–2941.
- Alumran, A., Almutawa, H., Alzain, Z., Althumairi, A., Khalid, N., (2020). Comparing public and private hospitals' service quality. *Journal of Public Health*, 13: 1-7.
- Amin, M., Nasharuddin, S. Z., (2013). Hospital service quality and its effects on patient satisfaction and behavioural intention. *Clinical Governance: An International Journal*, 18(3): 238-254.
- Baltussen, R. M. P. M., Yé, Y., Haddad, S., Sauerborn, R. S., (2002). Perceived quality of care of primary health care services in Burkina Faso. *Health Policy and Planning*, 17(1): 42-48.
- D'Cunha, S., Suresh, S., (2015). The measurement of service quality in healthcare: a study in a selected hospital. *International Journal of Health Sciences and Research*, 5(7): 333-345.
- Douglas, L., Connor, R., (2003). Attitudes to service quality—the expectation gap. *Nutrition, Food Science*, 33(4): 165-172.
- Eggleston, K., Lu, M., Li, C., Wang, J., Yang, Z., Zhang, J., Quan, H., (2010). Comparing Public and Private Hospitals in China: Evidence from Guangdong. *BMC Health Services Research*, 10(1): 1-11.
- Eygü, H., Karaman, S. (2013). Uzaktan eğitim öğrencilerinin memnuniyet algıları üzerine bir araştırma. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1): 36-59.
- Gaur, S. S., Xu, Y., Quazi, A., Nandi, S., (2011). Relational impact of service providers' interaction behavior in healthcare. *Managing Service Quality: An International Journal*, 21(1): 67-87.

- George, D., Mallery, P., (2019). IBM SPSS Statistics 26 Step by Step: A simple Guide and Reference. Routledge.
- Ibarra, L., Casas, E., Partida, A., (2014). SERVQUAL Method applied to Agencia Fiscal Del Estado de Sonora: an analysis about service quality. The 2nd International Conference on Strategic Innovative Marketing, México.
- Irfan, S. M., Ijaz, A., (2011). Comparison of service quality between private and public hospitals: Empirical evidences from Pakistan. *Journal of Quality and Technology Management*, 7(1): 1-22.
- Kaiser, H. F., (1974). Little Jiffy, Mark IV. *Educational and Psychological Measurement*, 34(1): 111-117.
- Mensah, F., Asirifi, M. K., Sherif, M., (2016). Comparative Analysis of Patient Satisfaction between Private and Public Hospital. *American Based Research Journal*, 5(10): 2304-7151.
- Mostafa, M.M., (2005). An empirical study of patients expectations and satisfactions in Egyptian hospitals, *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 18 (7): 516-532.
- Sohail, M.S., (2003). Service quality in hospitals: more favorable than you might think, *Managing Service Quality*, 13 (3): 197-206.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., Ullman, J. B., (2007). Using Multivariate Statistics. Boston, MA: Pearson.
- Taner, T., Antony, J., (2006). Comparing public and private hospital care service quality in Turkey. *Leadership in Health Services*, 19(1): 1366-0756.
- Wiesniewski, M., Wiesniewski, H., (2005). Measuring service in a hospital colposcopy clinic, *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 18 (3): 217-228.

SİSTEMATİK OLARAK MEKÂN İNSANI NASIL ÜRETTİ?

Burçak İSMET¹

Öz

Bu çalışma, “mekân ve insan” temelinde mekânın nasıl bir üretimin parçası olduğunu ve mekânın insanı nasıl ürettiği konusunda, neden ve sonuç ilişkisiyle bir yanıt aramayı amaçlamıştır. Bu yapılırken ana çerçeve, H. Lefebvre’in “Mekânın Üretimi” adlı yapıtı üzerinden kurulmuştur. Lefebvre’in mekân kuramının çerçevesinde mekânın zaman içindeki değişimi; algı, tasarım ve yaşam ilişkisi içinde irdelenmiştir. Mekânın üretiminin; toplumların doğa ile ilişkisi bütününde, yeryüzünü oluşturan maddelerin ve onların dönüştüğü enerji kaynaklarıyla olan etkileşimleri sonucunda ortaya çıktığı görüşü kabul edilmektedir. Bir ürün olarak mekân, toplumların gelişim süreci içinde doğrudan üretime, üretim ilişkilerine ve üretici güçlere katılarak egemen olma çabasını sürdürmüştür. Bu devinimi içinde mekân kavramı; Lefebvre’in vurgusuyla, ürün-üretici olan ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağı durumuyla bütünleşerek diyalektikleşmiştir. Toplumların eski çağlardan günümüze geçirdikleri değişim-dönüşüm içinde; her üretim tarzında oluşturdukları “mutlak, kutsal, tarihsel, soyut ve çelişkili mekân” belirlemesi kapsamında mekânın tarihsel gelişimi ortaya konulmuştur. Marksist teorideki üretim tarzları ile Lefebvre’in mekân üretimi, tarihsel gelişim içinde örtüşür niteliktedir. Bu örtüşme; a. İlkel-Neolitik toplum (Avcı ve toplayıcı, tarım ve hayvancılık kabile toplumu) / Mutlak ve Kutsal mekân (Doğa kökenli ve tanrısal), b. Köleci toplum (Doğu despotizmi, Yunan şehir devletleri, İmparatorluklar) / Kutsal ve Tarihsel mekân, c. Feodal toplum/Kutsal ve Tarihsel mekân, d. Kapitalist toplum/Soyut ve Çelişkili mekân deneşirmesiyle yapılabilir. Mekânın sistematik olarak insanı üretmesiyle şekillenen işleyiş bağlamında, günümüzde üretim ilişkilerine koşut olarak insan toplulukları, küresel hegemonyanın egemenliği altında Soyut ve Çelişkili mekâna kul edilmekte ve bir bakıma çağdaş köleci topluma dönüştürülmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Henri Lefebvre, İnsan, Mekân, Marksist Teori, Mekân Üretimi.

Jel Kodları : Jel R, Jel R0

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, bur1978@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-9303-7977.

Atf: İsmet, B. (2024). Sistematik Olarak Mekân İnsanı Nasıl Üretti?. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 21-33.

DOI: 10.54831/vanyuiibfd.1427498

HOW DID SPACE PRODUCE PERSONS SYSTEMATICALLY?

Abstract

This study aims to seek an answer to the question of what kind of production space is a part of and how space produces humans, based on "space and human", with a cause and effect relationship. Space, as a product, has continued its effort to dominate by participating directly in production, production relations and productive forces throughout the development process of societies. The modes of production in Marxist theory and Lefebvre's production of space overlap in historical development. This overlap; a. Primitive-Neolithic society (Hunter and gatherer, agricultural and animal husbandry tribal society) / Absolute and Sacred place (Natural origin and divine), b. Slave society (Eastern despotism, Greek city-states, Empires) / Sacred and Historical space, c. Feudal society/Sacred and Historical place, d. It can be done by comparing capitalist society/Abstract and Contradictory space. In the context of the functioning of space systematically producing people, today, in parallel with production relations, human communities are used as abstract and contradictory space under the domination of global hegemony and, in a way, attempts are made to turn them into a modern slave society.

Keywords: Henri Lefebvre, Human, Marxist theory, Space, The Production of Space.

Jel Classification : Jel R, Jel R0

GİRİŞ

Bu çalışma, "mekân ve insan" temelinde mekânın nasıl bir üretimin parçası olduğunu ve mekânın insanı nasıl ürettiği konusunda, neden ve sonuç ilişkisiyle bir yanıt aramayı amaçlamıştır. Bu yapılırken ana çerçeve, Henri Lefebvre'in "Mekânın Üretimi" adlı kitabının okuması üzerine kurulmuştur. Mekânı irdelemeye başlarken öncelikle, vurgusu ve yaptırım öngörülerıyla adeta bir bildiri özelliği taşıyan Lefebvre'in 1967 tarihli "Şehir Hakkı" çalışmasından söz etmek gerekir. Bu yayına yazdığı önsözünde Remi Hess; şehir ve kentin kullanım değeri anlamıyla değerlendirilmesi gerekliliğinden bahsetmiş, sanayileşme ile metanın etkisiyle artık bu yerleşimlerin yaşanamayacak hale getirilmesi, bunun yansıması durumuyla toplum yaşamı değerinin kaybolmaya yüz tutmasını ifade etmiştir (Lefebvre, 2015). Günümüzde egemen olan ideolojinin etkisiyle sadece "yerleşme" odaklı yapılaşma konularak toplumsallaşmanın bir şekilde önüne geçmek hedefi belirginleşmiştir. Aslında burada vurgulanan, şehirde akılcı bakışla ekonominin sürdürülmeye çalışılmasının üretkenlikten uzak harcamalarla kesintilere uğratılmasıdır. Bu çatışmanın XIX. ve XX. yüzyıl boyunca kentlerde etkili olduğu görülmektedir. Sanayileşmenin boyunduruğu altındaki kent; değişmek zorunluluğuyla toplumu, felsefeyi, sanatı ve bilimi yeniden oluşturmaya çalışmaktadır. Bu belirleyicilik, kent toplumuna ve bu toplumun gündelik hayatına hizmet etme bağımlılığını oluşturmuştur. Geline nokta kent, siyasal yapıdan ayrılamayan bir bilgi stratejisine yönelmiş ve bunu açıkça gören Lefebvre, potansiyelleri, olanakları ve gördüğü ufku değerlendirmeye

çalışmıştır. Gündeme giren bu düşünce ile şehir hakkı kavramı, 1976 yılında “Espace et Soci  t  ” dergisinin hayata geçirilmesiyle yeni bir ivme kazanmıştır. H. Lefebvre, bu derginin birinci sayısının ilk yazısı olan "Mekân Politikası  zerine Düşünceler" de, kent sorunu üzerine oluşturduğu programını ortaya koymuştur. Bu metinde  c önemli saptama vurgulanmıştır: 1) Kentleşme kimi zaman deneysel, kimi zaman bilimsel kavram uygulamalarına ve kimi zaman da disiplinler arası etkileşime yaslanmaktadır. 2) Kendine özgü bir epistemoloji gelişmiştir. 3) Kent olgusu, genel toplum ve yerel düzeyde, yaşam alanı boyutunda gelişimini sürdürmektedir (Lefebvre, 1976).

Lefebvre'in düşüncesinde mekân; siyasaldır, stratejiktir ve homojen değildir. Mekân  retimi aynı zamanda diyalektik bütünlükle herhangi bir metanın üretimiyle karşılaştırılabilir, Mekân; maddi, mali ve mekân-zaman planlamasının buluştuğu yerde ortaya çıkmıştır. Ona göre, teoriyle deneyimi hiç durmadan karşı karşıya getirmeli, kent toplumu dönüşümüne varmak için bir bilgi stratejisi hazırlanmalıdır. Lefebvre 'in belirttiği kent stratejisinin ilkeleri şunlara dayanmaktadır: 1. Kent, siyasal yaşamın içinde olmalıdır. 2. Öncelikle kentin özyönetimi sanayinin ki ile deneştirilmelidir. 3. Şehir hakkı tanınmalıdır. Bu ilkeler, söz konusu dönemde dünyada süregelen toplumsal devinim ve kent ayaklanmalarında önemli bir rol oynamıştır (Lefebvre, 2020: 9-19).

1960'tan 1970 sonrası yıllara gelindiğinde; mekân ile ilgili teorik incelemeler tartışmalarıyla gündemde olmuştur. İlk bakışta bu gündeme oturan çalışmalarda tartışmalar, genel olarak D. Harvey, M. Castells ve H. Lefebvre'in kuramlarına yöneliktir. Döneme bakıldığında; özellikle Marksizm'in ağırlığını hissettirdiği, kapitalist üretim ilişkileri düzenin yaşadığı çelişkiler ön planda olmuştur. Bunun somut yansıması, Lefebvre'in 1974'te yayınladığı ‘Mekânın  retimi’ (2020) yapıtı olmuştur. Bu yapıtta, ortaya konulan mekân  z mlmeleri, toplumsal  z mlmelere göre daha bütünsel ve farklı yönelimli bir mekân oluşumu özelliğini taşımaktadır (Ghulyan, 2017: 2-3).

MEKÂNIN ÜRETİMİ

Mekânın  retimi konusunda; diğer canlılar gibi insanın ilk ortaya çıkışında ona kucak açan doğurgan doğanın koruması altında, ilk insanın başladığı yaşam serüveninde yeryüzü kayalarının doğal süreçlerle kazandığı mağaralar onların barınma gereksinimlerini sağlamıştır. İnsanın iklim değişiklikleriyle ilk yerleşimleri olan Doğu Afrika'dan kuzeye bereketli toprakların olduğu Mezopotamya'ya güçleriyle ilk mekânları olarak köyleri oluşturması, yapılan antropolojik ve arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya konulmuştur. Bu gelişim

içinde mekânın üretimi çeşitlenmiş hem üretici hem de tüketici bir özellik kazanmıştır. Mekânın üretimine ilişkin, daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak konu irdelenecektir. Mekânın tarihselliği bağlamında birçok anlayış ortaya konulmuş, bu anlayışlarda özellikle 70’li yılların başlarında yapılan değerlendirmelerde; bulanık, paradoksal ve tutarsız bir yapının egemen olduğu, geleneksel olarak mekân denildiğinde matematik, Öklid geometrisi ve teoremleriyle ortaya konulan bir kavram anlaşılmaktadır. Felsefede mekân ve üretimi ele alındığında; çoğu zaman Kant’ın “a priori” kavramıyla ilişkilendirilerek, bazen de bütün yanılısma ve hataların yüklendiği, psikolojik yaşamı dışarıya ve parçalayan/parçalanan cansıza yönelten şey olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Mekânla ilişkili bilimlere göre, onun; coğrafi, sosyolojik, tarihsel gibi basitleştirilmiş yöntemsel aksiyomlarla parçalara ayrılabilirdiğinden söz edilmektedir. Mekânın zaman ile koşut üretimi; herhangi bir nesne olmayıp, insan topluluklarının yaşadıkları doğa üzerindeki dinamikleri boyutunda duyumsadıklarına olan etkinin sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Lefebvre, toplumun bir bütün halinde değişiminden kalkarak; çelişkilerin doğurduğu kent toplumunun gerekliliğinden söz etmektedir. Ayrıca bu yeni toplum yapısıyla kentlerin toplumsal analiz ve pratiklerin odağında yer almasının doğru olacağını belirtmektedir. Bu gelişmenin, toplumsal ve siyasal mücadeleyi üretim-kent bütünlüğüne taşıyacağı düşüncesindedir (Lefebvre, 2017). Kentleşme olgusuna, sermayeyi arttırmaktan başka stratejileri olmayan resmi çevrelerin güdümünde, yaratıcılıktan uzak "vahşi" yapılanma içinde inşaatların yarattığı felaketlerin etkilerinin görülmeye başlandığı ve bunun da “modernite” adına yapıldığı görülmektedir Gerçekte, bir ürün özelliğinde olan mekân, üretim ilişkilerine ve üretici güçlere dâhil olmuştur. Dolayısıyla, mekân kavramı durağan kalmamış yani diyalektikleşmiş olup, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağı olmuştur (Lefebvre, 2020: 21-24).

Mekânın alınır ve satılır olması, mübadele, kurumlar, kültür ve bilgiyle ilişkilendirilmesinin yanı sıra üretici güçlere ve iş bölümüne dâhil edilmesi durumu vardır. Daha sonra sözü edilecek olan toplumsal mekân, üretim tarzıyla birlikte değişim göstermektedir. Bu durumda, mekânın zihin-kültür ile toplumsal-tarihsel bağdaşıklığı insanı yeni mekânları keşfetmeye yöneltecektir. Toplumun üretim tarzı ile mekânı arasında doğrudan ya da şeffaf ilişkisinin olup olmadığı sorgulandığında Lefebvre, farklılıkların olduğundan söz eder. Ona göre, “homojenlik-parçalılık hiyerarşiklik”, modernite mekânının belirgin özellikleri arasında yer alır. Mekân, bu özelliklerden doğan çeşitli nedenlerle homojenleşmeye yüz tutmuştur. Bu nedenler arasında; malzemenin üretimi, yönetim ve denetim, gözetim ve iletişim yöntemlerinden söz edilebilir. Genellikle yaşanan projersiz ve organizasyonsuz homojenlik durumunda sahte toplu konutlar

üretmiş, mekândaki bu yapılaşma paylara ya da parsellere ayrılmışlığı getirmiştir. Bunun yansımaları sıkıntılı mekân yerleşmeleri olarak; gettolar, yalıtılmış alanlar, mahalle grupları, çevresiyle ve çeşitli merkezlerle doğru düzgün birleşmemiş sözde-toplulukların yaşadıkları yerler oluşmuştur. Bu mekânlar; zamana koşut, sıradan, katı bir hiyerarşileşme sonucu konut mekânları, ticari mekânlar, boş zaman mekânları, marjinaler için mekânlara dönüşürler. Bu anlatılanlardan kalkarak, aslında mekânın üretimi, çalışmanın başlığında olduğu gibi günümüz toplumunun sistematik olarak yeniden üretimini doğurmuştur. Diğer deyişle üzerinde durulması gereken temel düşünce; üretim tarzının bazı toplumsal ilişkilerle birlikte, kendi mekânını ve zamanını örgütler-üretir olmasıdır. Kapitalizm, önceki örgütlenmeleri parçalamış sonrasında kendi bünyesi içinde tekrar üretmiştir. İşleyen mekanizmada, sözü edilen günümüzdeki mekân üretimi, sermaye birikimlerini olabildiğince artmıştır. Bu birikimlerle bir bakıma işgal edilmiş olan mekânlar, düzendeki çarpık işleyişe göre çeşitli yatırımlarla dönüştürülerek, ulusalı ve yereli bütünleştirip ve bir yandan da parçalayıp dünya ölçeğinde “yeni bir mekân” oluşma eğilimi göstermiştir (Lefebvre, 2020: 29-30).

Lefebvre’in öne sürdüğü, “toplumsal mekân toplumsal bir üründür” çıkarımı, mekânın üretimi süreciyle birlikte tarihi de ilişkilendirmektedir. Üretim tarzının başka bir üretim tarzına geçişte, yeni bir mekânı üretmesi ile bu değişiminden kalkarak bir dönemselleştirmeden söz edilmektedir. (Lefebvre, 2020: 75-76). Bir bakıma siyasi ve toplumsal yapı içinde yapılan değerlendirmelerle mekânın üretim tarzları olarak “mutlak mekân, kutsal mekân, tarihsel mekân, soyut mekân, çelişkili mekân” olmak üzere ayırtlanan beş mekândan söz edilmektedir. Böyle bir dönemselleştirme, özellikle Marksist üretim tarzlarının dönemselleştirilmesiyle örtüşmektedir (Boer, 2015: 123 aktaran Ghulyan, 2017: 5).

Mutlak Mekan

İnsan, yeryüzünde omurgalı canlıların evriminde önemli bir yer tutan memelilerin bir cinsi olan *Homo*'nun yaklaşık 2,3 milyon yıl öncesine giden bir yolculuğunun ürünü durumuyla ortaya çıkmıştır. Diğer canlılarla birlikte doğanın onlara verdiği barınma ve korunma yerleşim yeri olan mağaraları, doğanın ilk mutlak mekânı olarak nitelendirmek olanaklıdır. Neolitik Dönem ile birlikte mutlak mekânın, avcılık ve toplayıcılık, tarım ve hayvancılık (kabile toplumu, ilkel toplum) kökenli köylüler ile göçebe ya da yarı göçebe çobanlarla adlandırılan insan toplulukları, Akdeniz’e en yakın olan Levant bölgesinde yerleşmişlerdir. Arkeolojik bulgularla bu topluluklar, en eski Natufli kültürünün ve sonrasında Beidha’da (Erden ırmağının doğu kıyısı Petra yakınında) Erken Neolitik dönemde İ.Ö.7000-6500 arasında tarihlendirilen sürekli yaşanan ilk köy olan mutlak mekânı oluşturmuşlardır (Maisels, 1999: 132-133). Mutlak

mekânın temel özelliği için, insan yaşamının doğayla, yakın bir ilişki ve uyum içinde olmasından söz edilebilir. İnsanlar bu yaşanan mekânı dönüştürmeye çalışsa da, tasarlama dan uzak, bir temsil mekânı niteliğinde düşünmüşlerdir. Bu toplulukların mekânı ile yaşanan mekân, insan bedenine ve özellikle doğanın doğurganlığa karşılık gelen kadın bedenine benzetme yoluyla biçimlendirilmiştir (Mumford, 2013: 24-25). Mutlak mekân, insanların sadece günlük yaşamını sürdürdüğü süreçte üretilmesi ya da yeniden üretilmesi anlamına gelemeyeceği gibi, aynı zamanda ve özellikle ölümün de mekânı olmuştur. Lefebvre, sıradan insanların mezarları olan mekânlarının, doğumları ve ölümleri ile dile getirileceğini; bir tanrı ya da kral mezarı ise sivil birliğin site mensupları arasındaki bağın bekçisi durumunda olan mutlak mekânın, aynı zamanda canlılar üzerindeki mutlak iktidarın mekânı olacağını ifade etmiştir Bunun örneğini Mısır veya Meksika'daki uygarlıklarda piramitler, Mezopotamya'daki ziguratlarda görmek olanaklıdır (Lefebvre, 2020: 247). Tarihsel süreçte İ.Ö. 4000'li yıllarda ilk uygarlıkların (Mısır ve Sümer) mutlak mekânları, siyasi ve dini iktidarın egemenliğinde, doğanın parçaları gibi kutsanarak siyasi denetim aracı haline getirilip, gittikçe kutsal mekâna evrilmişlerdir. Aslında kan, toprak, dil bağıyla bağlı toplulukların mutlak mekânının tamamıyla kaybolmadığını, onu izleyen toplumsal mekânların temsil mekânlarının dayanağı olarak sürdürüldüğünü düşünmek gerekir (Lefebvre, 2020: 77). Marksist teoride tanımlanan İlkel-Neolitik toplum (Avcı ve toplayıcı, tarım ve hayvancılık kabile toplumu), Mutlak ve Kutsal Mekân (Doğa kökenli ve tanrısal) ile örtüştürülebilir.

Kutsal Mekan

İlk uygarlıklarla birlikte, siyasal arenada sihirs el düşünce den dinsel düşünceye atılan adım ile gerçek anlamda ilk şehir, Mezopotamya'nın güneyinde ancak Uruk Dönemi'ne geldiğinde karşımıza çıkmaktadır. İ.Ö.6000 ortalarında Güney Mezopotamya'daki yerleşik hayata geçiş İ.Ö.4000'de Uruk yerleşiminde ilk şehir devletinin doğuşuyla gerçekleşmiştir. Bu gelişimle, İ.Ö.3000'de Erken Hanedanlar Dönemi'nde şehir devletleri en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Kutsal mekân denildiğinde, siyasi otoritenin katı uygulamaları ve onun doğa olarak algılanmaya devam etmesi anlaşılmaktadır (Tekin, 2017: 20-23). Kutsal mekân, dinsel kurumları da içermektedir. Düşsel olarak tasarlanan ve gerçekleşmesine özlem olarak duyumsanan şey düşüncesi, mekânsal temelde ortaya çıkmaktadır. Kutsal mekânın egemen olduğu toplumlarda, merkezi iktidarın konuşlandığı site özelliğindeki toplumsal mekânda merkez/periferi ve şehir/kasaba arasındaki ayırım ortaya çıkmıştır. Bu gelişim içinde ruhban tabakası kutsal mekânın genişlemesini sürdürmüş ve bu geniş mekân tanrısal bir düzene

geçmiştir. Mutlak mekân, artık bütün toplumlarda, tehditlerle, cezalandırmalarla, bedenlere hitap eden bir duruma gelmiştir (Lefebvre, 2020: 245-248).

Bu mekânda önemli bir öge olarak, toplumsal mekânın, hiyerarşik sınıflandırmayı güçlü ve kalıcı kılan mekânın içerdiği normlara topluluk üyelerinin bir bakıma bilmeden uymaları biçiminde bir yaşam içinde olduğu görülmektedir. Bu durum, kutsal mekânın içerdiği dini/siyasi kurumlara bağlılığını öne çıkarmaktadır. Bunun bir yansıması olarak, siyasi/dini merkez, kırsal kesimdeki artı ürüne el koymayı kendinde bir hak olarak görmüştür (Lefebvre, 2020:241-242,246.).

İlk şehir-devletlerin oluşumundan Geç Ortaçağ'a (1000–1300) kadar kutsal mekânın üretim ve yeniden üretimi söz konusu olmuştur, Lefebvre bu olguyu, "Roma'nın dinsel ve siyasal mekânını laikleştiren yeni bir mekân yerleşmiştir. Bu da onu tarihsel mekâna, birikim mekânına dönüşmeye hazırlamıştır" sözleriyle tanımlamıştır (Lefebvre, 2020: 264). Marksist üretim tarzında tanımlanan Köleci toplum (Doğu despotizmi, Yunan şehir devletleri, İmparatorluklar), Kutsal ve Tarihsel Mekân ile örtüştürülebilir.

Tarihsel Mekan

Tarihsel mekân denildiğinde; mutlak mekânın doğallığının durmadan parçalanan kalıntıların üzerine inşa edilmiş bir yeni mekân anlaşılmaktadır. Roma'yı kuşatan Cermen barbarları Avrupa'da ilk büyük tarım reformunun gerçekleştirmişlerdir. Bunun devamında sistematik tarıma geçiş ile feodalizm olarak tanımlanan üretim tarzına ve ona özgü üretim ilişkilerine geçiş sağlamıştır (Lefebvre, 2020: 243). Lefebvre, bu parçalanan mekân üzerine, gelişen ticari ilişkilere koşut olarak; bilgiler, teknikler, para, değerli nesnelere, sanat eserleri ve sembollerin oluşturduğu zenginliğin birikim mekânından söz etmektedir. Artık bu evrede, egemen olduğu topraklarıyla birlikte girişte de söz edildiği üzere, egemen bir özne durumundaki Batı'nın tarihsel şehirden söz edilebilir. Bu şehirlerde pazarların yaygınlaşması ve ticaretin belirleyiciliğinde değişim değerinin yaygınlık kazanması, küçük çaplı üreticilerin bir araya gelip loncalar, dernekler halinde örgütlenmesiyle, şehirde toplumsal olarak üretebilen kolektif emekçi sahne almıştır (Lefebvre, 2020: 266).

Maurice Dobb, Batı Avrupa'daki feodal sistemin içkin özellikleri arasında yer alan, serflerin kazanımlarının göz ardı edilmesi, üretici olmayanların artması, savaş ile artan savurganlığın, Batı Avrupa feodalizminin bir bakıma çözülmesine neden olduğundan söz etmektedir. Ona göre bu durum, emek gücünün aşırı sömürülmesine ve kapitalizme geçiş için birikime yol açmıştır (Dobb, 1946 aktaran Ghulyan, 2017: 10).

Orta Çağ'ın tarihsel mekânında, XII. yüzyıldan önceki yeraltı mekânlarının karşısına çıkan büyük katedrallerle birlikte kilisedeki resim ya da ikonların yanında bedenlerin yücelmesi anlamında heykel ön plana çıkmış, sanatsal bakış bağlamında soyutlama, geometri ve mantıkla, güç simgeleştirilmiştir. XIV. yüzyıldan itibaren tüccar kenti, siyasi ve dini kentin yerini almış, ticaret kentsel işlev haline gelerek kentsel ve mekânsal biçimi önemli ölçüde etkilemiştir. Gözetleme kulesi ve üzerine bir saatin eklenmesi mekâna ve hatta zamana egemen olarak nitelendirilmiş, pazar meydanının kent merkezine dönüşmesi, ulaşımın sağlandığı sokaklarla ilişkilendirilmesi, mekânın deneyimlenmesine ve anlayışına yeni bir boyut getirmiştir (Lefebvre, 2020: 267-275).

Gelişen süreçte, tarihsel mekânda en önemli “özne” haline gelen şehir, grafik olarak görselleştirilmiş ve kent planları yaygınlık kazanarak kendi imgesini bulmuştur. Ancak feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin tamamlanması, burjuva devrimleriyle birlikte coğrafi mekânları kent sistemleriyle bütünleştiren ulus devletlerinin ortaya çıkışı, kentsel mekânın gelişimine damgasını vurmuştur. Lefebvre'nin deyişiyile kentleşen mekân ve zaman, yerini devletleşen mekân ve zamana bırakmıştır. Başka bir deyişle, eskiden zamana ve mekâna egemen olan kent, yerini mekâna ve zamana egemen olan devlete bırakmıştır. Egemen özne olan ulus devletin soyut mekânında kent ve kentsel mekân eskiden dünyaya ait bir imge iken artık devlet imgesine dönüşmüştür. Marksist üretim tarzında tanımlanan Köleci ve Feodal Toplum (Doğu despotizmi, Yunan şehir devletleri, İmparatorluklar), Kutsal ve Tarihsel mekân ile örtüştürülebilir.

Soyut Mekan

Soyut mekânı şiddet ve savaş ile örtüştüren Lefebvre, onun siyasallığından kalkarak sermayeye bağlı ve bir devletin ürünü olarak kurumsal olmasından ve de onlarla şekillendirilen bir mekândan söz etmektedir (Ghulyan, 2017: 13). Soyut mekânın temel özellikleri, homojenlik ve ondan kaynaklanan araçsallığı da beraberinde getirmiştir. Temelinde ve doğasında şiddet tekeline elinde bulunduran devlet, öncelikle mekânda kendisini tehdit her şeyi ortadan kaldırarak homojenleştirmiş ve bu durum da söz konusu mekânın kullanım değerini siyasallaştırmıştır (Lefebvre, 2020: 292-294).

Soyut mekânın felsefi temeline bakıldığında, devleti mekânın efendisi olarak gören, devlete rasyonellik atfeden Hegelcilikle birlikte, mantık silsilesi içinde Kartezyen felsefe egemen düşünce olarak görülmektedir. Dar ve duyarsız rasyonelliğin yattığı soyut mekânda, otoriter ve kaba bir mekân pratiği devreye girmiştir. Burada ortaya çıkan anlayış, parçalanmış mekânın, yaşadığı canlı/cansız objeleriyle tasarlanmış mimari bir küme olarak homojenlik

kazanması sonucunda, birbirleriyle fazla örtüşmeyen sokak ve şehir bağlantılarından soyutlanmasını getirmiştir (Lefebvre, 2020: 309-310).

Rasyonelliğe dayalı pratiğin sonucunda Marx'ın yabancılaşma kavramı, üretim süreçleri içinde artık gündelik hayatı da kapsar duruma gelmiştir. Soyut mekânın, çelişkili yapısında kapitalist üretim tarzındaki sermaye ile işçi sınıfı arasındaki temel çelişki ön planda geçerliliğini korumaktadır (Lefebvre, 2020: 294).

Kapitalist toplumsal ve üretim ilişkilerinde mekânın üretimi, toptan ve bütün bir mekân üretimi özelliğinde gerçekleşmiştir. Burjuvazi ve kapitalizm, soyut mekânı kullanarak, meta pazarında etkinliğini sürdürmüş, ancak sermaye varlığında üstünlük sağlamaya kalktığında çalkantılı bir ortamla yüz yüze kalmıştır. Bu durum, onların kendi pratiklerini soyut mekânlarına indirgeyememiş olmalarından kaynaklanmıştır (Lefebvre, 2020: 90).

Görüldüğü üzere soyut mekân, çok derin ve yoğun çelişkilerle doludur. Lefebvre, mekân dönemselleştirmesinde soyut mekânın bir uzantısı olarak çelişkili mekândan söz etmiştir. Soyut mekân halen egemen konumunu sürdürmektedir, 60-70'li yıllardan itibaren ileri kapitalizm gelişmeleri, genel olarak mekânın üretimi süreçlerine ve mekân çelişkilerine farklı bir nitelik ve nicelik kazandırmıştır. Marksist üretim tarzında tanımlanan Kapitalist toplum, Soyut ve Çelişkili mekân ile örtüşmektedir.

Çelişkili Mekan

Çelişkili mekân, soyut mekânın çelişkilerinin daha da derinleştiği konumuyla tüm özelliklerine sahip kapitalizmin son döneminde ortaya çıkan mekân üretimidir. Açıklamak gerekirse, emek/sermaye çelişkisi daha da boyut kazanmış ve çelişkili mekânın üretimine etki eder biçimde gelişmiştir (Ghulyan, 2017: 17).

Bu çelişkiler yumağı içinde, mekânın niteliği ve kullanım değerinin saf halini koruyamaması; kâr oranlarıyla egemen sektörlerin gelişmesindeki yükselişle, sanayi ve üretim çelişkili mekâna yayılmaya başlayarak yeni bir doğal yaşam pratiğini kazanmıştır. Nicelik ile nitelik arasındaki çelişkiyi temsil eden bu süreçte, üç terimli bir değişim görülmektedir: 1. Tüketim Mekânı (Emek gücünün gündelik olan yeniden üretimini sağlayan tüketim). 2. Mekânın Tüketimi (Gündelik olmayan tatiller, boş vakit, şenlik, vb.) 3. Üretim Mekânı (Toplumsal yeniden üretimi sağlayan üretici tüketim). Bu üç terimli hareket; 1 ve 2, 2 ve 3 ile 3 ve 1 arasında olmak üzere karşılıklı ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Sözü edilen doğal yaşam pratiğine dönüşen çelişki, bir şekilde 2. hareket ile çözülsede, kullanım ve yaşanan mekânın siyasal kullanımı olarak her zaman yeniden ortaya çıkmaktadır. Burada belirleyici olan, siyasal

kullanımın temeli olan tasarlanan mekân ve onun baskıcı, soyutlayan, yabancılaştıran niteliği olmuştur (Ghulyan, 2017: 19). Kullanımın siyasete nüfuz etmesi aşırı biçim aldığına tanık olarak, bugün yaygın olarak görülebilmektedir. Doğa ve doğal olana vurgu günümüzde; ideolojik boyutta çevre, çevrecilik ve çevre korunması adı altında, pratik boyutta ise artık yeni bir kârlı sektör oluşturan çevre ve doğa dostu üretici olup ya da olmayan tüketim adı altında sürdürülmektedir. Çevre sorunu olarak tanımlanan mekân üretiminin genel sürecinden ayrılmaz durumuyla; soyut mekânın nitelik-nicelik, kullanım-mübadele, mülk edinme-sahiplenme çelişkilerinin yansması ve körükleyici olması, ortaya çıkan olgular olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca, somut bir bağlamda çelişkili mekânın incelemesi, yukarıdaki genel ve temel çelişkilere ek olarak, belirli bir toplumda ileri kapitalizmin işleyişine ve ona karşılık gelen (üretilen) mekâna özgü çelişkiler dizisini de ortaya çıkartmaktadır (Ghulyan, 2017: 19-20).

MEKÂNSAL ÜÇLÜ

Lefebvre'e göre mekânın deneyimlenmesi düşüncesinde; algılanan, tasarlanan ve yaşanan üç temel öge belirleyicidir. Bunların mekânsal kavramsallaştırılması, "mekânsal pratik (algılanan)", "mekân temsili (tasarlanan)" ve "temsili mekân (yaşanan)" olarak üçlü yapıyı önermektedir. Bu üçlü yapı, hem her üretim tarzında ve toplumda mekânın üretimini anlamlandırmaya ve mekânın deneyimlenmesine hem de zihinsel, toplumsal ile fiziksel mekânların karşılıklı ilişkileri, karşıtlıkları ve düzenlenişlerini incelemeye olanak sağlamaktadır. Mekânsal üçlüden anlaşılacağı üzere, öncelikle "Soyut ve Çelişkili Mekân" kapsamında günümüze kadar güncelliğini korumuş olduğu söylenebilir.

Mekansal Pratik (Algılanan Mekan)

Binalar, yapılar, çalışma yeri, özel alan ve boş vakit alanlarını birbiriyle bağlayan yol ve ağları kapsayan mekânsal pratik; bir toplumun kendi mekânını oluşturması, ileri kapitalizmde gündelik ile kentsel gerçekliğin birleşikliği, üretimiyle her toplumsal oluşuma özgü yerlerin ve mekânsal kümelerin olması gibi özellikleri taşımaktadır. Mekânsal pratik, fiziksel mekân ile ilgili olduğu için, algılanan mekân olup, onun doğrudan deneyimlenmesini sağlar. Mimari, şehircilik, parkur ve yerlerin düzenlenmesi; gündelik hayatın kent gerçekliği olgusunda yer almıştır (Lefebvre, 2020: 63,67-68). Günümüzdeki kentler, teknolojinin gelişimiyle bir yandan yaşamın kolaylaştırılması diğer yandan da çevre sorunlarıyla karşı karşıya yaşadığı çelişkilerle yüzleşmek durumundadır. Algılanan mekân öznelğinde ileri kapitalizmin bir şekilde çelişkilerini duyumsamak, mekânsal pratiğin deneyimlenmesi sonucunda kent olgusuna içselleştirerek bakma çabası içinde olunmalıdır.

Mekan Temsilleri (Tasarlanan Mekan)

Özellikle planlamacıların, şehircilerin, teknokratların, kimi sanatçıların mekânı olarak tasarlanan mekân temsilleri, varoluşlarıyla entelektüel olarak oluşturulmuş bir göstergeler sistemine yönelme eğilimindedir. Siyasi iktidarın, egemen ideoloji ve ekonomik düzenin mantığına göre düzenlenmiş, örgütlenmiş ve üretilmiş mekân temsilleri, düşünülmüş ve belirli bir mekânsal pratik aracılığıyla nesneleşmiştir (Lefebvre, 2020: 63-68). Mekân temsiline; insanların ve şeylerin mekândaki ayrım veya birleşimini sağlayan uygulama ve pratiklerin dayanağı olduğu söylenebilir (Ghulyan, 2017: 23). Mekân temsillerinin entelektüel bakış ile sistem içindeki yerini kavrayabilmek çabasıyla düşünmenin mekânsal pratik içinde somutlanması, doğru planla doğru yerde biçimlenmiş olan tasarımlarla ortaya konulan mekânsal üçlünün önemli bir yapısını oluşturmaktadır.

Temsil Mekanları (Yaşayan Mekan)

Temsil mekânları, üçlünün diğer iki ögesine göre daha zor belirlenebilecek bir öge durumundadırlar. Yaşanan mekân denildiğinde; zamanı doğrudan içeren, öznelerin temsil mekânları durumuyla her günkü edimlerini gerçekleştirdikleri, kullanıcıların ve oturanların sahipliğinde yaşadıkları, örneklenirse; yatak, oda, konut ya da ev; meydan, kilise, mezarlık, vb, somut bir yerleşimden söz edilmektedir (Lefebvre, 2020: 63,70-71). Yaşanan mekan gerçekliğiyle gündelik olarak temsil mekânları, insanların özgürce kendilerini ifade edebilecekleri bir profil sunmaktadır. Bu mekânlar, yaşamla iç içe olan birbirinden farklı bireylerin korunma amacıyla paylaştıkları ortamlarda ilişkilerini sürdürmeyi olanaklı kılan mekân üçlüsünün en dinamik yapısını oluşturmuştur.

Kendi özellik ve niteliklerine göre, farklı üretim tarzı ve toplumlarda mekânsal pratikler, mekân temsilleri ve temsili mekânlar ilişkileri bakımından hiçbir zaman basit ve istikrarlı olmayacak durumda, mekânın üretimine farklı ölçüde müdahale etmişlerdir (Lefebvre, 2020: 74). Mekân ve üretimi sürecinin taraflılığı ve boyutluluğu içinde mekânsal üçlü öğelerinin arasındaki ilişkiler gözetildiğinde; bunların arasında sürekli hareket, örtüşme, yer değiştirme, sürtüşmenin her an ortaya çıkabileceğinden söz edilmektedir. Temsil mekânının mekân temsili tarafından işgal edilerek yerini ona bırakması ya da farklı süreçler nedeniyle temsil mekânı, yasadışı tarafından çıkıp toplumsal mekânda kendi yerini kazanması her zaman olanaklıdır. Lefebvre, bu süreçlerde özellikle bedenin daima dikkate alınması gerekliliğini vurgulamıştır (Ghulyan, 2017: 25)

SONUÇ

Bu çalışmada; mekânın insanı sistemantik olarak nasıl ürettiği ya da tersine insanın mekânı üretmesini de içinde barındıracak tarzda, neden ve sonuç ilişkisiyle mekânın nasıl bir üretimin parçası olduğu konusu irdelenmeye çalışılmıştır. Bu konuda öncelikle Lefebvre'in "Mekânın Üretimi" yapıtında öne sürülen mekân kuramına açıklama getirilmeye çalışılmıştır (Lefebvre, 2020) Lefebvre'in öne sürdüğü mekân dönemselleştirmesi, her üretim tarzında üretilmekte olan mekânlar olarak "mutlak, kutsal, tarihsel, soyut ile çelişkili mekân" kapsamında değerlendirilmiş ve Marksist üretim tarzları bağlamında tanımlanan İkel-Neolitik toplum (Avcı ve toplayıcı, tarım ve hayvancılık kabile toplumu), Köleci toplum (Doğu despotizmi, Yunan şehir devletleri, İmparatorluklar), Feodal Toplum (Doğu despotizmi, Krallıklar), Kapitalist toplum üretim tarzlarıyla örtüştürülmüştür.

Mekânın sistemantik olarak insanı üretmesiyle şekillenen işleyiş bağlamında, günümüzde üretim ilişkilerine koşut olarak insan toplulukları, küresel hegemonyanın egemenliği altında soyut ve çelişkili mekâna kul edilmiş durumdadır. Kendi dinamiği içinde özellikle, Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya ve Japonya, Kore gibi Asya ülkelerinde gelişmiş kapitalist toplum yapılarının ayak uydurduğu "Soyut ve Çelişkili Mekan" içinde sürdürdükleri yaşamın; çalışmada açıklanmaya çalışılan "mekânsal pratik (algılanan)", "mekân temsili (tasarlanan)" ve "temsili mekân (yaşanan)" oluşumlu bir bütünlük içinde deneyimlenmesinin ortaya çıkardığı sorunlar ve çözümlerinin üzerine eğilmek gerekliliği halen ortada durmaktadır. Sözü edilen coğrafyanın dışında kalan ülkelerde küresel hegemonyanın dayattığı bir anlayış ya da çarpık üretim ilişkilerinin egemenliğinde soyut ve çelişkili mekân içinde yaşamlarını sürdürmeleri toplumsal bir olgu olarak kendini hissettirmektedir. Günümüzde; özellikle kırsaldan yayılmak üzere şehir-kent yerleşiminde mekânsal olarak insan topluluklarının özellikle inanç seremonileri bağlamında dinsel gereksinimlerinle özdeşleşen Kutsal ve Tarihsel Mekân temelli temsil mekânları ile ilişkileri sürdürülmektedir. Mekânın üretiminde sözü edilen, Tarihsel Mekân üretiminin sürdürdüğü feodal dönemin günümüze yansması da, özellikle Batı'nın tarihsel şehri örneğinden Soyut ve Çelişkili Mekân'da kent evrilmesinde Kapitalist üretim ilişkileri bağlamında başta emek-sermaye çelişkileri belirleyici olmuştur. Ortaya çıkan görünümde; "çağdaş köleci toplum" nitelemesinin yapılabileceği bir gerçeklikle bireylerin bir şekilde yaşanan mekânlardaki konumlarının Soyut ve Çelişkili Mekân'dan Tarihsel Mekân'a sürüklendiğini söylemek doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

BOER, Ronald. (2015), *Marxist Criticism of the Hebrew Bible*, Bloomsbury Publishing, London.

DOBB, Maurice. (1946), *Studies in the Development of Capitalism*, International Publishers, New York.

Ghulyan, Husik. (2017), Lefebvre'nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26, 3, 1-29.

Lefebvre, Henri. (1976), Reflections on the Politics of Space, *Antipode*, 8, 2, 30-37.

Lefebvre, Henri. (2015), *Şehir Hakkı*, (Çev. I. Ergüden), Sel Yayınları, İstanbul.

Lefebvre, Henri. (2020), *Mekânın Üretimi*, (Çev. I. Ergüden), Sel Yayıncılık, 6. Baskı, İstanbul.

KENTSEL ALANLARDAKİ SAHİPSİZ KÖPEKLER SORUNU VE ÇÖZÜM UYGULAMALARI

Gülizar Çakır Sümer¹

Öz

Sahipsiz köpek sorunu küresel olarak kentlerde gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelmektedir. Bu açıdan pek çok şehrin tarihi, başıboş köpeklerle mücadeleyi de içermektedir. Genel olarak sahipsiz hayvanların özelde ise köpeklerin aşırı derecede çoğalmasının toplumsal ve çevresel açıdan pek çok olumsuz etkisi bulunmaktadır. Sahipsiz köpekler bugün çok sayıda kent için önemli bir politika meselesi haline gelmektedir. Aşılammış veya saldırgan köpekler, kamu düzeni ve güvenliği açısından ciddi sıkıntılara neden olmaktadır. Kamu otoriteleri köpeklerden zarar gören halk ile hayvanseverlerin baskıları arasında sıkışmış bir vaziyette sorunu çeşitli yollarla çözmeye çalışmaktadırlar. Kentel ortamdaki köpek sayısının azaltılması en önemli çözüm olarak görülmekte ve bunun için onların itlaf edilmeleri, kısırlaştırılmaları veya sahiplendirilmeleri gibi uygulamalara gidilmektedir.

Çalışma literatür araştırmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada amaç kentsel ortamda ciddi bir sorun haline gelen köpek saldırıları ve zararları karşısında alınan önlemlerin ve bu önlemlerin sonuçlarının farklı ülke örnekleri üzerinden incelenmesidir. Çalışmada itlaf ve yaşam alanlarından uzaklaştırmaya göre aşılama, kısırlaştırma, sahiplendirme, köpeğini sokağa terk edenlere yönelik cezalandırma ve evcil hayvan üretiminin sınırlanması gibi uygulamaların sahipsiz köpeklerinin sorunu çözmeye daha etkili olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Başıboş hayvanlar, başıboş köpekler, kentlerde köpek sorunu.

Jel Kodları: Z00

THE ISSUE OF STRAY DOGS IN URBAN AREAS AND POTENTIAL SOLUTIONS

Abstract

The problem of stray dogs has become a significant concern of daily urban life in cities globally. In this regard, the history of many cities includes efforts to combat stray dogs. The overpopulation of stray animals, especially dogs, has numerous negative social impacts and has detrimental environmental consequences. Today, stray dogs have become a crucial policy matter for many cities. Unvaccinated or aggressive dogs can pose severe problems for public safety and order. Public authorities are trying to solve the problem in various ways, caught between the

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: gulizar.sumer@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6642-5130.

Atf: Çakır Sümer, G., (2024). Kentsel alanlardaki sahipsiz köpekler sorunu ve çözüm uygulamaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 34-50.

DOI: 10.54831/vanyuyuibfd.1434040

pressures of the public affected by dogs and animal rights activists. Reducing the number of dogs in urban areas is considered the most effective solution, and various measures, such as culling, sterilization, and adoption, are employed to achieve this goal.

This study aims to examine the measures taken and their outcomes against the problem of dog attacks and damages, which have become a serious issue in urban environments, through different country examples. The study concludes that measures such as vaccination, sterilization, adoption, penalties for those who abandon their dogs, and restrictions on pet breeding may be more effective in solving the problem of stray dogs compared to euthanasia and removing them from their habitats.

Keywords: Stray animals, stray dogs, dog problems in cities.

Jel Classification : Z00

GİRİŞ

Köpekler en eski evcil hayvanlardandır. Antik Çağ'a ait çeşitli uygarlıkların kalıntıları arasında yer alan köpek tasvirleri, tasmaları, kolyeleri ve heykelleri köpeğin günlük hayattaki yerini ve önemini ortaya koymaktadır. Çoğu Antik kent yazıt ve sanatında köpek, insanın arkadaşı ve koruyucusu olarak tasvir edilmektedir (Mark, 2019).

Orta Çağ'da köpeklerin çoğunluğu beslenebilmek için çalışmak zorunda kalmışlardır. En yaygın görevleri ev, mal ve hayvan bekçiliği olan köpekler toplumun her düzeyinde bulunur iken av köpekleri özellikle aristokrat kültüründe önemli bir yere sahip olmuştur (Collin, 2018). Orta Çağ İngiltere'sinde köpekler evcil hayvan değil esas olarak birer çalışan olarak görülmesine rağmen (Butler, 2023), vebanın yayılmasında da önemli bir neden oldukları gerekçesiyle hedef alınmışlardır. Bunun sonucunda şehirlerden tamamen uzaklaştırılmaları yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda önleyici tedbir olarak çok sayıda köpek itlaf edilmiştir. Köpek sahipleri ve hayvansever halkın köpeklerin itlaf edilmesinde görevli kişilere zarar vermesi, köpekleri saklaması ve çalışmalara engel olması gibi davranışlarda bulunmaları sonucu, bunlara yönelik yasaklayıcı düzenlemeler yapılmak zorunda kalmıştır (Coomans, 2021).

Sanayileşmeyle hızlanan kentleşme sürecinde canlı türlerinin yok edilmesi, toprağın kentsel amaçlarla kullanılması kedi ve köpek gibi diğer canlıların yaşam biçimlerinin de değişmesine neden olduğu bilinmektedir. Bu canlıların yaşama koşulları büyük oranda insana bağlıdır. İnsan tarafından verilen yiyeceğe ihtiyaçları olduğu için insanın bulunduğu hemen her yerde bu canlıları görmek mümkündür. Bu nedenle kırsal nüfusun kentlere yönelmesi, insan kadar köpek popülasyonunu da kentlerde daha görünür kılmaktadır. Nihayetinde kentsel alanlar duvarlarla çevrili olmadığından köpek ve diğer canlıların erişebileceği bir alandır. İnsanın ardından veya insanla birlikte kente gelen sahipsiz ya da başıboş köpekler kentsel ortamda çoğu insan gibi yemek, su ve barınak bulmak gibi çeşitli zorluklarla mücadele etmektedirler.

Aslında köpekler de diğer canlılar gibi serbest bir tür iken insanlar tarafından bir kısmının sahiplenilmesiyle; sahipli-sahipsiz köpek ayrımı ortaya çıkmaktadır. Sahipleri tarafından terk edilen

veya sahibinden bir şekilde uzaklaşan köpekler başıboş ya da sokak köpeği olarak daha kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmaktadır. Ortaya çıkan bu olumsuz durumla birlikte köpeklerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi yönünde çeşitli adımlar atılmaktadır. Hayvan haklarını garanti altına almaya yönelik yasaların onaylanması ve örgütlerin oluşturulması önemli gelişmelerdir.

İnsanın hayvanlardan faydalanması ve onlara zarar vermesi sonucunda oluşan duyarlılık hayvanlar için bazı hakların garanti altına alınmasına yönelik hukuki düzenlemelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu anlamda insanlık tarihinin farklı dönem ve toplumlarında hayvanların maruz kaldığı kötü muameleye karşı duran düzenlemeler 1978’de Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi’yle sonuçlanmıştır. Bu Bildirge’ye göre (La Fondation Droit Animal, 2023):

Tüm hayvanların var olma ve saygı görme, insanlarca gözetilme, bakılma ve korunma hakları vardır. Hiçbir hayvana kötü davranılmaz, acımasız ve zalimce işlem yapılamaz. Geleneksel olarak insanların çevresinde yaşayan bütün hayvanlar uyumlu biçimde türüne özgü yaşam koşulları ve özgürlük içinde yaşama ve üreme hakkına sahiptir. İnsanların kendi çıkarları için bu uyumda ya da bu koşullarda yapacakları her türlü değişiklik bu haklara aykırıdır. Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi’nde yer alan bu düzenlemelere rağmen pek çok hayvan ekonomik, sosyal, bilimsel veya kültürel nedenlerle kötü muameleye maruz kalmaya devam etmektedir.

Sokak hayvanlarının içinde buldukları kötü koşulları hafifletmek amacıyla ulusal ve uluslararası pek çok sivil toplum örgütünün yoğun çaba gösterdiğini de belirtmek gerekmektedir. Bunlar arasında OIPA(International Organization for Animal Protection), Global Strays, Four Paws, SPCAInternational (Society for the Prevention of Cruelty to Animals), IAPWA(International Aid for the Protection and Welfare of Animals) ve ISDF(International Street Dog Foundation) gibi örgütlenmeler yer almaktadır. Bu örgütlenmeler çeşitli proje ve programlarla uluslararası çapta hayvan refahı için barınakları finanse etme, kısırlaştırma, aşılama, tıbbi bakım, beslenme, barınma ve insanlarda konuya yönelik farkındalık oluşturma gibi konularda yoğun olarak çalışmaktadırlar.

Uluslararası hayvan koruma kuruluşları küresel hayvan koruma çalışmalarına 2000 yılında harcamış oldukları 110 milyon doların % 10-20’si köpek projelerine ayrılmış iken 2020’deki 400 milyon dolar harcamanın yaklaşık 50 milyon doları köpek projelerine tahsis edilmiştir. Bu fonlara dünya çapındaki yerel veya ulusal hayvan gruplarının harcamaları dâhil değildir (Rowan, 2022).

Basıboş köpeklerin yaşam koşullarını iyileştirmek için harcanan para ve çabalara rağmen köpek popülasyonu artmakta ve insanlara yönelik tehditleri küresel çapta büyümektedir. İlgili kamu otoriteleri ise köpeklerden zarar gören halk ile hayvan hakları savunucularının hayvan haklarının sağlanmasına yönelik baskısı arasında sıkışmış bir vaziyette, çeşitli yollarla sorunu çözmeye çalışmaktadırlar. Bu sorunların büyük oranda ortadan kaldırılmasında ise aşırı çoğalan sahihsiz köpeklerin sayısının azaltılması önemli bir çözüm yolu olarak görülmektedir. Oysa sahihsiz köpeklerin sokak ve caddelerden yani kentsel ortamdaki uzaklaştırılmaları mümkün olmadığı gibi aslında tam olarak yapılması gereken veya istenen de bu değildir. Asıl amaç onlardan zarar görmeden ve onlara zarar vermeden birlikte nasıl

yaşanılacağına yönelik çözümlerin ortaya konulması ve bunlara yönelik uygulamaların sağlanması olmalıdır.

Çalışma öncelikle sokak köpeklerinin kentsel ortamda önemli bir sorun olarak ortaya çıkış nedenlerini ve bu durumun neden olduğu sorunları ortaya koymaktadır. Devamında, sorunu çözmeye yönelik uygulamaların ne düzeyde etkili sonuçlar ortaya çıkardığı, farklı ülke örnekleri üzerinden incelenmektedir.

1.KENTLERDE KÖPEK SORUNUNU ORTAYA ÇIKARAN NEDENLER

Hayvanlar doğası gereği kentsel dokunun bir parçası olmuşlar ve kentlerde insanlarla birlikte yaşamışlardır. Bu hayvanların çoğuna ise işlevleri açısından bakılmıştır (Gordon, 2017). Doğada özgür yaşayan köpekler, evcilleşme süreciyle birlikte av, çoban, bekçi köpeği gibi kendilerine yüklenen görevlerle hem kategorize edilmiş hem de insanın yanında yaşam sürdürmüşlerdir.

Örneğin 19. yüzyılın ikinci yarısında New York'ta sokaklar çürüten çöpler, hayvan ölüleri, insan ve hayvan atıklarıyla doluydu. Yoksul mahallelerde domuzlar, köpekler ve diğer hayvanlar başıboş dolaşmakla birlikte bu hayvanlar en etkili sokak temizleyicisi görevini üstlenmişlerdir (NYC Health, 2005: 10). Ancak geçen zamanla birlikte sokak temizliği hizmetlerinde bir araç olarak kullanılan köpeklere olan ihtiyaç ortadan kalkmıştır. Hatta köpekler çöpleri dağıtıp ve kentleri kirlettiklerinden dolayı kamu sağlığı, kamu güvenliği ve yaşam kalitesi açısından ciddi bir tehdit olarak görülmüştür. İşte bu durumlar, başıboş ya da sokak köpeği sorununu gündeme getirmiştir.

Kamusal alanda başıboş dolaşan ve bir kişinin sorumluluğu altında bulunmayan her köpek sokak köpeği olarak kabul edilmektedir (Waltham Forest, 2023). Küresel başıboş köpek sorunu, insan eylemlerinden toplumsal faktörlere kadar uzanan çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenler şu şekilde sıralanabilir: Sorumlu evcil hayvan sahipliğinin yetersizliği, kontrolsüz üreme, ekonomik faktörler, mevzuat ve uygulama yetersizliği, hayvanlara yönelik kültürel tutum, doğal afetler ve çatışmalar (Anstett, 2023). Bunlara ek olarak kırsal alandaki kontrolsüz üreme de önemli bir nedendir. Sayısı artan bu köpek popülasyonu ağırlıklı olarak kırsaldan şehirlere doğru hareket etmektedir (Eker'den aktaran Akıntürk, 2022).

Kentsel alanda köpek sorununun ortaya çıkmasında esas olarak kentleşme süreci önem taşımaktadır. Kent ortamı hayvanlar için uygun yaşam koşulları sunmamaktadır. Daha fazla insanın kentlere göç etmesi kırsalda sahipsiz, bakımsız ve aç kalan köpeklerin kentlere gelmesine neden olmaktadır. Yaşam alanının kırsaldan kentlere kayması, kentlerde de apartman dairesinin yaygın konut tipi olması, köpek sahipliğini azalttığı gibi mevcut köpeklerin sokağa bırakılmasına neden olmaktadır. İnsanlar tarafından sokağa terkedilmeleri, kontrolsüz bir şekilde çoğalmaları, açlık, susuzluk ve kötü muameleye maruz kalmaları gibi nedenler bu canlıların saldırganlığını artırmaktadır. Mahkemelerde, evlerde beslenen köpekler ve kedilerden rahatsız olan komşular tarafından açılan davaların sayısı giderek artmaktadır. Köpekleri sokağa bırakma seçeneği belki en kolay olanıdır. Sokağa terk etme dışında köpekler sahipleri tarafından hayvan barınaklarına da bırakılabilmektedir. Ancak barınağa

birakılan hayvan sayısının artması ciddi bir maliyeti beraberinde getirmektedir. Bu nedenle yeni barınaklar açılmadığı gibi var olanlar da kapanabilmektedir. Ayrıca personel, mama, aşı ve tedavi gibi harcamaların fazla olması yerel yönetimler ya da bu konuyla ilgilenen STK'lar için büyük maliyetlere neden olmaktadır.

2. BAŞIBOŞ KÖPEKLERİN KENTLERDE NEDEN OLDUĞU SORUNLAR

Dünya Sağlık Örgütü tarafından dünyada yaklaşık olarak 200 milyon köpeğin var olduğu tahmin edilmektedir (Four Paws, 2023a, World Animal Foundation, 2023). Tüm dünyada etkili bir köpek takip sisteminin olmaması nedeniyle kentsel ortamda artan başıboş köpek sayısının net bir şekilde ortaya konulması mümkün değildir.

Başıboş köpek sorunu kentsel ortamlarda giderek büyümektedir. Ancak sorun büyümekle birlikte net bir çözüm ortaya konulamamaktadır. Farklı kaynaklara bağlı olarak gelişen başıboş köpek sorununun çözümünde de çeşitli faktörlerin etkisi söz konusudur. Bu noktada toplumların sosyal ve ekonomik yapısı, başıboş köpek sorunu açısından önemli bir belirleyicidir. Hukuki düzenlemeler ve bunların uygulanması konusunda gösterilen kararlılık da başıboş köpeklerle bağlantılı sorunların önlenmesinde ya da zararın en aza indirilmesinde önemli etkilere sahiptir. Ayrıca kamuoyunun bilinç düzeyi, sokak ve caddelerin düzeni ile sokak hayvanlarına karşı kötü davranışların yasaklanması gibi konular da etkilidir.

Başıboş köpekler, içinde buldukları kötü koşullar sebebiyle insanlara saldırarak yaralama veya ölümlere neden olmaktadır. Ayrıca köpeklerin çöpleri dağıtmaları, dışkılarının hastalık kaynağı olması ve aşırı çoğalmaları gibi istenmeyen durumlar nedeniyle sokak ve caddeler köpekler kadar insanlar için de güvensiz yerler haline gelmektedir. İşte bu sebeplerle kentsel alanlardaki köpekler büyük oranda bir sorun olarak gündemde yer almaktadır.

Bunun yanında bu sorunun ortaya çıkmasında büyük oranda köpek sahiplerinin etkili olduğu da söylenebilir. Bırakılabilecekleri barınakların olmaması veya yetersiz olması gibi durumlar köpeklerin sokaklara bırakılmalarına neden olmaktadır. Bu koşullarda kontrolsüz üreme, popülasyon artışına neden olmaktadır. Sokak köpeklerinin fazla olduğu çocuk parkları, sokaklar, kampüsler ve okul önleri gibi pek çok yer kent halkı için güvensizdir. Bu durum toplum hayatını kısıtlayıcı bir sorundur. Köpek saldırısına uğrama korkusu günlük hayata sınırlama getirmektedir. Özellikle alt gelir grubunun yaşadığı yerleşimlerde bu sınırlamalara daha fazla rastlanılmaktadır.

Başıboş hayvanlar dünyada gelişmekte olan ülkelerin bir sorunu olsa da bu hayvanlardan kaynaklı hastalık ve salgınlar sorunu küresel düzeye taşımıştır (Strand, 2011). Örneğin, 2022'de Meksika sokaklarında tahminen 500.000 köpeğin var olduğunun rapor edilmesi Meksika'yı Latin Amerika'daki en büyük sokak köpeği popülasyonuna sahip ülke haline getirmektedir. Brezilya ve Porto Riko da benzer durumdadır (Singh, 2023). Bu ülkelerin ekonomik durumu, sokak köpeklerine yönelik çözümlerin uygulanmasını kısıtlamaktadır.

Gelişmiş dünyanın kentlerindeki sokak köpeği sayısı gelişmekte olan dünyaya göre daha azdır ya da büyük bir sorun teşkil edecek sayıda değildir. Bunun temel nedenleri olarak gelişmekte olan ülkelerdeki gecekondu mahalleleri ve etkili bir şekilde yönetilemeyen çöpler gösterilmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkelerde işe yarayan köpek kontrol yöntemleri, kentsel koşulların farklılığı nedeniyle bu ülkelerde olumlu sonuç verememektedir. Yapılan bazı çalışmalar kentsel alanda köpek yoğunluğunun en yüksek olduğu yerler olarak çöp depolama alanları ile alt ve orta gelir konut alanlarının olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca gecekondu halkının besledikleri köpekleri serbest bırakmaları da başıboş köpek sayısının artmasında önemli bir nedendir. Bu açıdan bakıldığında şehirlerde başıboş köpek popülasyonunun artmasında, kötü çöp yönetiminin etkisi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. İyi yönetilemeyen çöplük alanlar köpeklerin beslenme ve barınma ihtiyacını karşıladığından başıboş köpekler kentsel çöplükler ve atık depolama alanları çevresinde toplanma eğilimindedirler (The Welfare of Stray Dogs, 2008; Sehgal vd., 2011; Believers IAS Academy, 2023).

Başıboş köpek sorununun Türkiye'deki seyri incelendiğinde de gelişmekte olan ülkelerden farklı olmadığı görülmektedir. Osmanlı'daki modernleşme çabaları başkent İstanbul'da sokak köpekleri üzerinde de ciddi etkiler ortaya çıkarmıştır. Kamu otoritelerinin sokakları kontrol etme, çöpleri temizleme ve hijyen konularında artan kapasiteleri, daha önce başıboş köpeklerin üstlendiği sokak temizliği ve koruma gibi yardımcı rollerini ortadan kaldırmıştır. Bu hizmetler yeni oluşturulan belediye teşkilatlarına ve devlet görevlilerine tahsis edilmiştir (Gündoğdu,2018).

Çöplerin çöp kutularına atıldığı ve düzenli olarak çöp kutularının boşaltıldığı ülkelerde başıboş köpeklerin daha az sayıda görülmesi (Farooq'dan aktaran Rahman, 2019) etkili çöp yönetiminin başıboş köpeklerle mücadeledeki önemini ortaya koymaktadır. Çöplerin uzun süre alınmamasıyla dolan kutulardan taşan çöpler köpekleri çekmektedir. Hızlı kentleşmeyle denetimsiz bir biçimde gecekondu mahallelerinin oluşması, buralarda sunulamayan atık toplama hizmetleriyle birleşmekte ve başıboş köpekler için birer yaşam alanı olarak çekici hale gelmektedir. Bu nedenle diğer önlemlere ek olarak iyi yönetilen atıkların, başıboş köpek kontrolünde önem taşıdığı dikkate alınmalıdır.

Otoyolların geniş ve yoğun olması yol kenarlarında veya ortasında yatan ya da yolun karşısına geçmeye çalışan sokak hayvanları nedeniyle trafik ve yol güvenliği tehlikeye girmektedir. Yayalar ve kazaya sebebiyet veren hayvanlar açısından tehlikeli durumların ve hatta can kayıplarının oluşmasına yol açmaktadır (Intozi, 2023). Hayvan ve araç çarpışmaları ciddi bir trafik güvenliği sorunu haline gelmekte, çarpışmaların sosyo-ekonomik maliyetleri istikrarlı bir şekilde artmaktadır (Canal vd., 2018). Hindistan'daki bir sigorta şirketinin verileri bu ülkedeki trafik kazalarındaki ikinci ana nedenin başıboş hayvanlar olduğunu ve bunun da büyük kısmının (% 58) köpeklerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Dash, 2022). Yol ağının genişlemesi, artan araç sayısı ve trafik nedeniyle her yıl binlerce hayvan ve özellikle kentsel ortamda sayıca fazla olan sokak köpekleri ölmektedir. Yol kenarlarına veya ortasına yatmaları, aniden araçların önüne çıkmaları trafik kazalarının temel nedenlerindedir. İnsan yaralanmalarına ve hatta ölümlerine neden olan hayvan kaynaklı kazalarda maddi zararlar oluşmaktadır.

ABD’de köpek ısırmasına bağlı yaralanmalar okul çağındaki çocuklar ile az nüfuslu bölgelerde ve yoksul mahallelerde yaşayanlar arasında daha yaygındır (Tuckel ve Milczarski, 2020). Örneğin Dallas’taki 10 köpek ısırığından 8’inin, gelir ortalaması düşük mahallelerde gerçekleştiği, bunların dörtte üçünün Afro-Amerikan veya Latin kökenli vatandaşlar olduğu belirlenmiştir. Şehrin zengin mahallelerinde başıboş köpek tehdidinin hoş görülmeyeceği kabul edilmektedir (Mervosh vd., 2016). Aynı durum Hindistan’da da geçerlidir. Şöyle ki son beş yılda çoğu yoksul ve kırsal alanda yaşayan ailelerin çocukları olmak üzere 300’den fazla kişi köpekler tarafından öldürülmüştür. Daha kötüsü, köpekler 20.000’den fazla kuduza bağlı ölümden sorumludur (Vanak, 2023). Başıboş sokak hayvanları(inek, köpek, boğa, eşek gibi) trafik sıkışıklığına ve kazalara yol açarak ciddi bir tehlike ve sorun haline gelmektedir (The Times of India, 2019).

Yaşanan ekonomik krizler de sokak köpeği sayısının artmasında etkilidir. Ekonomik koşulların kötüleşmesi köpeklerin sağlık ve beslenme gibi masraflarının karşılanması noktasında sorun oluşturduğundan hayvanlar sokaklara terk edilmekte ya da barınaklara bırakılmaktadır. Sokaklardaki başıboş köpekler arasında terk edilen evcil köpeklerin sayısının giderek artması, köpek sahiplenmelerinde daha dikkatli davranılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sahipleri tarafından sokağa terk edilen evcil köpekler sokakların sunduğu yeni ve zorlu yaşam koşulları karşısında zayıf oldukları için kolayca diğer köpeklerin avı haline gelebilmektedir.

Örneğin Lübnan’da pandemi süreci, artan işsizlik, yüksek fiyatlar ve özel gıdaların sürekli yokluğu, terk edilen hayvan sayısının artmasında etkili olan faktörlerdir. Mamaların çoğunun ithal edilmesi ve dolar olarak fiyatlandırılması köpek sahiplerini zorladığından (Hosn’dan aktaran Damaj, 2021) köpekler sokağa terkedilmiştir. Belediyeler bu sorunun çözümünden sorumlu olmakla birlikte öncelikli bir sorun olarak görmemekte, aynı şekilde hükümetin de öncelikli konuları arasında yer almamıştır (Al-Houssari, 2021). Benzer şekilde Almanya’da 2009 yılında yaşanan ekonomik krizden köpekler de ağır biçimde etkilenmiştir. Sahipleri tarafından terk edilen hayvan sayısındaki artışın gerekçesi olarak ise ekonomik durum gösterilmiştir. Üstelik ekonomik kriz terk edilen hayvan sayısını çoğaltmakla kalmamış, yapılan bağışların azalması yönünde de bir etkiye neden olmuştur(Crossland, 2009). Doğal olarak beslenme ve barınma koşulları değişen köpeklerde saldırganlık eğilimi artmaktadır.

Köpekler biyolojik ve çevresel nedenlerden ötürü ısırabilmektedir. Çevresel nedenler olarak kötü muameleye maruz kalmaları, tanıdıkları bölgeden uzaklaştırılmaları, uzun süre bağlı tutulmaları, hasta, aç veya susuz kalmaları ya da ürkütülmeleri halinde insanlara karşı düşmanca davranma olasılıkları yüksektir. Biyolojik olarak ise dişilerin yavrularını koruma içgüdüğü, erkek köpeklerin ise hormonal durumları ısırma etkilidir (Gandhi,2023). Başıboş hayvanlar veteriner bakımı almadığı ve bir dizi tehlikeli parazit ve kuduz gibi hastalıklara karşı aşılanmadığı veya tedavi edilmediği (Passut, 2017) için hastalanmakta, acı çekmekte ve insan sağlığı açısından ciddi birer tehlike kaynağına dönüşmektedir. Hastalıklı görünüşleri insanları korkutmaktadır. Bu görünümdeki köpeklerin varlığı ve

saldırıcılıkları şehirlerin imajını olumsuz etkilemekte ve güvensiz yerler olarak görülmesine neden olmaktadır.

Başiboş köpek sorunu turizm sektörü üzerinde de olumsuz etkilere sahiptir. Kontrol altına alınamayan ve zararları artan sahipsiz köpeklerin yoğun olduğu yerlere turistlerin gitme eğilimi azalmaktadır. Pek çok turist için, açlıktan ölmek üzere olan, hasta veya acı çeken kedi veya köpeklerle karşılaşmak olumsuz bir izlenim bıraktığından bu durumu çeşitli şekillerde duyurma eğilimine girmektedirler. Ayrıca turistlerde o yere bir daha geri dönme eğilimi azalmaktadır (Webster, 2013: 1). Örneğin başiboş köpekler 1880'li yıllarda Paris'in suç, pislik ve güvensizlikle boğuşan patolojik bir şehir olduğu algısına katkıda bulunduğundan Paris yetkilileri ve kamu hijyenistleri, şehri güvenli, temiz ve modern hale getirmek için başiboş hayvanların, çözülmesi gereken bir sorun olduğunu ilan etmiştir (Pearson, 2017). Yani başiboş köpekler şehrin imajı hakkında bir takım önemli ipuçları vermektedir. Başiboş köpeklerin varlığı şehrin güvenliği, hijyeni ve insan dolaşımı açısından ciddi bir sorundur.

Başiboş köpekler yalnızca insanların sağlığı ve güvenliği için bir tehlike olarak değil, aynı zamanda toplum için etik ve ahlaki bir sorun olarak görülmektedir. Köpeklere uygulanan zulüm, açlık, yaralanmalar ve ölümlerin insanlar üzerinde yarattığı duygusal yükün (ThePetNest, 2023) de dikkate alınması gerekmektedir.

Köpek sayısının artması hastalık, kaza, ölüm gibi istenmeyen durumlara ek olarak ekonomik ve politik olarak, ilgili otoritelerin ek maliyetler altına girmesine ve sorumluluk almalarına neden olmaktadır. Bu yönetimler açısından köpekler için bakım evlerinin kurulması, beslenme, tedavi ve kısırlaştırma masraflarının karşılanması büyük yük olmaktadır. Hayvan hakları ihlalleri (itlaf, eziyet etme gibi) ise hayvanseverler ile ilgili yönetimi toplumsal ve politik arenada karşı karşıya getirmektedir.

3. BAŞIBOŞ KÖPEK SORUNUNU ÇÖZMEYE YÖNELİK ÖNLEMLER VE ETKİLERİ

Köpek popülasyonu yönetimi stratejisi geliştirmek için mevcut köpek popülasyonunun büyüklüğünün, popülasyona yeni katılanların kaynağının, hayvan refahı sorunlarının, başiboş hayvanların neden olduğu sorunların, mevcut kontrol yöntemleri ile kilit uygulayıcıların ve paydaşların belirlenmesi gerekmektedir (Seaman'dan aktaran Garcia, 2016). Başiboş köpeklerin barınaklarda toplanması, bunlara gıda sağlanması, hasta hayvanların tedavi edilmesi, aşılması, kısırlaştırılması ve diğer sorunların çözülmesi (ULUCHAY, 2022) gibi çözüm önerileri ileri sürülmektedir. Ancak sorun çok boyutlu olarak ele alınmadığı sürece bu öneri ve uygulamalar yeterli olamamaktadır. Örneğin (Koutrouvelis, 2023) Yunanistan'da sayıları 3 milyonu aşan başiboş köpek ve kediyle mücadele etmek için hükümet ve çeşitli kuruluşlarca inşa edilen barınaklar başiboş köpek sorununu çözmede etkili olamamaktadır. Çünkü başiboş hayvanları kontrol etmeye çalışan kurum ve gruplar genellikle yetersiz fona ve personele sahiptir. Barınaklara ilişkin maliyetlere yüksek kısırlaştırma maliyetleri de eklenince (KUAM News, 2018) başiboş köpek sorununun ekonomik yönden de ciddi bir yük olduğu ortaya çıkmaktadır.

Başiboş ve yabani köpeklerin sayılarının azaltılması veya kontrol altına alınması kuduz başta olmak üzere köpek kaynaklı hastalıkların önlenmesinde, köpek saldırılarının azaltılmasında, sokaklarda insanların korkmadan özgürce hareket etmelerinde ve trafik kazalarının ciddi bir nedeninin ortadan kaldırılmasında önemli etkilere sahiptir (WOAH, 2011). Sıralanan bu durumların genellikle gelişmekte olan ülkelerde bir sorun olması, bu ülkelerde başiboş köpek yönetiminde ciddi yetersizliklerin varlığına yönelik bir işarettir. Bu noktada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında farklılıklar mevcuttur.

Gelişmiş ülkelerde genellikle başiboş köpek sorunu bulunmamakta ve herhangi bir başiboş köpeğe şayet sahibi tarafından salıverilmemiş ya da kaçmamışsa rastlanılmamaktadır. Bir şekilde başiboş hale gelmiş bir köpek derhal yetkili birim tarafından alındığı ve “geçici” barınaklara konulduğu bilinmektedir. Dünyanın hiçbir gelişmiş ülkesinde başiboş köpeklerin alınıp ömürlerinin sonuna kadar barındırıldığı kalıcı barınaklar mevcut değildir. Belli bir süre içinde şayet sahibi gelip almazsa veya bir sahiplenen bulunmazsa, bahsi geçen köpek uyutulmaktadır (Pektaş, 2022).

Sokak köpeklerinin uzaklaştırılması veya itlafı, nüfusu kontrol altına almanın en temel yöntemi gibi görünse de aslında tamamen işe yaramaz olduğu kanıtlanmıştır. Köpekler uzaklaştırıldığında ya da öldürüldüğünde o bölgeye sürekli yeni köpekler girmekte; popülasyon sürekli değişmekte ve saldırgan köpekler hızla çoğalarak kuduz mikrobu taşımakta (The Welfare of Stray Dogs, 2008) ve bulaştırmaktadırlar. Örneğin 1999-2006 arası dönemde Bulgaristan'ın başkenti Sofya'da 70.000'den fazla sokak köpeği öldürülmesine rağmen sokaklardaki başiboş köpek sayısında bir azalma olmamıştır. 2008'de başiboş köpeklerin artışını kontrol için itlaf edilmelerini yasaklayan ilk Bulgar Hayvanları Koruma Yasası yürürlüğe girmesine rağmen pek çok belediyenin kısırlaştırma projelerini yürütecek kaynaklara sahip olmaması ve evcil hayvanların terk edilmesini önleyen çok az yaptırımın bulunması nedeniyle sorun çözülememektedir (Four Paws, 2023b). Bu nedenle belediyelere ya da ilgili birimlere yapılan sokak köpeklerinin toplanması yönündeki istekler mevcut köpeklerin toplanması durumunda yeni köpeklerin bölgeye geleceği gerekçesiyle geri çevrilmektedir. Bir yönüyle bu uygulama haklı görülebilir. Çünkü o bölgedeki sokak köpekleri vatandaş tarafından zaman içerisinde tanındığından saldırgan olanlara karşı daha dikkatli davranılmaktadır.

New Forest (İngiltere-Hampshire) yerel yönetim bölgesinde tasmatsız ve çipsiz bulunan köpekler köpek bekçisi birimi tarafından toplanarak belediyeye ait barınaklara götürülmektedir. Sahibinin gelmesi için yedi gün süre verilmekte(sahibi gelirse belli bir ücret ödemesi gerekir) ve sahibi gelmeyen köpek belediyenin malı sayılarak yeniden sahiplendirilmektedir (New Forest District Council, 2023). Örneğin Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de başiboş ve hasta köpeklerin yakalanması sorumluluğu, başkent bölgesinin yol ve kamu hizmetleri birimine aittir. Yakalanan köpekler özel yerlere götürülerek sahipleri bulunana kadar tutulmaktadır. Sahipleri bulunamayanlar etkisiz hale getirilmektedir (CABAR.asia, 2022).

Diğer ülkelerden farklı olarak köpek popülasyonunun kontrolü için Tayland'da genellikle ötanazi uygulanmamaktadır. Bir hayvanın zoonotik bir patojen taşıması durumunda sağlığa yönelik

tehlike oluşturması ve tedavi edilemeyecek bir hastalık olması veya yaralanmada yaşayabileceği acı, hayvanlara ötanazi yapılmasını haklı kılan iki neden (Belkadi ve Shih, 2023) olarak kabul edilmektedir. Ancak ötanazi yasağı da başıboş köpek sayısını artıran bir unsurdur. Çünkü sokağa bırakılan hayvanların öldürülmesinin yasak olması, çeşitli gerekçelerle evcil hayvanlardan kurtulmak isteyen sahiplerinin daha az suçluluk hissetmelerine neden olmaktadır. Örneğin (Mervosh vd., 2016) Dallas'ta (ABD) 2008 yılında barınaklarda ötanazi uygulanan köpek sayısı 28.000'den fazla iken, bu sayı 2015'te 13.500'e düşmüştür. Ötanazinin azalmasıyla birlikte barınağa getirilen köpek sayısı da artmıştır.

Başıboş hayvanları kontrol altına almak için uluslararası düzeyde onaylanmış ve insancıl bir yaklaşım olan CNVR(Catch, Neuter, Vaccinate, Return) olarak bilinen Yakalama, Kısırlaştırma, Aşı ve Geri Dönüş yöntemini teşvik etmek önem taşımaktadır. CNVR yöntemi, köpeklerin toplanmasını, uzmanların onları kısırlaştırmasını ve kuduzla karşı aşılmasını önermektedir. Yaklaşım, kısırlaştırılmış ve aşılanmış köpeklerin kulak küpeleriyle tespit edilmesini ve toplandıkları ortama geri gönderilmesini içermektedir (Kasraoui, 2023). Kısırlaştırma, aşılama ve kulaklarına numaralı küpe takma işleminden sonra sağlıklı ve üreme yapmayan köpekler geldiği sokağa bırakılırsa buralara yeni köpekler yerleşmemektedir. Bu bölgeye yeni bir köpek gelirse onun da kısırlaştırılması gerekir. Şayet kısırlaştırma ve sokağa geri bırakma yeterli bir periyotta yapılırsa uzun dönem için iyi bir sonuç vermektedir. Böylece güvenli ve sakin bir nüfus oluşturulduğu gibi insan sağlığı için de bir tehdit oluşmamaktadır (Gökduman vd, 2023). Tüm bu önlemlere rağmen kısırlaştırılmış ve aşılanmış köpeklerin ısırmayacağı anlamı da çıkartılamaz. Bölgelerini korumak ve gelen tehditleri ortadan kaldırmak için ısırma devam edeceklerdir. Eğer yürürlükteki mevzuat köpeklerin sokaklarda yaşamasını zorunlu kılıyorsa, o zaman insanların saldırıya uğramaktan kaçınmasının hiçbir yolu yoktur (Lenin vd., 2016).

Köpek kontrolünün bir önemli gerekçesi ise yabani hayata zarar vermeleridir. Bhutan'da 1970'lerde ve 1980'lerin başında artan köpek sayısını kontrol altına almak için köpekler ya vurulmuş veya zehirlenmiştir. Ancak başarısız olunmasıyla birlikte köpekler kentsel alanlardan kırsal alanlara taşınmış ve bunun sonucunda köpekler çiftlik ve yaban hayvanlarına saldırarak zararlara neden olmuştur (KUENSEL, 2021).

Sokak köpeklerinin itlaf edilmeleri çok sayıda ülkede tercih edilen bir uygulama olmasına rağmen onlarca yıldır sokak köpek sayısındaki önlenemez artış, bu uygulamanın işe yaramadığını ortaya koymaktadır. Köpek popülasyonunu azaltmak ve yerleşim yerlerine yeni köpeklerin girmesini önlemek için kısırlaştırılmış ve aşılanmış köpekler (Leach, 2014) en iyi uygulama olarak görülmektedir. Kısırlaştırma en uygun çözüm olarak görülse de erken ya da geç kısırlaştırmanın neden olacağı sağlık sorunlarının, sosyal hayatlarındaki davranışlara olan etkilerin ortaya konulmasına yönelik araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Köpeklerin serbest dolaştığı sokakların ya da kontrollü popülasyonun sağlanması oldukça güçtür. Her ikisi de gelecek vaat etmemektedir (Bhadra'dan aktaran Mehta, 2017).

Farklı seçenekler uygulanmasına rağmen çoğu ülkede sorun büyümeye devam etmektedir. Ancak başıboş köpek sorununu çözen bir ülke olması nedeniyle Hollanda'daki uygulamalara bakmak gerekmektedir. Hollanda'da hükümet bir dizi önlem uygulayarak sokak köpekleri sorunuyla doğrudan mücadele etmiştir. Hükümet, ülke çapında CNVR girişimini başarıyla uygulamıştır. Mağazadan satın alınan köpeklere yüksek vergiler uygulanması barınaklardan sahiplenmeyi artırmış ve insanların yaklaşık % 90'ı ailelerine bir köpek dâhil etmiştir (ThePetNest, 2023).

Sorumlu köpek sahipliğinin teşvik edilmesiyle birlikte köpeklerin sayısının ve zoonotik hastalıkların görülme sıklığının azalması söz konusu olabilir (WOAH, 2011). Uygun eğitim ve farkındalık programlarının yanı sıra kalıcı düşük maliyetli/ücretsiz kısırlaştırma ve kısırlaştırma programları başıboş köpek ve kedilerin sayısını azaltmak için benimsenen temel yaklaşımlardır (Action Change, 2019).

Başıboş hayvanları yakalama ve kısırlaştırma gibi uygulamalar tek başına yeterli değildir. Evcil hayvanların terk edilmesini önlemeyi amaçlayan yasaların daha iyi uygulamalarla tamamlanması önemlidir. Örneğin evcil hayvan mağazalarının ve yetiştiricilerin, başıboş köpek sayısı kontrol altına alınana kadar köpek yetiştirmesi ve satmasının yasaklanması ve sokak hayvanlarının sahiplenilmesini teşvik etmek için satın alınan hayvanlardan vergi alınması (Taipei Times, 2022) gibi uygulamaların desteklenmesi önemlidir.

Sahipsiz hayvan sayısındaki artışın ve bu artışın sebep olduğu sorunların başarılı bir şekilde kontrol altına alınması için; hayvan hakları yasalarının oluşturulması ve yürürlüğe konulması, hayvanlara tıbbi bakım (tedavi ve aşılama), beslenme ve barınma sağlanması ile üreme kontrolü gibi (Abdulkarim vd., 2021) uygulamalara ağırlık verilmesi gerekmektedir. Sokak köpeklerinin yaşam koşullarının iyileştirilmesi, kötü muameleye maruz kalmalarının önlenmesi insanlar açısından da olumlu etkilere sahip olacaktır. Bu konuda çeşitli cezaların uygulanması söz konusudur.

Almanya'da köpeğini terk eden ya da kötü davranan kişiler köpek çipi sayesinde tespit edilerek gözaltına alınmakta ve bu kişilere 25 bin avroya kadar bir para cezası ödetilmektedir. Bazı durumlarda ise iki yıl hapis cezası verilebilmektedir. Böylece köpeğe karşı olumsuz davranışların maliyeti artırılarak büyük ölçüde başarılı olunmaktadır (Lau, 2020).

Çöplük çevrelerinde yer alan köpek yüzdesinin, diğer yerlere göre daha yüksek olduğuna yönelik tespitler bulunmaktadır. Örneğin Sri Lanka'nın banliyölerinde (Dias vd., 2013) ve Sao Paulo'da yapılan araştırmalar sürekli yiyecek kaynağı olan atık sahalarında (Wandeler vd., 1993) köpek popülasyonunun yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle başıboş köpeklerin çoğunlukla atık yerken gözlemlenmesi, atıkların ortadan kaldırılması yoluyla köpek popülasyonunun azaltılabileceği (Taylor vd., 2017) seçeneğini gündeme getirmektedir. Ancak etkili bir atık yönetimiyle köpek sorununun çözülemeyeceği de bir gerçektir. Çünkü sokak köpekleri genellikle aç oldukları için aktif

olarak yiyecek aramaktadırlar. Bu nedenle ısırma eğilimi fazladır. Bu durum insan-hayvan çatışmasının ve köpek saldırganlığının artmasına neden olmaktadır (Thapa, 2021).

Aşılama, kısırlaştırma, barınaklarda barındırma, atık yönetimi veya sahiplendirme gibi çözüm uygulamaların maliyeti ve iş yükü fazladır. Bu nedenle başıboş köpek artışını kontrol altına almak sadece belediyelere bırakılabilecek bir görev değildir. Etkili ve kalıcı bir çözüm için sorunun çok taraflı bir platformda ele alınması gerekir. Sorunun çözümüne yönelik kararların alınıp uygulanmasında belediyelere ek olarak bakanlıklar ve bu alanda çalışan ulusal ve hatta uluslararası STK'lar birlikte yer almalıdır.

SONUÇ

İnsanın kentlere yönelmesi, insana özgü sorunların da kentleşmenin beraberinde getirmektedir. Arkadaş ve koruyucu olarak insanın yanında yer alan köpekler, insan hareketliliğine bağlı olarak mekân değiştirmekte ve kentlerde yaşamaktadırlar. Artan sayıları, saldırganlıkları ve neden oldukları çeşitli sorunlarla köpekler kent hayatının bir parçası haline gelmektedirler. Kent ortamında insan için belli görevler üstlenen köpekler, sosyoekonomik nedenlerle sokağa bırakılmakta ve zorlu bir yaşam mücadelesi vermektedirler. Sahipleri tarafından sokağa bırakılmaları, kontrolsüz üreme, ekonomik baskılar, apartman hayatının yaygınlaşması ve atıkların iyi yönetilememesi gibi durumlar sokak köpekleri sorununu büyütülmektedir. Bu kötü koşullar doğal olarak insana karşı saldırganlaşmalarına sebep olmaktadır.

Kentsel alanlarda giderek artan ve insan güvenliğini pek çok açıdan tehdit eden sokak köpeklerinin kontrol altına alınması geçmişte olduğu gibi günümüz toplumu için de önemli bir sorun haline gelmektedir. Bu konuda en eski ve yaygın uygulama ise sokak köpeklerinin itlaf edilmesidir. Ancak sorunun bu şekilde çözülemeyeceği gerçeğiyle çok sayıda ülkede kısırlaştırma, aşılama, barınaklara yerleştirme, yasal düzenlemeler yapılmaktadır. Bunlar daha kabul edilebilir ve uygulanabilir çözüm önerileri ve stratejileri olarak önemsenmekte ve yaygınlaşmaktadır.

Sokak hayvanlarının sayısındaki artışa rağmen evcil hayvan sayısının arttığı da bir gerçektir. Bu nedenle köpek sahiplenmelerinin sıkı kontroller çerçevesinde katı kurallara bağlanması önemlidir. Evcil köpeklerin sahipleri tarafından sokağa tek edilmelerinin ciddi yaptırımlara tabi tutulmasının, sokak köpeklerinin sayısındaki artışın engellenmesine katkı yapması beklenmektedir.

Köpek sorunuyla mücadelede kapsamlı bir köpek kontrol programının hayata geçirilmesi büyük önem taşımaktadır. Bunun için köpek popülasyonunun kayıt altına alınması önemlidir. Sayıları, artış oranları, cinsiyet dağılımı, aşılanmış ve kısırlaştırılmış olanların oranları, yaşadıkları bölgeler gibi bilgilerin elde edilmesi gerekir. Ancak bu tespitin uzun bir sürede yapılabileceğinin de hesaba katılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulkarim A, Khan M, ve Aklilu, E (2021). Stray Animal Population Control: Methods, Public Health Concern, Ethics, and Animal Welfare Issues. *World Veterinary Journal*, 11 (3): 319-326.
- Action Change (2019). Animal Welfare: Managing Stray Cats And Dogs. <https://actionchange.org/project/animal-welfare-help-us-rebuild-their-tomorrow/>.
- Akıntürk, M.S. (2022). Sahipsiz Köpeklere Karşı Çözüm Üretmeliyiz. <https://www.yenisafak.com/gundem/sahipsiz-kopeklere-karsi-cozum-uretmeliyiz-3879561>. (Erişim tarihi: 11.01.2023).
- Al-Houssari, N. (2021). Health Alert As Lebanon's Stray Dog Problem Fuels Rabies Fears.. <https://www.arabnews.com/node/1935011/middle-east>.
- Anstett, L. (2023). The Global Stray Dog Problem: Causes And Solutions. <https://haldago.org/global-stray-dog-problem-causes-solutions/>.
- Believers IAS Academy (2023). *Stray Dogs And Poor Waste Management*. <https://www.believersias.com/stray-dogs-and-poor-waste-management/>.
- Belkadi, A. ve Shih, F. (2023). NGO Says Mercy Killing Of Stray Animals Is Strictly Controlled By Thai Government. <https://www.thaipbsworld.com/ngo-says-mercy-killing-of-stray-animals-is-strictly-controlled-by-thai-government/>
- Butler, S. M. (2023). Regulating The Working Dog In Medieval England, <https://legalhistorymiscellany.com/2023/05/09/regulating-the-working-dog-in-medieval-england/>.
- CABAR.asia (2022). Tajikistan: Will New Legislative Amendments Protect Stray Animals?. <https://cabar.asia/en/tajikistan-will-new-legislative-amendments-protect-stray-animals>.
- Canal, D., Martín, B, de Lucas, M. ve Ferrer, M. (2018). Dogs Are The Main Species Involved In Animal-Vehicle Collisions In Southern Spain: Daily, Seasonal And Spatial Analyses Of Collisions. *PLoS One*, 14, 13(9). doi: 10.1371/journal.pone.0203693.
- Collin, A. (2018). Medieval Canines: How Did The People Of The Middle Ages Treat Their Dogs?. <https://www.historyhit.com/medieval-canines-how-did-the-people-of-the-middle-ages-treat-their-dogs/>.
- Coomans, J. (2021). What Dogs Have To Do With Medieval Public Health. https://socialhistory.org.uk/shs_exchange/dogs-medieval-public-health/.
- Crossland, D. (2009). Germany's Abandoned Dog Crisis. <https://www.thenationalnews.com/world/europe/germany-s-abandoned-dog-crisis-1.528871>.
- Damaj, R. (2021). Economic Meltdown In Lebanon Leaves Pets Homeless. <https://www.al-monitor.com/originals/2021/12/economic-meltdown-lebanon-leaves-pets-homeless>.

- Dash, D.K. (2022). Stray Animals Second Biggest Reason For Road Accidents, Dogs Account For 58 % Of Them, Insurance Company Report, <https://timesofindia.indiatimes.com/india/stray-animals-second-biggest-reason-for-road-accidents-dogs-account-for-58-of-them-insurance-company-report/articleshow/93812664.cms>.
- Dias RA, Guilloux AG, Borba MR, Guarnieri MC, Prist R, Ferreira F, Amaku, M, Neto, JSFN ve Stevenson, M. (2013). Size and spatial distribution of stray dog population in the University of Sao Paulo campus, Brazil. *Prev Vet Med* (2013) 110(2):263–73. DOI: 10.1016/j.prevetmed.2012.12.002
- Four Paws (2023a). Stray Animals: Pets Without A Home, <https://www.four-paws.org/campaigns-topics/topics/help-for-stray-animals/stray-animals-pets-without-a-home>. (Erişim Tarihi: 10.10.2023).
- Four Paws (2023b). Stray Animal Care In Bulgaria. <https://www.four-paws.org/campaigns-topics/topics/help-for-stray-animals/stray-animal-care-in-bulgaria>.
- Gandhi, M. (2023). Urban Menace: We Should Lower Our Intolerance Towards Stray Dogs. <https://www.downtoearth.org.in/news/governance/urban-menace-we-should-lower-our-intolerance-towards-stray-dogs-90150>.
- Garcia, R. (2016). Dog And Cat Populations Management In Urban Areas. *World Small Animal Veterinary Association Congress Proceedings*.
- Gordon, R. (2017). From Pests To Pets: Social And Cultural Perceptions Of Animals In Post-Medieval Urban Centres In England (AD1500–1900). *Papers From The Institute Of Archaeology* 27(1), doi: <https://doi.org/10.5334/pia-478>.
- Gökdoğan, HU, Bayramlı, G. ve İlseven G. (2023). Kay Projesi Nedir Ve Niçin Kay?. http://www.akyaka.org/hayvansever/kay_projesi.htm.(10.01.2023).
- Gündoğdu, C. (2018). The State And The Stray Dogs In Late Ottoman Istanbul: From Unruly Subjects To Servile Friends, *Middle Eastern Studies*, 54(4):1-20.DOI:10.1080/00263206.2018.1432482.
- Intozi (2023). Stray Animals Are The Second Most Common Reason For Accidents, Deaths, And Hazards: How AI Video Analytics Tackles Such Problems. <https://www.linkedin.com/pulse/stray-animals-second-most-common-reason-accidents-deaths-hazards-q1bzf>.
- Kasraoui, S. (2023). Morocco Urges Local Authorities To End Use Of Firearms, Poison Against Stray Dogs. <https://www.morocoworldnews.com/2023/05/355723/morocco-urges-local-authorities-to-end-use-of-firearms-poison-against-stray-dogs>.
- Koutrouvelis, G. (2023). Greece's Ever-Growing Problem With Stray Pets. <https://hieshowcase.com/3939/news/greeces-ever-growing-problem-with-stray-pets/>.

- KUAM News (2018). Stray Dogs Pose Serious Health Hazard For Island Residents. <https://www.kuam.com/story/39639900/2018/12/13/stray-dogs-pose-serious-health-hazard-for-island-residents>.
- KUENSEL (2021). Time For A Radical Approach In Dealing With Stray Dog Problem?, <https://kuenselonline.com/time-for-a-radical-approach-in-dealing-with-stray-dog-problem/>.
- La Fondation Droit Animal (2023). Déclaration Des Droits De L'animal. <https://www.fondation-droit-animal.org/la-fondation/declaration-des-droits-de-lanimal/>.
- Lau, A. (2020). A Country Without Stray Dogs, <https://www.linkedin.com/pulse/country-without-stray-dogs-andy-lau>.
- Leach, A. (2014). Animal Welfare: Why Dogs Are A Development Issue, <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2014/may/02/animal-welfare-stray-dogs-development>.
- Lenin, J., Uniyal M. ve Vanak, A T. (2016). Do Dogs Threaten People's Right To Safety In Public Spaces?. <https://thewire.in/health/dogs-rabies-neutering-safety>.
- Mark, J. J. (2019). Dogs In The Ancient World. *World History Encyclopedia*, <https://www.worldhistory.org/article/184/dogs-in-the-ancient-world>.
- Mehta, S. (2017). Sharing The Urban Space – Scientific Study Helps Unfold The Often Misunderstood Human-Stray Dog Conflict. *Research Matters*, 7.
- Mervosh, S., McClure, J. ve Oxford, T. (2016). These 6 Charts Explain Why Dallas' Dog Problem Is So Messed Up. <https://interactives.dallasnews.com/2016/stray-dogs/>.
- New Forest District Council (2023). Stray, lost and found dogs. <https://www.newforest.gov.uk/article/1020/Stray-lost-and-found-dogs>.
- NYC Health (2005). Protecting Public Health In New York City: 200 Years Of Leadership, 1805-2005. <https://www.nyc.gov/assets/doh/downloads/pdf/bicentennial/historical-booklet.pdf>.
- Passut, T. (2017). Rabies And Babies: The Dangers Of Stray, Wild Animals. https://www.army.mil/article/189824/rabies_and_babies_the_dangers_of_stray_wild_animals.
- Pearson, C. (2017). Stray Dogs And The Making Of Modern Paris. *Past & Present*, 234, 137-172.
- Pektaş, E.K. (2022). Başiboş Köpek Sorunu Nasıl Çözülür?. *Gönül Dergisi*, 134.
- Rahman, Z. (2019). Pakistan's Biggest City Karachi Grapples With Stray Dog Problem. <https://www.trtworld.com/magazine/pakistan-s-biggest-city-karachi-grapples-with-stray-dog-problem-29417>.

- Rowan, A. (2022). Humane Management Of Global Dogs. <https://wellbeingintl.org/humane-management-of-global-dogs/>.
- Sehgal, R, Chavla, S. ve Reece, J. (2011). Population Survey (Census) of Stray Dog Population in Ahmedabad, Gujarat. *Stray and Feral Animal Populations Collection*. 7. <https://www.wellbeingintludiesrepository.org/strfapop/7>.
- Singh, V. (2023). Tackling the Challenge of Stray Dogs in the Global South Lessons From the Netherlands. <https://www.linkedin.com/pulse/tackling-challenge-stray-dogs-global-south-lessons-from-varnika-singh>.
- Strand, P. (2011). The Global Dog Population Crisis. <https://naiaonline.org/articles/article/the-global-stray-dog-population-crisis-and-humane-relocation#sthash.mmOXKCsE.dpbs>.
- Taipei Times (2022). Editorial: Growing Stray Numbers Need Control. <https://www.taipeitimes.com/News/editorials/archives/2022/07/19/2003781996>.
- Taylor, L.H, Wallece, R.M., Balaram, D., Lindenmayer, J.M., Eckery, D.C., Watkiss, B.M., Parravani, E. ve Nel, L.H. (2017). The Role Of Dog Population Management In Rabies Elimination-A Review Of Currebt Approaches And Future Opportunities. *Frontiers in Veterinary Science*, 4:109.
- Thapa, I.B. (2021). Ending The Cycle Of Suffering For Street Dogs With Action: A Story From Voice Of Animal Nepal. <https://endrabiesnow.org/stories/view/ending-the-cycle-of-suffering-for-street-dogs-with-action-a-story-from-voic>.
- ThePetNest (2023). The Netherlands: World's First Country With Zero Stray Dogs - How They Achieved It. <https://www.linkedin.com/pulse/netherlands-worlds-first-country-zero-stray-dogs-how-achieved>.
- The Times of India (2019). Stray Animal Menace Poses Threat To Commuters in Dehradun. <https://timesofindia.indiatimes.com/city/dehradun/stray-animal-menace-poses-threat-to-commuters-in-doon/articleshow/71975159.cms>. (Erişim Tarihi: 24.09.2023).
- The Welfare of Stray Dogs (2008). The Street Dog Issue, <https://www.wsdindia.org/faqs.htm>. (Erişim Tarihi: 11.10.2023).
- Tuckel, P.S. ve Milczarski, W. (2020). The Changing Epidemiology Of Dog Bite İnjuries in The United States, 2005–2018, *Injury Epidemiology*, 7-57.
- ULUCHAY(2022). Sokak Köpekleriyle İlgili Sorunlar: Komplikasyonlar Ve Çözme Yolları. <https://uluchay.org/problems-with-stray-dogs-complications-and-ways-to-solve-it/>.(Erişim tarihi: 11.12.2023).

- Vanak A.T. (2023). Growing Stray Dog Problem is Evidence That The Sterilisation Programme Has Failed. <https://indianexpress.com/article/opinion/columns/growing-stray-dog-problem-evidence-sterilisation-programme-failure-8504939/>.
- Waltham Forest (2023). Dogs, Animals and Pest Control. <https://www.walthamforest.gov.uk/neighbourhoods/report-neighbourhood-problems/dogs-animals-and-pest-control/how-report-stray-animal>.
- Wandeler AI, Matter HC, Kappeler A, Budde A. (1993). The ecology of dogs and canine rabies: a selective review. *Revue Scientifique et Technique (International Office of Epizootics)*, 12(1):51-71. <https://doi.org/10.20506/rst.12.1.663>.
- Webster, D. (2013). The Economic Impact Of Stray Cats and Dogs At Tourist Destinations On The Tourism Industry, [https://turismoresponsable.com/userfiles/The%20Economic%20Impact%20of%20Stray%20Cats%20and%20Dogs%20at%20Tourist%20Destinations%20on%20the%20Tourism%20Industry%20May%202013-2\(2\).pdf](https://turismoresponsable.com/userfiles/The%20Economic%20Impact%20of%20Stray%20Cats%20and%20Dogs%20at%20Tourist%20Destinations%20on%20the%20Tourism%20Industry%20May%202013-2(2).pdf). (11.11.2023).
- WOAH-World Organisation for Animal Health (2011). Terrestrial Animal Health Code. https://www.woah.org/fileadmin/Home/eng/Health_standards/tahc/2018/en_chapitre_aw_stray_dog.htm. (Erişim tarihi: 20.11.2023).
- World Animal Foundation (2023). How Many Dogs Are in The World And What The Canine Population Means To Humans!, <https://worldanimalfoundation.org/dogs/how-many-dogs-are-in-the-world/>.

ALTIN FİYATLARI İLE BORSA İSTANBUL 100 ENDEKSİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Mesut Aslan ¹

Öz

Kıymetli bir maden olan altın önemli bir yatırım aracı olduğundan yatırımcılar tarafından tercih edilmektedir. Borsa ile ilgilenen yatırımcılar için ise BIST 100 endeksinin gösterdiği değişimler önemli olmaktadır. Çünkü bu endeks Borsa İstanbul'da işlem hacmi bakımından en yüksek 100 hisse senedinin göstergesi olan bir endektir ve Türkiye borsası için baz gösterge olarak kabul edilmektedir. Yerli ve yabancı yatırımcılar açısından önemli bir yere sahip olan borsanın bir ekonomik değişken olan altın ile nasıl bir etkileşim içerisinde olduğu da merak edilen bir konudur. Bu çalışmada Altın ile Borsa 100 endeksi arasındaki uzun dönemli ilişki ortaya konularak bu değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla analizlerde Türkiye'deki BIST 100 fiyat endeksi ve altının gram fiyatı kullanılmıştır. Analiz dönemi olarak Şubat 2002-Aralık 2022 dönemi arasındaki aylık veriler kullanılmıştır. Yapılan Granger nedensellik testi sonucunda değişkenlerin eş bütünleşik olduğu ve aralarında uzun dönemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Granger nedensellik analizinden elde edilen sonuca göre değişkenlerin çift yönlü bir nedensellik ilişkisine sahip olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuç, altın ile borsa endeksinin birbirlerini etkilediklerini, altın fiyatı yükseldiğinde borsa endeksinin arttığını, altın fiyatı azaldığında borsa endeksinin azaldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Borsa, Altın, Granger nedensellik testi

Jel Kodları : G0, G17

THE RELATIONSHIP BETWEEN GOLD PRICES AND BORSA ISTANBUL 100 INDEX

Abstract

Gold, a precious metal, is preferred by investors as it is an important investment instrument. For investors interested in the stock market, the changes in the BIST 100 index are important. Because this index is an index that is an indicator of the 100 stocks with the highest trading volume in Borsa Istanbul and is considered as the base indicator for the Turkish stock market. It is also curious how the stock market, which has an important place for domestic and foreign investors, interacts with gold, an economic variable. In this study, it is tried to determine whether there is a causality relationship between these variables by revealing the long-run relationship between gold and Borsa 100 index. For this purpose, the BIST 100 price index in Turkey and the gram price of gold were used in the analyses. Monthly data between February 2002 and December 2022 were used as the analysis period.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Muhasebe ve Finans Anabilim Dalı, e-mail: mesutaslan@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2338-7474

Atıf: Aslan M., (2024). Altın fiyatları ile borsa İstanbul 100 endeksi arasındaki ilişki, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 51-64.

DOI: 10.54831/vanyyuiibfd.1449189

The Granger causality test results indicate that the variables are cointegrated, suggesting a long-term relationship between them. Furthermore, according to the findings from the Granger causality analysis, it is determined that the variables exhibit a bidirectional causal relationship. This result shows that gold and the stock market index affect each other, when the gold price increases, the stock market index increases, and when the gold price decreases, the stock market index decreases.

Keywords: Stock market, Gold, Granger causality test

Jel Classification : G0, G17

GİRİŞ

Finansal sistemlerin işleyişini düzenli bir şekilde yerine getirebilmesi için bu sistemlerin kaynakları verimli bir şekilde yatırımlara dönüştürmeleri gerekmektedir. Aksi durumda finansal sistemlerin ve piyasaların işleyişinde önemli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Fon ya da tasarruf olarak adlandırılan kaynakların finansal sisteme dahil edilmesinde bireysel ve kurumsal yatırımcılar önemli rol oynamaktadır. Bu yatırımcılar önemsiz görünen kaynakları verimli bir hale dönüştürebilir ve büyümeyi gerçekleştirebilir. Fon getirisi sağlamak isteyen yatırımcılar farklı yatırım araçlarını kullanabilmektedir. Bu yatırım araçlarından biride altına yönelik yapılan yatırımdır.

İnsanoğlunun kıymetli madenleri keşfetmesi yaklaşık olarak on iki bin yıl öncesine dayanmaktadır. Bu süreçte altın diğer madenlerden ayrı bir yer edinmiş ve farklı bir konum elde etmiştir. Para olarak kullanılmadan önce Yunanlılar, Asurlular ve Mısırlılar altını sanat eseri yapımında kullanmıştır. Fakat siyasal sistemin gelişmesiyle birlikte altın kralların kendi adlarına bastırdıkları madeni bir para haline dönüşmüştür (Küçükaksoy ve Yalçın, 2017: 2).

16. – 17. Yüzyıllarda merkezi krallıkların güçlenmesi ile birlikte altın karşılığında ihracat yapılmış ve ülkelerin varlıkları artırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde hükümetler altını kullanarak ticareti kontrol altında tutmaya çalışmış, uygulamış oldukları yasaklarla altının ülkeden çıkışına engel olmaya çalışmışlardır (Küçükaksoy ve Yalçın, 2017: 2). Günümüzde ise ülkelerin önemli bir rezerv aracı olarak kullandıkları, bireylerin ise önemli bir yatırım aracı olarak gördükleri bir maden halini almıştır.

Teknolojinin gelişmesi ve küreselleşme olgusunun her geçen gün önem kazanması yeni finansal yatırım araçlarını ortaya çıkarmıştır. Fakat, altın eski dönemlerden günümüze yatırımcıların en çok güvenip yönelmiş olduğu yatırım aracı olarak ön plana çıkmıştır (Cingöz ve Kendirli, 2019: 546). Önemli bir saklama aracı olan bu değerli maden kolayca şekil verilebilen, kimyasal maddelere karşı dayanıklılığını koruyan, oksitlenmeye karşı direnç gösteren özelliği nedeniyle tercih edilir bir hale gelmiştir (Saraç, 2009: 26).

BIST 100 endeksi Borsa İstanbul'da işlem hacmi yönünden en yüksek 100 hisse senedinin bulunduğu bir endekstir. Ayrıca BIST 100'ün sermayesi oldukça yüksektir ve Türkiye Borsası için öncü bir göstergedir. Dolayısıyla borsa ile ilgilenenler açısından bu endeksin gösterdiği değişimler önemlidir.

BIST 100 endeksi yatırımcılar için dikkate alınan bir veri olduğundan yatırımcılar BIST 100 göstergesinin değişimlerine göre yatırım tercihinde bulunmaktadır (Kakacak vd., 2020: 3087).

Bu çalışmada altın ile Borsa endeksi arasında bir nedensellik ilişkisinin olup olmadığı, nedensellik ilişkisinin olması durumunda bu ilişkinin yönünün ne yönde olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Altın gibi kıymetli bir yatırım aracının ve borsa endeksinin her geçen gün daha da önem kazanması, tasarruf sahipleri için beklenen getiri ve risk olguları, yatırımların çeşitlendirilmesi gibi nedenler bu iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesinde önemli rol oynamaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Altın fiyatlarının Borsa endeksi ile ilişkisinin incelenmesine yönelik çeşitli bilimsel çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Çeşitli yöntem ve veri setlerinin kullanıldığı çalışmalardan elde edilen bulgularda farklıdır. Bu kapsamda yapılan ulusal çalışmalardan Balı ve Ciner (2011), altın fiyatları ve İMKB 100 endeksi ilişkisini panel veri analizi ile ele almışlardır. Ağustos 1995-Mart 2011 arasındaki veriler kullanılarak yapılan çalışma sonucuna göre altın fiyatlarının İMKB100 Endeksi üzerinde etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Öncü (2015) vd., BIST100 endeksi ve altın, reel döviz kuru değişkenleri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Ocak 2002-Kasım 2013 yılları arasındaki günlük veriler kullanılarak yapılan Granger nedensellik test sonuçlarına göre altın ile Borsa arasında bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Doğru ve Uysal (2015) altın fiyatları ile BIST 100 arasındaki ilişkiyi incelemiş oldukları çalışmalarında, Ocak 2001- Eylül 2012 dönemine ait aylık verileri kullanmış ve Granger nedensellik analizini uygulamışlardır. Analizlerden elde edilen sonuçlara göre iki değişken arasında 2008 kriz dönemi öncesinde pozitif yönlü bir ilişki olduğu, 2008 krizi sonrasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sandal vd. (2017) çalışmalarında, Borsa İstanbul endeksi ile altın ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmada Ocak 2005- Aralık 2015 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Granger nedensellik analizinin kullanıldığı çalışmada değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı belirlenmiştir. Altın ve Borsa endeksi arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada İlarıslan (2017) Granger nedensellik testini kullanmıştır. Ocak 2000-Temmuz 2016 dönemine ait aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, analizler sonucunda değişkenlerin iki yönlü bir nedensellik ilişkisine sahip olduğu belirlenmiştir. Cingöz ve Kendirli (2019) çalışmalarında, altın fiyatları, döviz kuru ve borsa arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Bu amaçla BIST altın fiyatlarının Ocak 2006-Temmuz 2018 yılları arasındaki verileri kullanmışlardır. Granger nedensellik testi kullanılarak yapılan analizler sonucunda altın fiyatlarının uzun dönemde BIST 100 endeksi ve dolar kuru üzerinde anlamlı, fakat kısa dönemde anlamsız bir etkisinin olduğunu belirlemişlerdir.

Kayral ve Tandoğan (2020), Türkiye’de altın, dolar ve Euro getirilerinin ve volatilitelerinin BIST 100 endeksi ile olan ilişkisini incelemişlerdir. 01.01.2015-08.07.2020 dönemi günlük verilerin ele alındığı çalışmada CCC-GARCH analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, BIST 100

endeksinin altın ile olan volatilité etkileşiminin negatif olduğu tespit edilmiştir. Gülhan (2020) çalışmasında, altın fiyatlarının BIST 100 endeksi, petrol fiyatları, döviz kuru ve korku endeksi ile olan ilişkisini analiz etmiştir. Bu amaçla 2015-2019 dönemi arasındaki veriler kullanılmıştır. Granger nedensellik, eş bütünleşme ve VAR analizi kullanılarak yapılan analizler sonucunda korku endeksi dışındaki tüm değişkenler arasında Granger nedensellik ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir. Altın fiyatlarının BIST 100 endeksi üzerine etkisini analiz eden Kakacak vd. (2020) çalışmalarında, Granger nedensellik testini kullanmışlardır. Ocak 2016- Aralık 2019 dönemine ait verilerle yapılan araştırmalar neticesinde iki değişkenin bir nedensellik ilişkisine sahip olmadığı belirlenmiştir.

Altın fiyatlarının BIST 100 endeksi üzerindeki etkisini araştıran Emeç ve Demirdöğen (2022) çalışmalarında, Varyansta nedensellik analizini kullanmışlardır. Çalışmada 1 Mart 2020- 23 Eylül 2022 dönemi arasındaki veriler ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde altın fiyatlarının BIST 100 endeksi ile nedensellik ilişkisine sahip olduğu belirlenmiştir. İlkhan vd. (2022) çalışmalarında, altın fiyatlarının ABD doları ve BIST100 endeksi ile olan ilişkisini incelemişlerdir. Bu amaçla 1986:05-2021:10 yılları arasındaki verileri kullanmışlardır. ARDL sınır testi kullanılarak yapılan analizler sonucunda altın fiyatlarının BAD doları ve BIST 100 endeksi ile pozitif yönlü bir ilişki içerisinde olduğunu tespit etmişlerdir. Duvar ve Eygü (2022), Türkiye’de borsa endeksinin seçili değişkenlerle ilişkisini araştırmışlardır. Ocak 2009-Aralık 2019 dönemine ait verilerin ele alındığı, Granger, VAR nedensellik ve Toda – Yamamoto testlerinin kullanıldığı çalışmada borsa endeksinin altın fiyatları ile nedensellik ilişkisinin tek yönlü olduğu belirlenmiştir.

Konu ile ilgili uluslararası literatürde yapılmış olan çalışmalara bakıldığında birbirinden farklı sonuçların elde edildiği çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan biri Gilmore vd. (2009) tarafından yapılmıştır. Yazarlar, ABD’de altın fiyatlarının borsa endeksi ile olan ilişkisini analiz etmişlerdir. 1996-2007 yılları arasındaki aylık veriler kullanılarak yapılan çalışmada VEC analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırmalar sonucunda değişkenler arasında ilişki olduğu belirlenmiştir. Hindistan’da yurtiçi altın fiyatları ile Hindistan borsası (BSE 100) arasındaki ilişkiyi analiz eden Mishra vd. (2010) çalışmalarında Johansen eşbütünleşme/ Vektör hata düzeltme modeli ile Granger nedensellik analizini kullanmışlardır. Ocak 1991-Aralık 2009 tarihleri arasındaki verilerin kullanıldığı çalışmada altın fiyatları ve BSE 100 endeksinin çift yönlü bir nedensellik ilişkisine sahip olduğu belirlenmiştir. Narangh ve Singh (2012) altın fiyatları ile Hindistan borsası arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. 2002-2012 yılları arasındaki veriler ile yapılan Granger eş bütünleşme testi sonucuna göre değişkenlerin bir nedensellik ilişkisine sahip olmadığı belirlenmiştir.

Altın fiyatları ile borsa (Hindistan borsası) getirileri arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada Bhunia ve Das (2012) Granger nedensellik testini kullanmışlardır. Nisan 2001-Mart 2011 dönemine ait aylık veriler kullanılarak yapılan analizler sonucunda değişkenlerin bir nedensellik ilişkisine sahip olduğu belirlenmiştir. Patel (2013) çalışmasında, borsa (Hindistan) ile altın fiyatı arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bu amaçla Ocak 1991-Aralık 2011 yılları arasındaki aylık veriler kullanılmıştır.

Analizlerde Johansen eşbütünleşme testi ile Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmadaki analizler neticesinde altın fiyatlarından Hindistan borsasına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Malezya'daki altın fiyatları ile borsa arasındaki ilişkiyi inceleyen Mohd vd. (2013) çalışmalarında, Granger nedensellik analizini kullanmışlardır. Ocak 2007-Aralık 2011 yılları arasındaki aylık verilerle yapılan incelemeler sonucunda değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Granger nedensellik analizi kullanılarak altın fiyatı ile pay senedi fiyat endeksleri arasındaki ilişkiyi inceleyen Buhuni vd. (2013) çalışmasında, 2 Ocak- 10 Ağustos dönemi arasındaki verileri kullanmıştır. Analizler sonucunda borsa düşüşü yaşandığında altının güvenli bir liman olduğu tespit edilmiştir.

Basit (2013) borsa (Pakistan) ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, 2005-2011 dönemi arasındaki verileri ele almış ve basit regresyon modelini kullanmıştır. Analiz sonuçlarına göre borsa ile altın fiyatlarının pozitif yönlü ama anlamlı olmayan bir ilişki içerisinde olduğunu tespit edilmiştir. Bilal vd. (2013), altın fiyatları ile Karaçi Borsası (KSE) ve Bombay Borsası (BSE) arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. 1 Temmuz 2005-30 Haziran 2001 yılları arasındaki aylık verilerin kullanıldığı çalışmada Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Analizler sonucunda sonucun da altın fiyatları ile KSE ve BSE borsaları arasında bir nedensellik ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Mishra (2014) çalışmasında, altın fiyatlarının Hindistan borsası BSE-30 endeksi ile olan ilişkisini analiz etmiştir. Bu amaçla 1978-1979 dönemi ile 2010-2011 dönemi ele alınmıştır. Toda Yamamoto nedensellik testi kullanılarak yapılan analizler sonucunda bu iki değişken arasında çift yönlü bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir. Tripathi vd. (2014) çalışmalarında, S&P 500 endeksi (Hindistan) ile altın fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Bu amaçla 2004-2013 dönemi arasındaki veriler kullanılmıştır. Granger nedensellik testi kullanılarak yapılan analizler neticesinde bu değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmişlerdir.

Altın fiyatları ile Hindistan'ın önde gelen borsa endekslerinden biri olan NSE Nifty borsası arasındaki ilişkiyi inceleyen Gayathri ve Dhanabhakya (2014) çalışmalarında, Granger nedensellik testini kullanmışlardır. 2003-2013 yılları arasındaki veriler ele alınarak yapılan analizler sonucunda altın fiyatından borsa endeksine doğru nedensellik ilişkisinin tek yönlü olduğunu belirlemişlerdir. Kothari ve Gulati (2015), altın fiyatı ile SUNSEX Borsası (İngiltere) arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında Granger nedensellik testini kullanmışlardır. 1979-2013 yılları arasındaki aylık verilerin kullanıldığı çalışmada yapılan araştırmalar neticesinde iki değişkenin pozitif yönlü ve güçlü bir nedensellik ilişkisine sahip olduğunu tespit edilmiştir. Al-Ameer vd. (2018) çalışmalarında, Almanya'daki altın fiyatları ile borsa endeksi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmalarını 2008 finansal kriz öncesi, kriz sırası ve kriz sonrası şeklinde üç aşamalı olarak yapmışlardır. Ağustos 2004- Eylül 2016 yılları ait aylık veriler kullanılmıştır. Granger nedensellik analizi kullanılarak yapılan analizler neticesinde değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığını tespit etmişlerdir. Drake (2022) çalışmasında altın fiyatları ile S&P 500 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu amaçla 2 Ocak 1990-3 Mart 2021

dönemi arasındaki günlük veriler kullanılmıştır. Granger nedensellik testinin kullanıldığı analizler sonucunda altın ve borsa getirileri arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu tespit etmiştir.

Çalışmanın literatüre birçok katkıda bulunması beklenmektedir. Yurt içi yapılan çalışmalara bakıldığında genel itibarıyla kısıtlı bir veri kümesi ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmada ise geniş bir veri kümesi ele alınmıştır. Ayrıca piyasa koşullarının sürekli değişmesinden dolayı yakın zamana ait verilerin analize dahil edilmesi önem arz etmektedir. Bu sebeplerden dolayı çalışmanın literatüre katkı sunacağı beklenmektedir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Ekonomi literatüründe yer alan birim kök kavramı, serinin durağan olup olmadığını belirlemek amacıyla kullanılan bir kavramdır. Ortalaması ve varyansı zaman içerisinde değişmeyen yani zamandan bağımsız bir şekilde hareket eden seriler durağan olarak isimlendirilmektedir (Pesaran, 2015). Bir serinin durağanlığını belirleyebilmek amacıyla çeşitli testler geliştirilmiştir. Bu testlerden biride ADF (Genişletilmiş Dickey -Fuller) birim kök testidir.

ADF testi, Dickey-Fuller (1981) tarafından geliştirilen bir testtir. Bu test kullanılarak birçok ilgili veri testleri geliştirildiği için durağanlığı tespit etmede kullanılan en temel testlerden biri olarak bilinmektedir. ADF testinde hata terimi olan ε_t 'nin otokorelasyonsuz olduğu ve Y_t zaman serisinin AR (1) modeline uygun olduğu varsayımına dayanmaktadır. Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi şu şekilde formüle edilmektedir:

$$\Delta Y_t = \alpha + \beta_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=2}^k \Delta Y_{t-j+1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Bu formülde α sabit terimi, t ise trendi ifade etmektedir. Denkleminde $\delta = 0$ şeklinde sıfır hipotezinin geçerliliği sınanmaktadır. Eğer sıfır hipotezi reddedilirse Y_t 'nin birim köke sahip olmadığı, yani serinin düzey değerinde durağan olduğu kabul edilir. Ters durumda Y_t 'nin durağan olmadığı belirlenmiş olur. Bu durumda birinci derece fark alınarak ADF testi tekrar edilmiş olur.

İktisadi değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını belirleyebilmek amacıyla kullanılan analize eşbütünleşme denilmektedir. Bu yöntemde fark alınarak değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli bilgi kaybı ortadan kaldırılarak bir avantaj elde edilmiş olur (Işık vd., 2004: 332). Eşbütünleşme ilişkisini belirleyebilmek amacıyla kullanılan testlerden biri Engle-Granger eşbütünleşme testidir.

Engle-Granger (1987) eş bütünleşme testi, iki değişkenin uzun dönemli bir ilişkiye sahip olup olmadığını belirlemeye yönelik yapılan bir testtir. Bu test, değişkenlerin birinci farkta durağan olduğu varsayımına dayanmaktadır. Test iki aşamalı uygulanmaktadır. Birinci aşamada kurulan model En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak tahmin edilmekte ve her bir modelin hata terimi elde edilmeye çalışılmaktadır. İkinci aşamada ise EKK ile tahmin edilen eş bütünleşme denklemlerinin hata

terimlerinin durağanlığı sınanarak, bu denklemlerin birim kök içerip içermedikleri tespit edilmektedir. Genel olarak Engle Granger testi şu şekilde formüle edilmektedir:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 X_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Verilen 2 no'lu denklemde X ve Y birinci dereceden durağan $I(1)$ olan değişkenleri ifade etmektedir. Bu iki değişken arasında bir eş bütünleşme ilişkisinin varlığı hata terimlerinin durağan olmasına bağlıdır. Yani hata terimleri düzey değerlerinde durağan olduklarında değişkenler eş bütünleşik olur.

Herhangi bir modelde bulunan değişkenlerin birbirleriyle olan nedensel ilişkilerinin belirlenmesinde kullanılan en yaygın test Granger (1969) Nedensellik Testidir. Bu test şu şekilde formüle edilmektedir.

$$\Delta Y_t = a_{12} + \sum_{j=1}^J \beta_{11} \Delta_{t-j} T_{11} + \sum_{j=1}^J \beta_{12j} \Delta X_{t-j} T_{12} + e_{12t} \quad (3)$$

$$\Delta X_t = a_{22} + \sum_{j=1}^J \beta_{21} \Delta_{t-j} T_{21} + \sum_{j=1}^J \beta_{22j} \Delta X_{t-j} T_{22} + e_{22t} \quad (4)$$

Yukarıda verilen (3) ve (4) no'lu denklemlerde yer alan Y_t ve X_t değerleri değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Modeldeki a ve β katsayıları gecikme uzunluğunu, e_t ise hata terimini belirtmektedir. Granger nedensellik testinde sıfır hipotezi $H_0: \beta_{12j} = 0$ olarak ifade edilmektedir. Bu hipotez değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını belirtmektedir. Wald ve χ^2 testi uygulandığında hipotez kabul edilmezse, X_t değişkeninden Y_t değişkenine doğru bir granger nedensellik ilişkisinin olduğu kabul edilir. Ters durumda Granger nedensellik ilişkisinin olmadığı şeklinde yorum yapılır.

Bu çalışmada analizler BIST100 fiyat endeksi ve altın gr fiyatına ait veriler kullanılmıştır. Analiz dönemi olarak Şubat 2002-Aralık 2022 yılları arasındaki aylık veriler kullanılmıştır. Değişkenlere ait veriler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Banka'sının web adresinden elde edilmiştir. LBIST100 ve LALTIN logaritmik hale dönüştürülmüş ve bu şekilde belirtilmiştir. Çalışmada ilk olarak serilerin durağanlığı ADF birim kök testi kullanılarak test edilmiştir. Devamında değişkenler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin varlığı Engle-Granger testi ile test edilmiştir. Son olarak değişkenler arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönü Granger nedensellik testi ile belirlenmiştir.

BULGULAR

Analizlere ilk olarak birim kök testi yapılarak başlanmıştır. Bu amaçla ADF birim kök testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: ADF birim kök testi

Değişkenler	Düzyer Değerleri			Birinci Fark		
	Model 1:Sabitli	Model 2: Sabitli ve Trendli	Model 3: Sabitsiz ve Trendsiz	Model 1:Sabitli	Model 2: Sabitli ve Trendli	Model 3: Sabitsiz ve trendsiz
LAltın	-1.9544	-2.4114	1.9805	-8.8833*	-8.9253*	-7.9853*
LBIST100	-0.7255	-1.9708	0.9687	-13.7741*	-13.6522*	-13.2255*
Kritik Değerler						
%1	-2.4511	-3.8876	-2.0566	-3.1023	-3.5461	-1.8744
%5	-2.3265	-2.9747	-1.7432	-2.3351	-2.9965	-1.7519
%10	-1.8740	-2.8550	-1.3606	-1.9993	-2.6059	-1.3517
NOT:* %1 Anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.						

%1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde hesaplanmış olan kritik değerler dikkate alındığında iki değişken için üç modelde yer alan t istatistik değerleri belirlenen kritik değerlerden büyük olduğu için seri durağan değildir. Bu nedenle birinci farklar alınmış ve iki değişken için t istatistik değeri değerlerinin üç farklı anlamlılık seviyesinde elde edilen kritik test değerlerinden daha küçük olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle seri birinci farkta durağan hale gelmiştir.

Tablo 2:Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi

Gecikme Sayısı	LOGL	LR	AIC	SC	HQ
0	-195.452	1.2549	1.8544	1.8663	1.8592
1	377.159	1245.107	-3.9058	-3.8362	-3.9177
2	394.571	352.408	-4.1322	-3.9953	-4.5329
3	488.147	49.8537*	-5.2152*	-5.0537*	-5.1499*
4	489.637	3.7505	-5.2033	-4.6322	-4.9975

5	491.233	0.7709	-5.1842	-4.4058	-4.8351
6	493.605	4.9877	-5.1523	-4.2553	-4.7152
7	496.022	3.2044	-5.1105	-4.1986	-4.6920
8	499.307	2.2019	-5.0935	-4.1503	-4.5007
9	501.024	4.1088	-5.0622	-4.1112	-4.4433
10	502.978	1.5273	-5.0011	-4.0966	-4.3598
Not: * %1 Anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.					

Optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla yapılan test sonucunda uygun gecikme uzunluğunun üç olduğu belirlenmiştir. Bu gecikme uzunluğu tespit edildikten sonra uzun dönemli denge ilişkisini belirleyebilmek amacıyla Enger-Granger eş bütünleşme analizi yapılmıştır.

Tablo 3:Engle-Granger Eşbütünleşme Testi

Bağımlı Değişken:LALTIN				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	T-İstatistiği	Olasılık
C	-5.2533	0.2331	-15.7743	0.0000*
LBIST100	1.0351	0.0127	17.5630	0.0000*
$R^2=0.6721$	Olasılık (F-İST.)=0.0000			
F İstatistik=637.411	Durbin-Watson İst. =0.0935			
NOT: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır.				

Değişkenlerin düzey değerleri kullanılarak elde edilen regresyon analizi test sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Tablo incelendiğinde BIST 100 endeksinin %5 önem seviyesinde istatistiki açıdan anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu ve değişkendeki değişimlerin %67'sinin bağımsız değişkenler tarafından açıklandığı belirlenmiştir.

Tablo 4: Regresyon hata teriminin birim kök test sonucu

		Model 1: Sabitli		Model 2: Sabitli ve Trendli		Model 3: Sabitsiz ve Trendsiz	
		T-İstatistiği	Olasılık	T-İstatistiği	Olasılık	T-İstatistiği	Olasılık
ADF Test İstatistiği		-2.5844	0.0155	-2.3156	0.1130	-2.6355	0.0011
Kritik Test İst. Değ.	%1	-2.7505		-3.2051		-2.2309	
	%5	-2.8666		-2.7049		-1.4505	
	%10	-2.7902		-2.3808		-1.1908	

Tablo 4'te hata terimleri için birim kök test sonuçlarına bakıldığında sabitli modelin %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde durağan olduğu belirlenmiştir. Fakat sabitli ve trendli modelin ise %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde durağan olmadığı belirlenmiştir. Yani bu durum ADF test ve kritik değerler karşılaştırıldığında her üç anlamlılık düzeyinde de hata teriminin durağan olduğunu (birim kök içermediği) göstermektedir. Dolayısıyla değişkenler eş bütünleşiktir ve aralarında uzun dönemli bir denge ilişkisi vardır.

Tablo 5: Granger nedensellik testi

Sıfır Hipotezi	χ^2	Olasılık Değeri	Karar	Sonuç
LBIST100, LALTIN'ın granger nedeni değildir	7.9855	0.0000*	RED	LBIST100, LALTIN'ın Granger nedenidir.
LALTIN, LBIST100'ün granger nedeni değildir	3.6889	0.0037*	RED	LALTIN, LBIST100'ün Granger nedenidir.
NOT: %5 Anlamlılık düzeyinde önemlidir.				

Eş bütünleşme analizi ile değişkenlerin uzun dönemli bir ilişkisi belirlenebilmektedir. Fakat bu ilişkinin ne yönlü olduğu belirlenememektedir. Bu nedenle ilişkiyi yönünü belirlemek amacıyla Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Bu teste ait sonuçların verildiği Tablo 5'e bakıldığında sıfır hipotezinin %5 anlamlılık düzeyinde reddedildiği görülmektedir. Bu sonuca göre BIST100 fiyat endeksinden altın

fiyatlarına ve altın fiyatlarından BIST100 fiyat endeksine doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla altın fiyatları ile BIST 100 fiyat endeksinin uzun dönemde eş bütünleşik olduğu ve birbirlerini karşılıklı etkiledikleri belirlenmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüz ekonomik yaşantısında altın hiç şüphe yok ki önemli yatırım araçlarından biridir ve tercih edilebilirliğini sürdürmektedir. Dünya genelinde ve ülkemizde çeşitli yatırım araçları olmasına rağmen diğerleriyle karşılaştırıldığında altın daha ön planda görülmektedir. Altının bu derece ön planda olması çeşitli nedenlere bağlı olabilir. Bu nedenlerden en önemlisi bu yatırım aracının daha güvenli bir yatırım aracı olmasıdır.

Klasik bir yatırım aracı olan altın son zamanlarda bir değişim yaşamaktadır. Bu değişim bazı dönemlerde bu yatırım aracına olan talepteki değişimlerde görülebilmektedir. Tilbe'ye (2010) göre, 1989 yılında altına olan talepteki durgunluğun nedeni 1987 yılında faaliyetine başlayan ve bu dönemde hızlı bir yükselişe geçen İMKB'dir. Bu dönemde İMKB 100 endeksinin kısa sürede 1300'lerden 5000'lere yükselmesi altın ve döviz yatırımı yapan insanların borsaya da yönelmesine neden olmuştur (Tilbe, 2010: 64). Yaşanan bu durum yakın dönemde bu iki değişken arasındaki ilişkiyi incelemenin önemini ortaya koymuştur.

Bu çalışmada altın ve borsa arasındaki uzun dönemli ilişki belirlenerek, bu değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Altının gram fiyatı ve BIST 100 fiyat endeksine ait Şubat 2002-Aralık 2022 yılları arasındaki aylık verileri kullanılmıştır. Analizlere ilk olarak birim kök testi yapılarak başlanmıştır. Bu amaçla ADF birim kök testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda her iki değişkeninde birinci farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler aynı seviyede durağan olduğundan Engle-Granger eş bütünleşme analizi yapılmıştır. Yapılan eş bütünleşme testi sonucunda değişkenlerin eş bütünleşik olduğu ve aralarında uzun dönemli bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda altın ve BIST100 değişkenleri durağan olmadığı halde, uzun dönemde paralel hareket ettiğinden bu iki değişkenin regresyon denkleminde seviye değerleriyle dahil edilmelerinde bir sakınca görülmemiştir. Son olarak değişkenler arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek amacıyla Granger nedensellik testi yapılmıştır. Bu test sonucunda BIST fiyat endeksinden altın fiyatlarına ve altın fiyatlarından BIST100 endeksine doğru çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçların literatürde benzer sonuçlar elde eden Gilmore vd. (2009), Mishra vd. (2010), Bhunia ve Das (2012), Patel (2013), Drake (2022), İlarıslan (2017), Emeç ve Demirdöğen (2022), İlkhan vd. (2022) yazarlarının çalışmalarıyla uyumlu olduğu görülmüştür. Elde edilen sonuçlara bakıldığında altın ile borsanın birbirlerini etkiledikleri görülmektedir. Borsa endeksi arttığında altın fiyatının arttığını, azaldığında ise altın fiyatının azaldığını göstermektedir. Bu durum risk yönetimini önemli bir parçasını oluşturan portföy yönetimi açısından önemlidir. Dolayısıyla yatırımcılar bu durumu göz ardı etmemeli ve bu iki değişkende meydana gelen değişimleri birlikte takip etmelidir.

Yapılacak olan yeni çalışmalarda yazarlar farklı bir dönem aralığını ele alıp, yeni bir analiz tekniğiyle bu ilişkiyi analiz edebilir ve ekonomide önemli bir yeri olan bu değişkenler arasındaki ilişki hakkında literatüre katkı sunabilir.

KAYNAKÇA

- Al-Ameer, M., Hammad, W., Ismail, A., & Hamdan, A., (2018). The Relationship of Gold Price With The Stock Market: The Case Of Frankfurt Stock Exchange. *International Journal of Energy Economics and Policy*, Cilt8, sa5, 357.
- Balı, S. & Cinel, M. (2011). Altın Fiyatlarının İMKB 100 Endeksi'ne Etkisi ve Bu Etkinin Ölçülmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt25, sa3-4, 45-63.
- Basit, A., (2013). Impact of KSE-100 Index On Oil Prices And Gold Prices İn Pakistan. *IOSR journal of business and management Cilt9*, sa5, 66-69.
- Bhunia, A., & Das, A., (2012). Association Between Gold Prices And Stock Market Returns: Empirical Evidence From NSE. *Journal of Exclusive Management Science*, Cilt1,sa2, 1-7.
- Bilal, A.R., Talib, N.B.A., Haq, I.U., Khan, M.N.A.A., &Naveed, M., (2013). How Gold Prices Correspond To Stock Index: A Comparative Analysis Of Karachi Stock Exchange And Bombay Stock Exchange. *World Applied Sciences Journal*, Cilt21, sa4, 485-491.
- Bhunia, A., & Mukhuti, S., (2013). The İmpact Of Domestic Gold Price On Stock Price İndices-An Empirical Study Of Indian Stock Exchanges. *Universal Journal of Marketing and Business Research*, Cilt2, sa2, 35-43.
- Cingoz, F., & Kendirli, S., (2019). Altın Fiyatları, Döviz Kuru ve Borsa İstanbul Arasındaki İlişki. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt4, sa4, 545-554.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A., (1981). Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, Cilt49, sa4, 1057-1072.
- Drake, P. P., (2022). The Gold-Stock Market Relationship During COVID-19. *Finance Research Letters*, Cilt44, 102-111.
- Duvar, N. Ç., & Hakan, E., (2022). Türkiye'de Borsa Endeksinin Seçili Değişkenlerle İlişkisinin Analizi. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt9, sa25, 102-122.
- Emeç, A. S., & Demirdöğen, Y., (2022). Altın Fiyatlarının BIST 100 Endeksi Üzerine Etkisi: Varyansta Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt27, sa4, 547-561.
- Engle, R. F., & Granger, C.W. J., (1987). Cointegration And Error Correction: Representation, Estimation And Testing. *Econometrica*, Cilt55, sa2, 251- 276.

- Gayathri, V. & Dhanabhakyaam, D., (2014). Cointegration And Causal Relationship Between Gold Price And Nifty – An Empirical Study. *Journal Of Research in Managementvetechology*, Cilt3 sa7, 14-21.
- Gilmore, C. G., Mcmanus, G. M., Sharma, R., & Tezel, A., (2009). The Dynamics Of Gold Prices, Gold Mining Stock Prices And Stock Market Prices Comovements. *Research in Applied Economics*, Cilt1, sa1, 1-19.
- Granger, C. W., (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models and Crossspectral Methods. *The Econometric Society*, Cilt37, sa3, 424-438.
- Gülhan, Ü., (2020). Altın Fiyatları ile VIX Endeksi, BİST 100 Endeksi, Döviz Kuru Ve Petrol Fiyatları İlişkisi: Ekonometrik bir analiz. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt11, sa2, 576-591.
- Gültekin R., & Bilge Leyli, E., (2018). Parasal Sistemde Altının Yeri Ve Altına Dayalı Finansal Araçlar. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt10, sa1, 675-688.
- Işık, N., Acar, M., & Işık, B., (2004). Enflasyon ve Döviz Kuru İlişkisi: Bir Eşbütünleşme Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi*, Cilt9, sa2, 325-340.
- İlarslan, K., (2017). Altın Fiyatları ile Borsa Endeksi Arasında Eş Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt4, sa6, 114-125.
- İlarslan, K., (2017). Analysis Of The Relationship Between Gold Prices and ISE 100 Index Through Bayes Theorem Framework, *Press Academia Procedia*, Cilt6, sa1, 24-28.
- İlhan, C., Çevikgil, D., Aydın, B., & Zeren, F., (2022). Altın Fiyatları, ABD Doları ve BIST 100 Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye örneği. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, sa1, 46-53.
- Kakacak, K., Meriç, E., & Ethem, E. (2020). Altın Fiyatlarının BİST100 Endeksi Üzerine Etkisinin VAR Modeli İle Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt9, sa5, 3086-3103.
- Kayral, İ. E., & Tandoğan, N. Ş., (2020). BİST100, Döviz Kurları ve Altının Getiri ve Volatilitesinde COVID-19 Etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19. COVID-19 Special Issue, 687-701.
- Kothari, A., & Gulati, D., (2015). Investment İn Gold And Stock Market: An Analytical Comparison. *Pacific Business Review International*, Cilt7, sa9, 65-68.
- Küçükaksoy, İ., & Yalçın, D., (2017). Altın Fiyatlarını Etkileyebilecek Faktörlerin İncelenmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt13, sa2, 1-20.
- Mishra, P. K., Das, J. R., & Mishra, S. K., (2010). Gold Price Volatility And Stock Market Returns İn India. *American Journal of Scientific Research*, Cilt9, sa9, 47-55.

- Mishra, P. K., (2014). Gold Price And Capital Market Movement In India: The Toda–Yamamoto Approach. *Global Business Review*, Cilt15, sa1, 37-45.
- Mohd Yahya Mohd, H., Fidlizan, M., Azila, A. R., Gan Pei, T., & Nurfakhzan, M., (2013). The Link Between Gold Price, Oil Price And Islamic Stock Market: Experience From Malaysia. *Journal of Studies in Social Sciences*, Cilt4, sa2, 161-184.
- Narang, S. P., & Singh, R. P., (2012). Causal Relationship Between Gold Price And Sensex: A Study In Indian Context. *Vivekananda Journal of Research*, Cilt1, sa1, 33-37.
- Öncü, M. A., Çömlekçi, İ., & Yazgan, H. İ., (2015). Yatırım Araçları Arasındaki Eşbütünleşme (BİST100, Altın, Reel Döviz Kuru). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Cilt15, sa1, 43-57.
- Patel, S. A., (2013). Causal Relationship Between Stock Market Indices and Gold Price: Evidence from India. *IUP Journal of Applied Finance*, Cilt19, sa1. 99-109.
- Pesaran, M.H., (2015). Time Series and Panel Data Econometrics, *Oxford University Press*.
- Sandal, M., Çemrek, F. & Yıldız, Z., (2017). BİST100 Endeksi ile Altın ve Petrol Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisinin İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt26, sa3, 155-170.
- Saraç, F., (2009). *Kuyumculuk Sektörü ve Kuyumcu İşletmelerde Stok Hesaplarının Denetimi, (Yüksek Lisans Tezi)*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Tilbe, F., (2010). *Bir Yatırım Aracı Olarak Altın ve İstanbul Altın Borsasının Finans Sektörü Bağlamında İrdelenmesi, (Yüksek Lisans Tezi)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tripathi, L.K., Parashar, A., & Singh, R., (2014). Global Factors & Gold Price In India- A Causal Study. *International Journal Of Advanced Research In Management And Social Sciences*, Cilt3 sa7, 161-18.

KAZANÇ YÖNETİMİ UYGULAMALARININ TEMETTÜ POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BORSA İSTANBUL ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yılmaz ÇEKMEN¹

Uğur TATLI²

Aysel Öztürkçü AKÇAY³

Öz

Bu çalışmanın amacı, kazanç yönetimi uygulamalarının temettü ödeme politikaları üzerindeki etkisini tespit etmektedir. Bu doğrultuda, pay senetleri 2012-2020 döneminde Borsa İstanbul'da işlem gören 190 finansal olmayan firmaya ait 1710 gözlem kullanılarak ekonometrik bir model oluşturulmuştur. Çalışmanın bağımlı değişkeni olan kazanç yönetimi uygulamaları ihtiyari tahakkuklar ile ölçülürken; bağımsız değişken olan temettü politikaları ise temettü ödeme oranları ile ölçülmüştür. Ayrıca çalışmada, aktif kârlılık oranı, kaldıraç oranı, firma büyüklüğü ve firma yaşı olmak üzere dört farklı kontrol değişkeni kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, kazanç yönetimi uygulamaları ile temettü politikaları arasında negatif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Bununla birlikte, firmaların temettü politikası üzerinde aktif kârlılık oranı ve firma yaşı değişkenlerinin pozitif yönlü; kaldıraç oranı değişkeninin ise negatif yönlü bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kazanç Yönetimi, Temettü Politikası, Borsa İstanbul.

Jel Kodları :M40, M41.

THE EFFECT OF EARNINGS MANAGEMENT PRACTICES ON DIVIDEND POLICY: A STUDY ON BORSA İSTANBUL

Abstract

The purpose of this study is to determine the impact of earnings management practices on dividend payout policies. In this regard, an econometric model has been constructed using 1710 observations from 190 non-financial firms listed on Borsa Istanbul between 2012 and 2020. While the dependent variable of the study, earnings management practices, is measured by discretionary accruals, the independent variable, dividend policies, is measured by dividend payout ratios. In addition, asset turnover ratio, leverage ratio, firm size, and firm age are the other four control variables included in the study. The findings of the study show that dividend earnings management

¹ Doktora öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, E-posta: yilmazcekmen@siirt.edu.tr , [ORCID: 0000-0003-0008-6660](https://orcid.org/0000-0003-0008-6660)

² Doktora öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, E-posta: ugur_tatli@hotmail.com, [ORCID: 0000-0003-4437-1789](https://orcid.org/0000-0003-4437-1789)

³ Doç.Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, E-posta: ayselakcay@yyu.edu.tr , [ORCID: 0000-0001-9655-5673](https://orcid.org/0000-0001-9655-5673)

Atf: Çekmen, Y., Tatlı, U. & Öztürkçü Akçay, A. (2024). Kazanç Yönetimi Uygulamalarının Temettü Politikası Üzerindeki Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Bir İnceleme. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 65-78.

practices and dividend policies have a statistically significant negative association. After all, it has been determined that asset turnover ratio and firm age variables have a positive effect, while the leverage ratio variable has a negative effect on firms' dividend policy.

Key words: Earnings Management, Dividend Policies, Borsa İstanbul.

Jel Classification : M40, M41

GİRİŞ

İşletmelerin faaliyet dönemleri sonunda elde etmiş oldukları gelirler ve giderler arasındaki olumlu fark kâr olarak adlandırılmaktadır. Firma performansını değerlendirmek üzere kullanılan temel ölçütlerden biri olan kâr; brüt satış kârı, faaliyet kârı, olağan kâr, dönem kârı ve dönem net kârı olmak üzere farklı biçimlerde ifade edilebilmektedir. Söz konusu kâr kavramları yatırımcılar açısından ele alındığında en önemli olanı; dönem net kârı veya vergi sonrası kâr olarak ifade edilen dağıtılabilir kâr tutarıdır (Aksoy, 2021: 909). Zira, ortaklar, işletmelere yapmış oldukları yatırımların karşılığını sermaye kazancı veya temettü olacak şekilde temin edebilmektedirler. Bu sebeple, işletme yönetimindeki kritik karar alanlarından biri, temettü politikaları ile ilgili kararlardır. Temettü politikaları, bir firma tarafından elde edilen kazançların ne kadarının ortaklara ödeneceği ve ne kadarının otofinsman aracı olarak kullanılacağı konusunda karar vermek için izlediği kurallar bütünü olarak ifade edilmektedir (Priya ve Mohanasundari, 2016: 59).

Genel olarak, bir işletmenin temettü ödeme politikasını etkileyen iki temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki; net kârların ne kadarlık kısmının kâr payı olarak ödeneceğini gösteren temettü dağıtım oranıdır. İkincisi ise; temettü ödemelerinin istikrarlı bir şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği ve kâr payı ödeme biçiminin nasıl olacağı hususudur (Erdaş ve Simoes, 2020: 259). Ancak bu iki unsurun yanı sıra, firmalar açısından en uygun kâr payı politikası, hisse senedi fiyatlarını en üst düzeye çıkaran, ekonomik büyümeyi teşvik eden ve ortakların servetini artıran politikalar (Seyhan ve Akbulut, 2023: 50). Dolayısıyla, dönem kârlarının, hem yatırım finansmanında kullanılarak büyüme fırsatlarının değerlendirilmesi, hem de düzenli ve yüksek oranlarda kâr payı şeklinde dağıtılarak ortakların beklentilerinin karşılanması amaçlarına yönelik olarak kullanılması gerekmektedir (Karaca, 2007: 1).

Finans ve yatırım politikalarında kurallar net bir biçimde belirlenmiş olsa da özellikle Miller ve Modigliani (1961)'nin bir firmanın kâr payı politikasının tam rekabet koşulları altında piyasa değerinden bağımsız olduğunu ileri süren ilişkisizlik teorisi ile birlikte kâr payı politikaları ile ilgili fikir ayrılıkları yaşanmaya başlamıştır. Bu bağlamda, işletmelerin kâr payı ödemeleri yaparken nelere dikkat ettiği, kâr payı ödemelerinin yatırımcı tercihleri üzerinde nasıl bir etki yarattığı ve temettü politikalarını etkileyen faktörlerin neler olduğu (Ersoy ve Çetenak, 2015: 509) konusunda birçok çalışma yapılmıştır (Fairchild vd., 2014; Kighir vd., 2015; Byrne ve O'Connor, 2017; Jabbouri, 2016; Baker vd., 2017; Lin vd., 2017). Yapılan çalışmaların önemli bir kısmında söz konusu belirsizliğin altında yatan en önemli sebeplerden birinin mikro ve makro düzeyde birçok faktörün (kârlılık düzeyleri, borçlanma oranları, yatırım

hedefleri, nakit düzeyi, sahiplik yapısı, yasal sınırlamalar, vergi yükleri, enflasyon oranı vb.) temettü politikaları üzerinde etkili olmasından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu faktörlerin yanı sıra kâr payı ödeme politikaları ile ilişkili olduğu düşünülen ve finans literatürünün tartışma konularından birini oluşturan diğer bir önemli faktör ise kazanç yönetimi uygulamalarıdır.

Kazanç yönetimi, yöneticilerin birden fazla muhasebe taktiği kullanarak finansal raporlarda yer alan kazanç tutarlarını manipüle etme girişimini ifade etmektedir. (Almutairi, 2021; Haga vd., 2022). Healy ve Wahlen (1999: 368) kazanç yönetimini, yöneticilerin finansal raporlamada ve işlemlerin yapılandırılmasında inisiyatiflerini kullanarak, firmanın temel finansal performansına yönelik bazı paydaşları yanıltmak ya da rapor edilen muhasebe rakamlarına bağlı olarak gerçekleştirilen sözleşme sonuçlarını etkilemek amacıyla finansal raporları değiştirmeye yönelik uygulamalara başvurması olarak tanımlamışlardır.

Beneish (2001), yöneticilerin kazanç yönetimi uygulamalarına fırsatçı ve faydacı (bilgisel) olmak üzere iki farklı amaç doğrultusunda başvurduklarını ifade etmiştir. Fırsatçı yaklaşım; yöneticilerin takdir yetkilerini kendi çıkarlarını korumak ve yatırımcıları yanlış yönlendirmek amacıyla kullandığı savunurken; faydacı yaklaşım ise yöneticilerin kazanç yönetimi uygulamaları ile şirketin gelecekteki performansı hakkında yatırımcılara bilgi ve beklentilerini aktardığını ileri sürmektedir. Konu üzerine yapılan çalışmalarda, yöneticilerin kazanç yönetimi uygulamalarına farklı nedenlerden ötürü yöneldiklerini ortaya koymuştur. Örneğin; Healy (1985), yöneticilerin primlerini maksimize etmek amacıyla kazançları yönettiğini, Burgstahler ve Dichev (1997), DeGeorge vd. (1999) ve Daniel vd. (2008), yöneticilerin belirli kazanç eşiklerine ulaşmak için kazanç yönetimine başvurduklarını ifade etmişlerdir. Easterbrook (1984) göre ise, yöneticilerin kazanç yönetimi uygulamalarına yönelmelerine neden olan en önemli faktör temettü politikalarıdır. İstikrarlı bir temettü ödemesi sağlayarak daha az riskli bir firma algısı yaratmak isteyen yöneticiler, kazanç yönetimi uygulamalarına başvurarak firma kârının yüksek olduğu zamanlarda kârı düşük göstermek; firma kârının düşük olduğu zamanlarda ise kârı yüksek göstermek suretiyle kâr tutarlarının dengelenmesini sağlamaktadır (Öztürkçü Akçay vd., 2022: 239). Çünkü işletmeler tarafından gerçekleştirilen düzenli kâr payı ödemeleri, gelecekte kâr payı ödemeleri yapılacağı veya sermaye kazancı sağlanacağı yönünde bir beklenti oluşturarak şirkete yatırım yapılmasına ve şirketin piyasa değerinin artmasına neden olmaktadır (Cengiz vd., 2016: 42). Bunun yanı sıra yöneticiler, dönem kârının kendilerine ödenecek primlerin üst limitini aştığı zamanlarda kârı azaltmak amacıyla kazanç yönetimi uygulamalarına başvurabilmektedirler (Healy, 1985).

Yukarıda yer alan teorik değerlendirmeler kapsamında, bu çalışmada kazanç yönetimi uygulamalarının firmaların temettü politikasını etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Bu doğrultuda, 2012-2020 döneminde Borsa İstanbul'da faaliyetlerini yürüten 190 finansal olmayan firmaya ait 1710 gözlemden yararlanılarak kazanç yönetimi uygulamalarının temettü politikası üzerindeki etkisi çoklu regresyon analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan ampirik analizlerde kazanç yönetimi uygulamalarının firmaların temettü politikası üzerinde negatif bir etki yarattığı tespit edilmiştir. Ulusal yazın incelendiğinde konuya ilişkin sınırlı sayıda çalışma (Cengiz vd., 2016) olması ve temettü

politikalarının özellikle yatırımcıların alacakları kararlar üzerinde etkili olması bu çalışmanın motivasyon kaynağını oluşturmuştur. Çalışma bulgularının paydaşlara, karar alıcılara ve gerek bireysel gerekse de kurumsal yatırımcılara faydalı bilgiler sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takiben ikinci bölümde konuya yönelik gerçekleştirilen ulusal ve uluslararası çalışmalar özetlenmiştir. Araştırma metodolojisinin yer aldığı üçüncü bölümde, veri seti, kullanılan değişkenler ve araştırma yöntemi hakkında bilgi verilmiştir. Son bölümde ise, analizlerden elde edilen bulgulara yer verilerek genel bir değerlendirme yapılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde kazanç yönetimi uygulamalarının temettü politikası üzerindeki etkisinin farklı yöntemler kullanılarak incelendiği görülmektedir. Söz konusu çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Daniel vd. (2008), S&P 1500 firmalarının 1992-2005 dönemi verilerinden yararlandıkları çalışmalarında, kazanç yönetimi uygulamalarının firmaların temettü politikalarını etkileyip etkilemediğini tespit etmeye çalışmışlardır. Yapılan analizler neticesinde, kazanç yönetimi uygulamalarının temettü politikaları üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Shah vd. (2010) tarafından yapılan çalışmada, Pakistan ve Çin Borsasında yer alan firmaların kazanç yönetimi uygulamalarının temettü politikalarını etkileyip etkilemediği test edilmiştir. 2003-2007 döneminde Pakistan Borsası ve 2001-2007 döneminde ise Çin Borsasında faaliyetlerini sürdüren firmaların kazanç yönetimi uygulamaları ile temettü politikaları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.

Arif vd. (2011), 2004-2009 yılları arasında Pakistan Borsasına kayıtlı 86 firma üzerine yapmış oldukları çalışmalarında kazanç yönetimi ile temettü politikaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan analizlerde, kazanç yönetimi uygulamaları ve temettü politikası arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Aurangzeb ve Dilawer (2012), 1966-2008 yılları arasında Pakistan Borsası tekstil sektöründe faaliyetlerini sürdüren firmaların verilerinden yararlandıkları çalışmalarında kazanç yönetiminin temettü politikaları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Yapılan çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre kazanç yönetimi ile temettü politikaları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Ajide ve Aderemi (2014), 2012 yılında Nijerya Borsasında işlem gören 13 finansal olmayan firmanın verilerinden yararlandıkları çalışmalarında kazanç yönetimi ile temettü politikaları arasında bir ilişki olup olmadığını belirlemeye çalışmışlardır. Yapılan analizler neticesinde, kazanç yönetimi uygulamalarının temettü politikaları üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Chansarn ve Chansarn (2016), Tayland menşeli 51 küçük ve orta ölçekli firmanın 2005-2012 yıllarına ait verilerinden yararlandıkları çalışmalarında kazanç yönetimi ve temettü politikaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Yapılan analizler sonucunda, kazanç yönetimi uygulamalarının

temettü politikaları üzerinde pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Cengiz vd. (2016), kazanç yönetim ile temettü politikaları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, 2011-2014 yılları arasında Borsa İstanbul imalat sektöründe faaliyetlerini yürüten 70 firmanın verisinden yararlanmışlardır. Yapılan analizler neticesinde, kazanç yönetimi uygulamaları ile temettü politikası arasında anlamlı bir ilişki olmadığı ortaya konmuştur.

He vd. (2017), ülkeler arası karşılaştırma yaptıkları çalışmalarında kazanç yönetimi uygulamaları ile temettü politikaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 29 ülkeye ait 23.429 firmadan oluşan bir örnekleme dayanarak yapılan analizler neticesinde temettü ödeyen firmaların kazançlarını temettü ödemeyen firmalara göre daha az yönettiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, bu ilişkinin yatırımcı korumasının zayıf ve şeffaflığın yüksek olduğu ülkelerde daha güçlü olduğu tespit edilmiştir.

Ahmed vd. (2018), kazanç yönetimi ve temettü politikaları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla 2006-2016 yılları arasında Pakistan Borsasına kote olan firmaların verilerinden yararlanmışlardır. Çalışma bulguları, kazanç yönetimi uygulamaları ile temettü politikaları arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Smith ve Pennathur (2019), tarafından yapılan çalışmada kazanç yönetiminin firmaların temettü politikalarını etkileyip etkilemediği tespit edilmeye çalışılmıştır. En küçük kareler yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen analizler neticesinde, kazanç yönetimi uygulamalarının temettü politikaları üzerinde olumsuz bir etki yarattığı ve aynı zamanda temsilcilik maliyetlerinde bir azalmaya yol açtığı sonucuna varılmıştır.

Abbadı vd. (2020), Kuveyt Menkul Kıymetler Borsası'nda 2011-2016 yılları arasında işlem gören 46 firmaya ait 184 firma-yılı gözlem verisi üzerinden, kazanç yönetimi ile temettü politikası arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Yapılan analizler neticesinde, sanayi ve hizmet sektöründe yer alan firmaların kazanç yönetimi uygulamalarının temettü politikaları üzerinde herhangi bir etki yaratmadığı tespit edilmiştir.

Habib vd. (2022), Karachi (Pakistan) Borsasında işlem gören firmalar üzerine yaptıkları çalışmalarında kazanç yönetimi ve temettü politikaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. 74 firmanın 2010-2020 dönemine ait verilerden faydalandıkları çalışmada, kazanç yönetimi uygulamalarının firmaların temettü politikalarını olumsuz yönde etkileyeceği sonucuna varılmıştır.

Hussain ve Akbar (2022), 2009-2018 yılları arasında Çin Borsasında işlem gören 3250 finansal olmayan firmanın verilerinden yararlandıkları çalışmalarında kazanç yönetimi ve temettü politikaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Temsilcilik sorunu ve finansman kısıtlamaları perspektifinde ele aldıkları çalışma sonuçları, kazanç yönetimi uygulamaları ile temettü politikaları arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

Javaid vd. (2023), yönetim kurulu bağımsızlığının finansal olmayan firmaların kazanç yönetimi ve temettü politikası arasındaki ilişkiyi etkileyip etkilemediğini araştırmışlardır. 22 farklı ülkeye ait 500 firmanın verilerinden yararlandıkları çalışmalarında kazanç yönetimi ile temettü politikaları arasında pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.

Afifa vd. (2024), Amman Borsası'na kayıtlı 43 firmanın 2012-2019 dönemine ait verilerinden oluşan bir örneklem üzerinden yaptıkları çalışmalarında, kazanç yönetimi uygulamalarının yönetim kurulu özellikleri ve temettü politikaları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Panel veri yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen analiz sonuçları, kazanç yönetimi uygulamaları ve temettü politikaları arasında negatif yönlü fakat istatistiki açıdan anlamlı olmayan bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

Anggraini vd. (2024), yapmış oldukları çalışmada, kazanç yönetimi ile temettü politikaları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu amaç doğrultusunda, Endonezya Borsası imalat sektöründe faaliyetlerini sürdüren 165 firmanın 2018-2022 yılı verilerinden yararlanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, kazanç yönetimi ile temettü politikaları arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur.

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Çalışmanın amacı doğrultusunda bu bölümde, araştırma modeli, kullanılan veri seti ve değişkenleri hakkında bilgi verilmiştir.

Veri Seti ve Örneklem

Bu çalışmada, Borsa İstanbul'da (BIST) 2012-2020 yılları arasında aralıksız işlem gören 190 finansal olmayan işletme örneklem olarak seçilmiştir. Mali sektör kapsamında yer alan firmaların varlık yapılarının farklı olması sebebiyle analiz kapsamına dahil edilmemiştir. Ayrıca, örneklem oluşturulurken çalışma kapsamında kullanılan değişkenlerden herhangi birine ait verisi olmayan firmalar da kapsam dışında tutulmuştur. Analiz kapsamında kullanılan tüm değişkenlere ilişkin finansal veriler Finnet veri tabanı ve Kamuyu Aydınlatma Platformu resmi web sayfasından elde edilmiştir.

Araştırma Modeli ve Değişkenleri

Kazanç yönetimi uygulamalarının temettü ödeme kararları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla geliştirilen temel hipotezi test etmek amacıyla çoklu regresyon analizinden yararlanılarak literatürde yer alan çalışmalara (Shah vd., 2010; Ajide ve Aderemi, 2014; Amar vd., 2018; Abbadi vd., 2020; Afifa vd., 2024) uygun bir şekilde aşağıdaki model geliştirilmiştir:

$$TK = \beta_0 + \beta_1 KYU + \beta_2 AKO + \beta_3 KALD + \beta_4 BUY + \beta_5 FYAS + \epsilon$$

Modelde yer alan temettü ödeme kararları (TK) bağımlı değişken olarak kullanılırken; kazanç yönetimi uygulamaları (KYU) ise bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Ayrıca, temettü ödeme kararları üzerinde etkisi olduğu düşünülen aktif kârlılık oranı (AKO), kaldıraç oranı (KALD), firma büyüklüğü (BUY) ve yaşı (YAŞ) ise kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan tüm değişkenlere yönelik detaylı bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Kullanılan değişkenlere ilişkin hesaplama yöntemleri

Değişken	Hesaplama Yöntemi
TK	Temettü ödemeleri/ Vergi sonrası net kâr
KYU	Modifiye Edilmiş Jones Modeli ile hesaplanan isteğe bağlı tahakkukların tutarı
AKO	Net kâr/Toplam varlıklar
KALD	Toplam Borçlar/Toplam Varlıklar
BUY	Firma toplam varlıklarının doğal logaritması
FYAS	Cari yıl ile firmaların kuruluş yılı arasındaki fark

Bağımlı değişken olan temettü ödeme kararları (TK); temettü ödemelerinin vergi sonrasına net kâra oranlanması ile hesaplanmıştır.

Çalışmanın bağımsız değişkeni olarak kullanılan kazanç yönetimi uygulamalarının hesaplanmasında ise literatürde yaygın bir şekilde kullanılan isteğe bağlı tahakkuklar kullanılmıştır. Örneklem firmalarına ait isteğe bağlı tahakkukları (DA) hesaplamak için 1991 yılında Jones tarafından oluşturulan ve daha sonra Dechow vd. (1995) tarafından geliştirilen Modifiye Edilmiş Jones Modelin gösterimi aşağıdaki gibidir:

$$DA_{it} = (TA_{it} / A_{it-1}) - [\beta_1 (1/A_{it-1})] + \beta_{li} [(\Delta REV_{it} - \Delta REC_{it}) / A_{it-1}] + \beta_{2i} [PPE_{it} / A_{it-1}]$$

Modelde;

DA_{it} : i firmasının t dönemine ait isteğe bağlı tahakkuklarını,

TA_{it} : i firmasının t dönemine ait toplam tahakkuklarını,

A_{it-1} : i firmasının t-1 dönemine ait toplam varlıklarını

ΔREV_{it} : i firmasının t dönemine ait satışlarındaki değişimi,

ΔREC_{it} : i firmasının t dönemine ait ticari alacaklarındaki değişimi,

PPE_{it} : i firmasının t dönemine ait maddi duran varlık alımını ifade etmektedir.

Çalışma kapsamında kullanılan değişkenler göz önünde bulundurularak kazanç yönetimi uygulamaları ile temettü ödeme kararları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₁: Kazanç yönetimi uygulamaları ile temettü ödeme kararları arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.

BULGULAR

Çalışma kapsamında kullanılan tüm değişkenlere yönelik tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Gözlem	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum
TK	1710	0,120	0,592	-6,67	7,44
KYU	1710	-0,017	0,129	-1,78	0,77
AKO	1710	0,040	0,097	-0,57	0,75
KALD	1710	0,527	0,245	0,02	1,71
BUY	1710	8,643	0,827	6,03	11,21
FYAS	1710	38,258	15,114	3,00	85,00

Tablodaki sonuçlara göre, temettü ödeme kararları (TK) değişkeninin ortalama değeri 0,12’dir. Bu oran, analiz kapsamında yer alan firmaların ortalama %12’sinin temettü ödemesi yaptığının bir göstergesidir. KYU değişkeninin ortalama değeri -0,017 iken; şirketlerin aktif kârlılık oranları (AKO) ise ortalama 0,04’tür. Ayrıca, kaldıraç oranı (KALD), büyüklük (BUY) ve firma yaşı (FYAS) değişkenlerinin ortalama değerlerinin sırasıyla 0,52, 8,64 ve 38,25 olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Korelasyon Matrisi

	TK	KYU	AKO	KALD	BUY	FYAS
TK	1	0,015	0,254**	-0,128**	0,293**	0,225**
KYU	0,015	1	0,218**	-0,269**	-0,034	-0,069**
AKO	0,254**	0,218**	1	-0,435**	0,105**	0,049*
KALD	-0,128**	-0,269**	-0,435	1	0,172**	-0,004
BUY	0,293**	-0,034	0,105**	0,172**	1	0,299**
FYAS	0,225**	-0,069**	0,049*	-0,004	0,299**	1

**ve *, %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3’te bulunan korelasyon tablosu incelendiğinde, TK değişkeni ile KYU değişkeni arasında pozitif yönlü fakat istatistiksel açıdan anlamlı olmayan bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, çalışma kapsamında kullanılan tüm bağımsız değişkenler arasında var olan korelasyon katsayısının 0,80’den küçük olması çoklu doğrusal bağlantı sorunun olmadığına işaret etmektedir.

Tablo 4. VIF Değerleri

Değişkenler	VIF	1/VIF
KYU	1.10	0.908
AKO	1.30	0.766
KALD	1.37	0.730
BUY	1.18	0.846
FYAS	1.11	0.901
Ortalama VIF Değeri		1.21

Bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal sorunun olup olmadığını belirlemeye yönelik kullanılan diğer bir yöntem ise Varyans Şişirme Faktörü (VIF) değerleridir. VIF değerinin 10 ve daha

üzeri bir değer alması durumunda çoklu doğrusal sorunun olduğu kabul edilmektedir (Asteriou ve Hall, 2006: 68). Tablo 4’te görüleceği üzere, tüm değişkenlere ait VIF değerleri 10 ve altında bir değer aldığı için çoklu doğrusal sorunun olmadığı söylenebilir. Tablo 4’ten elde edilen sonuçlar, korelasyon matrisi sonuçlarını destekler niteliktedir.

Tablo 5. Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t değeri	Olasılık
KYU	-0,018	0,082	-2,506	0,012**
AKO	0,285	0,031	9,174	0,000***
KALD	-0,114	0,013	-8,463	0,000***
BUY	0,006	0,004	1,423	0,155
FYAS	0,004	0,001	6,103	0,001***
C(Sabit)	-0,950	0,102	-9,299	0,000***

Gözlem sayısı: 1710
Düzeltilmiş R²: 0,156
F değeri: 64,303***

Not(lar): Tabloda; kazanç yönetimi uygulamaları (KYU), aktif kârlılık oranı (AKO), kaldıraç oranı (KALD), firma büyüklüğü (BUY) ve firma yaşı (FYAS) ile gösterilmektedir.
***, **, * %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5’te yer alan sonuçları incelendiğinde, araştırma modelinin %1 düzeyinde anlamlı olduğu ve bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkende meydana gelen değişimin yaklaşık %15’ini açıklama gücüne sahip olduğu görülmektedir.

Analiz bulguları incelendiğinde, KYU değişkeninin katsayısının negatif ($\beta=-0,018$) ve olasılık değerinin ($p=0,012$) ise istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, kazanç yönetimi uygulamaları (KYU) ile temettü ödeme kararları (TK) arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu, KYU değişkenindeki bir birimlik değişimin TK değişkeninde -0,018 birimlik bir azalmaya neden olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç, H_0 : *Kazanç yönetimi uygulamaları ile temettü ödeme kararları arasında negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır.* şeklinde oluşturulan araştırma hipotezini destekleyici niteliktedir.

Çalışmada yer alan dört adet kontrol değişkeninden biri olan aktif kârlılık oranı (AKO) ile temettü ödeme kararları (TK) arasında pozitif yönlü ($\beta=0,285$) ve istatistiksel olarak anlamlı ($p=0,000$) bir ilişki elde edilmiştir. Yani, AKO değişkenindeki bir birimlik değişimin TK değişkeninde 0,285 birimlik bir artışa sebep olduğu görülmektedir. Benzer biçimde, diğer bir kontrol değişkeni olan FYAS değişkenine ait katsayının pozitif ($\beta=0,004$) ve olasılık değerinin ise anlamlı ($p=0,001$) olması; firma yaşı arttıkça temettü ödemelerinin artacağına işaret etmektedir. Öte taraftan, firma borçlanma oranını temsil eden KALD değişkeni ile TK değişkeni arasında negatif yönlü ($\beta=-0,114$) ve %1 düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Vekalet teorisi ile uyumlu olan bu sonuç, işletmelerin borçlanma oranları arttıkça temettü ödemelerinin yaklaşık olarak %11 azalacağını göstermektedir. Elde edilen bu bulgular, literatürde yer alan çalışma sonuçlarını (Amidu ve Abor, 2006; Gill vd., 2010; Hashemi ve Zadeh, 2012;

Abbadi vd., 2020; Javaid vd., 2023) destekler niteliktedir. Son olarak analiz bulguları, firma büyüklüğü (BUY) ile temettü ödeme kararları (TK) arasında istatistiksel olarak anlamlı olmayan ($p=0,155$) bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada pay senetleri 2012-2020 döneminde Borsa İstanbul'da işlem gören 190 finansal olmayan firmanın kazanç yönetimi uygulamalarının temettü politikası üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın bağımlı değişkeni konumunda bulunan temettü politikası kâr payı ödemelerinin vergi sonraki kâr tutarına oranlanması ile ölçülürken; çalışmanın bağımsız değişkeni olan kazanç yönetimi uygulamaları ile literatürde sıklıkla kullanılan modifiye edilmiş Jones Modeli ile ölçülmüştür. Ayrıca temettü politikaları üzerinde etkisi olduğu düşünülen aktif kârlılık oranı (AKO), kaldıraç oranı (KALD), firma büyüklüğü (BUY) ve firma yaşı (FYAS) olmak üzere dört farklı kontrol değişkeni kullanılmıştır.

Kazanç yönetimi uygulamaları ile temettü politikası arasındaki ilişki çoklu regresyon analizi yöntemiyle tespit edilmeye çalışılmış ve öncelikle değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununun varlığını belirlemek amacıyla korelasyon ve varyans şişirme faktörü (VIF) analizleri yapılmıştır. Elde edilen ampirik bulgulara göre, analiz kapsamında yer alan firmaların kazanç yönetimi uygulamaları ile temettü politikası arasında %5 düzeyinde anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Bir diğer deyişle, kazanç yönetimi uygulamalarına başvurulması firmaların temettü politikalarını olumsuz olarak etkilemektedir. Diğer çıkar gruplarına göre firma hakkında daha fazla bilgiye sahip olan yöneticiler, kendi menfaatlerini korumak üzere kazançları manipüle ettikçe firmanın temettü ödeme oranında azalma meydana gelecektir. Dolayısıyla, yöneticilerin kazançları gizlemek ve nakit akışlarını kontrol altında tutmak amacıyla daha sınırlı bir inisiyatife sahip olması, finansal raporları manipüle etme olasılıklarını azaltacak ve işletmenin temettü ödeme gücünü ortaya çıkaracaktır. Nitekim konu üzerine yapılan birçok çalışmada da (Faccio vd., 2001; Wang vd., 2011; Skinner ve Soltes, 2011; He vd., 2017; Deng vd., 2017; Nguyen ve Bui, 2019; Shahwan ve Almubaydeen, 2020; Tran, 2020; Habib vd., 2022) temettü ödeyen firmaların, temettü ödemeyen firmalara kıyasla daha az kazanç yönetimi uygulamalarına yöneldikleri diğer bir deyişle kazanç yönetimi ile temettü politikası arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Elde edilen bulgular, kazanç yönetimi uygulamalarının temettü ödeme politikalarını etkileyen önemli faktörlerden biri olarak ele alınmasının işletme sahibi ve yöneticilere alacakları kararlarda faydalı olabileceğini göstermektedir. Ayrıca sonuçların, yatırımcıların yatırım kararları almalarında ve politikalar oluşturmalarında yol gösterici nitelikte olabilecektir. Diğer taraftan, her çalışmada olduğu üzere bu çalışmanın da geliştirilmeye açık yönleri bulunmaktadır. İleride konu üzerine yapılacak çalışmalarda, temettü ödeme politikaları ve kazanç yönetimi uygulamalarının farklı ölçütler temel alınarak analizlerin gerçekleştirilmesi, sektörel farklılıkların dikkate alınması ve diğer ülkeler ile karşılaştırmalı çalışmalar yapılması sonuçların genelleştirilebilirliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Abbadi, S., Abuaddous, M., Bataineh, H., & Muttairi, A. (2020). The impact of Earnings Management on Dividend Policy: Evidence from Kuwait. *International Journal of Financial Research*, 11(5), 518–526.
- Afifa, M.A., Saleh, I. & Al-shoura, A. (2024). Nexus Among Board Characteristics, Earnings Management and Dividend Payout: Evidence from an Emerging Market. *International Journal of Emerging Markets*, 19(1), 106-133.
- Ahmed, F., Advani, N. & Kanwal, S. (2018). Earnings Management and Dividend Policy: Empirical Evidence from Major Sectors of Pakistan. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 8(3), 182-190.
- Ajide, F. M., & Aderemi, A.A. (2014). The Effects of Earnings Management on Dividend Policy in Nigeria: An Empirical Note. *The SIJ Transactions on Industrial, Financial & Business Management*, 2(3), 145-152.
- Aksoy, E.E. (2021). Covid-19 Sürecinde Uygulamaya Konulan Türk Ticaret Kanunu Geçici 13. Maddesinin Şirketlerin Temettü Politikaları ve Diğer Finansal Kararları Üzerine Etkileri. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 14 (2), 903-921.
- Almutairi, A. R. (2021). Earnings Management and The role of MOSAL in Coops. *Journal of Co-operative Organization and Management*, 9(1), 1–17.
- Amar, A. B., Salah, O. B., & Jarboui, A. (2018). Do Discretionary Accruals Affect Firms' Corporate Dividend Policy? Evidence from France. *Journal of Financial Reporting & Accounting*, 16(2), 333–347.
- Amidu, M., & Abor, J. (2006). Determinants of Dividend Payout Ratio in Ghana. *The Journal of Risk Finance*, 7(2), 136-145.
- Anggraini, S.D., Suranta, E. & Midiastuty, P.P. (2024). The Effect of Earnings Management on Dividend Policy: Concentrated Ownership and Audit Committee Expertise as Moderating Variables. *Ilotama International Journal of Tax & Accounting*, 5(1), 28-43.
- Arif, A., Abrar, A., Aziz Khan, M., Kayani, F., & Ali Shah., S.Z. (2011). Dividend Policy And Earnings Management: An Empirical Study of Pakistani Listed Companies. *Information Management and Business Review*, 3(2), 68-77.
- Asteriou, D. & Hall, S. G. (2006). *Applied econometrics: A modern approach using eviews and microfit*. Palgrave Macmillan, New York.

- Aurangzeb, D. & Dilawer, T. (2012), Earning Management and Dividend Policy: Evidence from Pakistan Textile Industry. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 2(10), 362-372.
- Baker, H. K., Kilincarslan, E., & Arsal, A. H. (2018). Dividend Policy in Turkey: Survey Evidence from Borsa Istanbul firms. *Global Finance Journal*, 35(2018), 43–57.
- Beneish, M. (2001). Earnings Management: A perspective. *Managerial Finance*, 27(12), 3–17.
- Burgstahler, D. & Dichev, I. (1997). Earnings Management to Avoid Earnings Decreases and Losses. *Journal of Accounting and Economics*, 24(1), 99–126.
- Byrne, J. & O'Connor, T. (2017), Creditor Rights, Culture and Dividend Payout Policy. *Journal of Multinational Financial Management*, 39, 60-77.
- Cengiz, S., Dilsiz, M.Ş. & Aslanoğlu, S. (2016), Kâr Dağıtım Politikasının Kazanç Yönetimi Uygulamaları Üzerindeki Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 70, 39-54.
- Chansarn, S. & Chansarn, T. (2016). Earnings Management and Dividend Policy of Small and Medium Enterprises in Thailand. *International Journal of Business and Society*, 17(2), 307–328.
- Daniel, N. D., Denis, D. J., & Naveen, L. (2008). Do Firms Manage Earnings to Meet Dividend Thresholds? *Journal of Accounting and Economics*, 45(1), 2-26.
- Dechow, P. M., Sloan, R.G. & Sweeney, A.P. (1995). Detecting Earnings Management. *The Accounting Review*, 70(2), 193-225.
- DeGeorge, F., Patel, J. & Zeckhauser, R. (1999), Earnings Management to Exceed Thresholds. *The Journal of Business*, 72(1), 1-33.
- Deng, L., Li, S., & Liao, M. (2017). Dividends and Earnings Quality: Evidence from China. *International Review of Economics & Finance*, 48, 255–268.
- Easterbrook, F. H. (1984). Two Agency-Cost Explanations of Dividends. *The American Economic Review*, 74(4), 650–659.
- Erdaş, M. L. & Siomes, E.B. (2020). Kurumsal Yönetim Çerçevesinde Denetim Mekanizmaları ve Kâr Payı Dağıtım Politikası İlişkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Economy Culture and Society*, 62, 255-284.
- Ersoy E. & Çetenak, E. H. (2015). Sahiplik Yoğunlaşmasının Temettü Dağıtım Kararlarına Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 15(4), 509-521.

- Faccio, M., Lang, L.H. & Young, L. (2001). Dividend and Expropriation. *The American Economic Review*, 91(1), 54-78.
- Fairchild, R., Guney, Y. & Thanatawee, Y. (2014). Corporate Dividend Policy in Thailand: Theory and Evidence. *International Review of Financial Analysis*, 31, 129-151.
- Gill, A., Biger N., & Tibrewala R. (2010). Determinants of Dividend Payout Ratios: Evidence from United States. *The Open Business Journal*, (3), 8-14.
- Habib, M.D., Shaheen, S. & Almas, L.K. (2022). Dividend Policy as a Core Determinant of Earning Management: Evidence from Pakistan. *Journal of Finance and Accounting Research*, 4(1), 62-79.
- Haga, J., Huhtamaki, F., & Sundvik, D. (2022). Employee Effort and Earnings Management. *Global Finance Journal*, 53(2022) 1–14.
- Hashemi, S. A., & Zadeh Z. K. (2012). The Impact of Financial Leverage, Operating Cash Flow and Size of Company on The Dividend Policy (case study of Iran). *Interdisciplinary Journal of Contemporary research in Business*, 3(10), 264-270.
- He, W., Ng, L., Zaiats, N., & Zhang, B. (2017). Dividend Policy and Earnings Management Across Countries. *Journal of Corporate Finance*, 42, 267–286.
- Healy, P.M. (1985). The Effect of Bonus Schemes on Accounting Decisions. *Journal of Accounting and Economics*, 7 (1–3), 85–107.
- Healy, & Wahlen. (1999). A Review of The Earnings Management Literature and Its Implications for Standard Setting. *Accounting Horizons*, 13(4), 365–383.
- Hussain, A. & Akbar, M. (2022). Dividend Policy and Earnings Management: Do Agency Problem and Financing Constraints Matter? *Borsa Istanbul Review*, 22(5), 839-853.
- Jabbouri, I. (2016). Determinants of Corporate Dividend Policy in Emerging Markets: Evidence from MENA Stock Markets. *Research in International Business and Finance*, 37, 283-298.
- Javaid, A., Fatima, K., & Karamat, M. (2023). Impact of Earnings Management on Dividend Policy: Does Board Independence Matter? *Journal of Economic and Administrative Sciences*.
- Karaca, S. S. (2007), *Şirketlerin Kâr Dağıtım Politikası ve Kâr Payı Ödeme Şekillerinin Firma Değerine Etkisinin Analizi ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Bir İnceleme*, [Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi].

- Kighir, A.E., Omar,N.H. & Mohamed,N.(2015). Corporate Cash Flow and Dividends Smoothing: A Panel Data Analysis at Bursa Malaysia. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 13(1), 2-19.
- Lin, T.J., Chen, Y.P. & Tsai, H.F. (2017). The Relationship among Information Asymmetry, Dividend Policy and Ownership Structure. *Finance Research Letters*, 20, 1-12.
- Miller, M. H., & Modigliani, F. (1961). Dividend Policy, Growth, and The Valuation of Shares. *The Journal of Business*, 34(4), 411-433.
- Nguyen, T. T. N., & Bui, P. K. (2019). Dividend Policy and Earnings Quality İn Vietnam. *Journal of Asian Business and Economic Studies*, 26(2), 301–312.
- Öztürkçü Akçay A., H.C. Sayın ve Örgün S., G. (2022). Sahiplik yapısının Kâr Düzleştirme Uygulamaları Üzerine Etkisi: Borsa İstanbul Uygulaması. *Ekonomi, Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 238-256.
- Priya, V., & Mohanasundari, M. (2016). Dividend Policy and Its Impact on Firm Value: A Review of Theories and Empirical Evidence. *Apeejay-Journal of Management Sciences and Technology*, 3(3), 59-69.
- Seyhan, M. & Akbulut R. (2023). Firmalarda Nakit Kâr Payı Dağıtım Tutarını Etkileyen Mikro Faktörler: BİST Sınai Endeks Firmaları Üzerine Bir Çalışma. *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 49-61.
- Shah, S. Z. A., Yuan, H., & Zafar, N. (2010). Earnings Management and Dividend Policy: An Empirical Comparison Between Pakistani Listed Companies and Chinese Listed Companies. *International Research Journal of Finance and Economics*, 35(1), 51-60.
- Shahwan, Y., & Almubaydeen, T. H. (2020). Effects of Board Size, Board Composition and Dividend Policy on Real Earnings Management In The Jordanian Listed Industrial Firms. *International Journal of Financial Research*, 11(4), 195–202.
- Skinner, D. J., & Soltes, E. (2011). What Do Dividends Tell Us About Earnings Quality? *Review of Accounting Studies*, 16(1), 1-28.
- Smith, D.D. & Pennathur, A.K. (2019). Signaling Versus Free Cash Flow Theory: What Does Earnings Management Reveal About Dividend İnitiation?. *Journal of Accounting, Auditing and Finance*, 34 (2), 284-308.
- Tran, D. V. (2020). Bank Earnings Management and Dividend Policy Under Agency Problem Contexts. *Annals of Financial Economics*, 15(2), 2050005.
- Wang, X., Manry, D., & Wandler, S. (2011). The Impact of Government Ownership on Dividend Policy in China. *Advances in Accounting*, 27(2), 366-372.

GENÇLERİN GİRİŞİMCİLİĞE BAKIŞ AÇILARI VE GİRİŞİMCİ OLMA ARZULARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Yusuf Taha OKAN¹

Ahmet ÇAKIR²

Öz

Bu çalışmanın amacı, gençlerin girişimciliğe yönelik bakış açılarını ve girişimci olma arzularını ortaya çıkarmaktır. Çalışma, gençlerin girişimcilikle ilgili algılarını araştıran fenomenolojik bir desen kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri, 18-24 yaş arasındaki 20 katılımcıyla yüz yüze yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerle elde edilmiştir. Katılımcılara araştırmanın amacını ortaya çıkaracak sorular yöneltilmiş ve veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler, Maxqda 20 Paket Programı kullanılarak içerik analizine tabi tutulmuş ve araştırma sonuçları elde edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, gençlerin genel kanısı toplumun girişimciliğe olumlu baktığı ve girişimcilerin toplum nezdinde olumlu bir imaja sahip olduğu yönündedir. Katılımcılar, insanların maddi kazanç elde etme ve yaşam standartlarını yükseltme gibi nedenlerle girişimci olmayı tercih ettiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, nitelikli girişimci sayısının artırılması için girişimcilik eğitimlerinin ve devlet desteğinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Katılımcılar tarafından belirtilen birçok girişimcilik özelliği bulunmakta ve bu özelliklere sahip olmanın girişimci olma isteği üzerinde olumlu bir etkisi olduğu belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Nitel araştırma, Gençlerin deneyimleri.

Jel Kodları : Jel M, Jel 19A, JEL C19

A QUALITATIVE RESEARCH ON YOUTH'S PERSPECTIVES TO ENTREPRENEURSHIP AND THEIR DESIRE TO BE ENTREPRENEURSHIP

Abstract

The aim of this study is to reveal young people's perspectives on entrepreneurship and their desire to become entrepreneurs. The study was conducted using a phenomenological design that explores young people's perceptions of entrepreneurship. The research data were obtained through face-to-face semi-structured interviews with 20 participants aged 18-24. The participants were asked questions to reveal the purpose of the research and data were obtained. The data obtained were subjected to content analysis using Maxqda 20 Package Programme and research results were obtained. According to the results of the analysis, the general opinion of the young people is that the society has a positive view of entrepreneurship and that entrepreneurs have a positive image in the eyes of the society. Participants stated that people prefer to be entrepreneurs for reasons such as financial

¹ Öğr. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, E-posta: ytokan@harran.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-7513-9790](https://orcid.org/0000-0002-7513-9790)

² Dr. Öğretim Üyesi, Harran Üniversitesi, E-posta: acakir@harran.edu.tr, [ORCID: 0000-0002-4784-9912](https://orcid.org/0000-0002-4784-9912)

Atıf: Okan, Y. T., Çakır, A., (2024). Gençlerin girişimciliğe bakış açıları ve girişimci olma arzuları üzerine nitel bir araştırma. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 79-96.

DOI: 10.54831/vanyuyuibfd.1456129

gain and raising their living standards. In addition, it was emphasised that entrepreneurship trainings and government support are important for increasing the number of qualified entrepreneurs. There are many entrepreneurship characteristics stated by the participants and it is stated that having these characteristics has a positive effect on the desire to become an entrepreneur.

Keywords: *Entrepreneurship, Qualitative research, Young people's experiences*

Jel Classification : *Jel M, Jel 19A, JEL C19*

GİRİŞ

Girişimcilik meydana getirdiği ekonomik ve sosyal sonuçlardan dolayı literatürde oldukça sık ele alınan konular arasında yer almaktadır. Girişimci bireylerin, girişimci olmayanlara nazaran bir takım farklı özelliklere sahip oldukları bilinmektedir (Aksay & İplik, 2014). Bu bağlamda girişimci özellikleri ve girişimciliğin önemini anlaşılabilirliği oldukça önemli bir durumdur.

Tarihsel olarak girişimciliğe bakıldığında aslında insanoğlunun var oluşuyla beraber insanların hayatlarını idame ettirebilme ve sürdürebilmeleri için bir takım zorluklara göğüs gerdiği, bu şekilde ihtiyaçlarını karşılama yoluna gittikleri bilinmektedir. Şunu diyebiliriz ki insanoğlu var olduğundan beri herhangi bir şekilde girişimcilik faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Girişimciler ve girişimcilik, tartışmasız toplumların üzerine inşa edildiği sütunlardır. Girişimcilik faaliyeti, gelişmekte olan ülkeler tarafından küreselleşen bir piyasa ekonomisinde rekabet etmelerini sağlamak için kullanılması gereken bir kaynaktır (Goel vd., 2007: 4).

Girişimci nicelik ve niteliklerinin artırılması, girişimci özelliklerinin geliştirilmesi, toplum nezdinde girişimcilik imajının olumlu olması ve bunun akabinde bireylerin girişimciliğe yönelmesi ülkelerin kalkınmasında oldukça önem arz etmektedir. Zira bilinmektedir ki girişimcilik faaliyetlerinin başarıyla neticelenmesi durumunda gerek ekonomik kalkınmaya, gerek yeni iş kollarının ortaya çıkması ve bunun neticesinde istihdama olumlu katkı sağlayarak işsizliği azaltıcı yönde etki meydana getireceği aşikardır. Ayrıca bölgelerin ve ulusların gelişimi adına değişim ve dönüşüm sürecinde girişimcilerin rolü yadsınamaz derece önemlidir. (Güney, 2008: 68; Marangoz, 2016: 64-65; Gözüm, 2019: 369). Bulduğumuz çağın dinamiklerinde girişimciliğin ne kadar önemli olduğunun farkına varmak gençlerin düşünce dünyasında yeni bir heyecan meydana getirmektedir.

Teknolojinin hızla geliştiği, iş dünyasının sınırları zorladığı ve değişimin değişmez bir norm haline geldiği günümüz dünyasında gençlerin girişimciliğe bakış açıları da önem kazanmaktadır. Geleneksel kariyer yaklaşım anlayışının yerini girişimciliğe bıraktığı günümüzde, girişimcilik gençler arasında yalnız bir iş yapma biçimi olarak değil aynı zamanda bir yaşam tarzı olarak da değer kazanmaktadır. Yaratıcılığın, risk alma cesaretinin ve yenilikçiliğin ön plana çıktığı bu yeni düşünce anlayışı, gençleri yalnız iş dünyasında değil toplumun birçok alanında etkin bir şekilde faaliyette bulunmaya teşvik etmektedir.

Gençlerin girişimcilik potansiyel ve perspektiflerini anlamak, hem bireysel olarak hem de toplumsal anlamda bir dizi fırsat ve avantajın ortaya çıkmasına, ayrıca öz düzenleme becerilerine (Ekşi vd., 2018) de katkıda bulunabilir. Bundan dolayı, gençlerin girişimciliğe yönelik algı ve isteklerinin araştırılması, gelecekteki ekonomik ve toplumsal başarı için oldukça önem taşımaktadır.

Mevcut çalışmanın amacı gençlerin girişimciliğe bakış açılarını ve girişimci olma arzularını ortaya çıkarmaktır. Araştırma, gençlerin girişimciliğe yönelik algı ve tutumlarını belirlemeyi ve girişimci olma arzularını anlamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda gençlerin girişimciliği nasıl algıladıkları, girişimci olma konusundaki düşünceleri, toplumun gözünde girişimci algıları ve Türkiye'de girişimci nicelik ve niteliğinin artırılmasına yönelik önerileri gibi konular incelenmektedir.

Belirtilen amacı ortaya çıkarmak için araştırmaya katılan gençlere aşağıda belirtilen sorular yöneltilmiş ve cevaplar aranmıştır:

- Girişimci olmak sizce toplumda itibar ve kabul gören bir durum mudur? Olumlu veya olumsuz ise bununla ilgili düşüncelerinizi paylaşabilir misiniz?
- Sizce girişimci nicelik ve niteliğini artırmak için neler yapılabilir?
- Sizce insanlar neden girişimci olmak istemektedirler?
- Bir girişimcide bulunması gereken temel özellikler nelerdir?

1. GİRİŞİMCİLİK

1.1. Girişimcilik Kavramı

Girişimciliğe bakıldığında gerek iş dünyasında gerek akademik anlamda çok eski bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. İnsanoğlunun tarımsal faaliyetlerle uğraşması neticesinde üretmiş olduğu ürünlerin bir kısmı ile kendi ailevi ihtiyaçlarını karşılama yoluna gittiği, geriye kalan kısmını ise ihtiyaç duyduğu başka ürünlerle takas ettiği bilinmektedir. Ancak köylüler derebeyler tarafından korunduğu için, ticaretin takas ekonomisine dayandığı bu dönemde bireysel bir girişimcilik faaliyetinden söz etmek mümkün değildir (Marangoz, 2016: 4-5). Girişimcilikle alakalı uygulamalar her ne kadar insanoğlunun tarımsal faaliyetler neticesinde ticaretle alakadar oldukları döneme dayanıyor olsa da, girişimcilik kavramını 1775 yılında Fransa'da yaşayan İrlanda asıllı Richard Cantillon "entreprenere" sözcüğü şeklinde ilk kullanan kişi olmuştur. Cantillon girişimciyi, belirli bir fiyattan hammaddeyi alıp belirsiz bir fiyata satmaya çalışan ve dönüşüm işini başlatan arabulucu olarak tanımlamaktadır. Yine başka bir Fransız ve Fransız okuluna dahil olan Jean Baptiste Say, 1800'lü yılların başlarında bu kavramı kullanmıştır. Girişimciyi, iktisadi kaynakları düşük verimliliğin olduğu bir alandan daha yüksek verimliliğe sahip bir alana taşıyan ve diğer bireylerden farklı yetenek ve kabiliyetlere sahip kişi olarak tanımlamıştır (Dees vd., 1998: 2; Filion, 2011: 3; Hisrich & Peters, 2002: 10).

Adam Smith girişimciliği, geleceğe yönelik öngörülü bir şekilde plan yapan, akılcı ve ideal bir şekilde risk alan, tehlike ve belirsizliğin olduğu bir ortamda arayış içerisinde olan bir maceraperest

olarak tanımlamıştır (Altuntaş, 2010: 8). Schumpeter, girişimciliği sektörel alana yönelik kararlar almaya yönelik bir düşünce şekli olarak ele almıştır. Bu düşüncenin en belirgin özelliği, yeniliklerin peşinden koşma ve bu yenilikleri getirebilme kabiliyetleridir. Girişimci, mevcut olan kaynakları harmanlayarak yeni bir takım bileşimler meydana getiren kişidir. Meydana getirilen bu yenilikler ilgili sektörlerde hareketlenmeler meydana getirerek mevcut dengeleri ve durgunlukları ortadan kaldırarak ekonomiye canlılık kazandırmaktadır (Marangoz, 2016: 43).

Girişimcilik, toplumun büyük çoğunluğu tarafından topluma değer katan, toplumların ve işletmelerin kalkınmasında lokomotif güç unsuru olarak görülmektedir. Genel anlamda girişimcilik, asli olarak mal ya da hizmet üretmede kullanılan emek, doğal kaynak ve sermaye kullanımını etkin duruma getiren bir araçtır. Toplumlarda birçok ve farklı ihtiyacın olması ve bu ihtiyaçların karşılanmasında öncü rol oynayan girişimciler şüphesiz ki ekonominin en önemli unsurlarından biridir (Kılıç, 2020: 4).

Girişimcilik sadece ekonomik alanda incelenen bir konu değildir. Özünde insan olmasından dolayı işletme, psikoloji ve sosyoloji alanlarında da incelenmektedir. İşletme alanında girişimciliğin incelenmesi, işletmelerin rekabet güçlerini artırmaları ve sürdürülebilir büyüme elde etmeleri için önemlidir. Psikolojik olarak bireyin tutum ve davranışları, olaylara bakış açısı, düşünce yapısı, karakteri gibi konuların girişimciliğe etki eden en önemli etkenler olduğu görülmektedir. Sosyolojik olarak, toplumsal durumlardan girişimciliğin etkilendiği ve bu etkilere göre şekillendiği ifade edilmektedir. Girişimcilik toplum tarafından meydana getirilen fırsatlardan, engellerden, toplumun değer ve yargılarından da etkilenmektedir. Sosyal çevre, yaş, cinsiyet, kültür, ırk, ailenin sosyal statüsü ve ailenin ekonomik durumu da girişimcilik üzerinde oldukça etkili olan diğer faktörlerdir. Bireylerin girişimci olmalarında ailenin ve yaşanan çevrenin girişimciliğe bakış açıları, var olan kültürde girişimciliğin yeri ve diğer faktörler, bireylerde girişimcilik ruhunu harekete geçirebilmekte ya da tam aksine bastırılmasına neden olmaktadır (Gümüşoğlu & Karaöz, 2014 :99-100; Göker, 2019: 28).

1.2.Girişimciliğin Önemi

Gelişmekte olan ülkelere bakıldığında, temel problemin ve aşılması gereken engellerin başında girişimci nicelik ve niteliğinin yetersizliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle meydana gelen hızlı değişim, ekonominin lokomotif gücü konumundaki girişimcilerin varlığına ilişkin ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır (Ercan & Gökdeniz, 2009: 77). Girişimcilik faaliyetleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin hem büyüme, hem kalkınmaları üzerinde önemli ve olumlu etkiye sahiptir (Turhan, 2022). Bu etkiyi sadece ekonomik anlamda düşünmemeliyiz, aynı zamanda kültürel ve sosyal yönden de ne kadar önemli olduğu idrak edilmelidir (Carree & Thurik, 2010).

Bozkurt vd., (2012) ve Marangoz (2016) yaptıkları çalışmalarda girişimciliğin ekonomik ve sosyal iki temel fonksiyonunun olduğunu ifade etmişlerdir.

Girişimciliğin ekonomik alandaki fonksiyonlarını şu şekilde sıralamışlardır:

- İstihdama katkı sağlayarak işsizliğin azaltılması,
- Ekonomik büyümeye katkıda bulunma,
- Rekabet vasıtasıyla etkinliğin artırılması,
- Yeni mal ve hizmet üreterek, ürün çeşitliliği meydana getirmesi,
- Yeni ürün ve üretim yöntemleri geliştirmesi,
- Refah düzeyinin artırılarak, geniş toplumsal tabana yaygınlaştırılmak suretiyle gelir dağılımının düzeltilmesine katkı sağlamak,
- Yeni pazar ve satış yöntemleri meydana getirme,
- Yeni kaynaklara ve hammaddeye ulaşım sağlama,
- Sermaye birikimi sağlama,
- Endüstride yeni organizasyonlar meydana getirmek,
- Bölgeler arasında mevcut olan gelişme farklarını ortadan kaldırmak ya da azaltmak.

Girişimciliğin sosyal fonksiyonu olarak:

- Teknolojik olarak birçok buluşun, toplumsal yarar meydana getirecek şekilde yeni ürün veya hizmetlere dönüştürülmesi,
- Toplumsal yapıda değişim meydana getirmesi,
- Toplumsal anlamda prestij ve sosyal sorumluluk sağlama,
- Değer meydana getirmesi.

Girişimciliğin gerek ekonomik gerek sosyal fonksiyonlardan anlaşıldığı üzere, toplumların refah düzeyine olumlu etkisi, yoksulluk, işsizlik gibi problemlerle mücadele etme noktasındaki etkin rolünün fark edilmesinden sonra makro ve mikro ölçekte yer alan işletmelerden politikaya, iş dünyasından akademiye kadar birçok kişi ve kurum girişimciliğin ne denli önemli olduğunu kabul etmiştir (Karadeniz, 2019: 8).

Ülkelerin ekonomik anlamda kalkınmalarını hızlandırmak adına toplumda girişimcilik potansiyeli olan bireylerin ortaya çıkarılması ve girişimciliğe yönlendirilmesi büyük öneme sahiptir. Gençlerin girişimciliğe teşviklerinin sağlanması ve ülkelerde mevcut eğitim sistemlerinin de bu noktalar üzerine eğilerek gerekli düzenlemeleri yapmaları gerekmektedir. Özellikle gençlerin üniversitede girişimciliğe yönelik dersleri alması, girişimciliğe bakış açıları üzerinde oldukça büyük bir etkiye sahiptir (Bozkurt vd., 2012: 243). Bu şekilde eğitimlerin verilmesi bireyde var olan girişimcilik ruhunun ortaya çıkarılmasını ve kullanımını sağlayabilir (Balaban & Özdemir, 2008: 137). İrengün'e (2019) göre aileden veya okuldan alınan eğitimlerin bireylerin girişimcilik davranışı üzerinde olumlu etkisi olmaktadır.

Türkiye’de GEM (Küresel Girişimcilik Monitörü) verilerine göre girişimcilerimizin önemli bir kısmını 18-24 yaş arasındaki gençler meydana getirmektedir. Avrupa ülkeleri ile karşılaştırma yapıldığında Türkiye 18-24 yaş grubundaki girişimci nüfus bakımından Avrupa’da ikinci sırada yer almaktadır (Karadeniz, 2019: 28-29). Ülke olarak özellikle toplam nüfus içerisinde genç ve dinamik bir nüfus yapısına sahip olmamız girişimcilik anlamında büyük bir fırsat olarak görülebilir. Toplumumuzun bu yapısı en çok ön plana çıkan avantajlardan biridir (Marangoz, 2016: 25; Pehlivanoglu ve Kayan, 2019: 73). Gençlerin daha fazla girişimciliğe yönelebilmesi için çeşitli teşviklerin verilmesi, iş kurmada var olan yasal ve kurumsal engellerin kaldırılması ve işlemlerde gerekli kolaylığın sağlanması gerekmektedir (Erdayı, 2009: 135).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu araştırma, gençlerin girişimciliğe dair algılarını, olumlu ve olumsuz etmenleri, girişimci olma konusundaki düşüncelerini ve bu alandaki potansiyel engelleri anlamayı hedeflemektedir. Çalışma için veriler 18-24 yaş arasında yer alan gençlerden toplanmıştır. Araştırmada verileri elde etmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak çalışma soruları sorulmuştur. Gençlerin bu alandaki tutumları, beklentileri ve motivasyonları gelecekteki iş dünyası ve ekonomik gelişim açısından belirleyici olabilir. Elde edilecek bulgular, gençlere yönelik girişimcilik eğitim programlarının geliştirilmesi, iş dünyasıyla ilgili politikaların oluşturulması ve genç girişimcilerin desteklenmesi açısından değerli bir katkı sağlayacaktır.

2.1. Araştırma Deseni

Gençlerin girişimciliğe bakış açılarını ve girişimci olma arzularını belirlemeye yönelik çeşitli sorular sorulduğundan, araştırma nitel araştırma desenlerinden olgu bilim (fenomenoloji) kapsamına girmektedir. Fenomenolojik araştırmalara bakıldığında araştırılacak fenomene vurgu yapılmak şartıyla bu fenomene yönelik bakış açıları ve algıları, bu fenomeni ne şekilde anlamlandırdıkları, deneyimledikleri ve bu deneyimlerini ne şekilde betimlediklerine odaklanılmakta ve odaklanılan fenomen bir düşünce, bir kavram ya da herhangi bir duygu olabilmektedir (Tekindal & Arsu, 2020: 158-159). Creswell (2007) yaptığı fenomenolojik çalışmalarda amaçlanan şeyin, bir olgu ile alakalı farklı kişisel yaşantıları ortaya çıkartmak olduğunu ifade etmiştir. Yıldırım ve Şimşek (2008) ise olgu bilim deseniyle yapılan çalışmalarda genel olarak bir fenomen ile alakalı kişisel deneyimlerin ortaya çıkarılması ve yorumlanması hedeflemektedir.

2.2. Çalışma Grubu

Bu çalışma için amaçlı örnekleme tercih edilmiştir. Amaçlı örneklemenin tercih edilme nedeni, araştırılacak konuyu deneyimlemiş olan kişileri belirlemektir (Creswell & Clark, 2017). Bundan dolayı bu çalışma için, 18-24 yaş arasında yer alan 11’i kadın 9’u erkek katılımcı olmak üzere toplam 20 katılımcıya ulaşılmış olup, yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla düşünceleri alınmıştır.

Görüşmenin 20 katılımcı ile sınırlandırılmasının sebebi yaptığımız görüşmelerde 20'inci katılımcıdan sonra verilen cevapların önceki katılımcıların tekrarı cevaplar olmasından dolayı görüşmeyi bitirip bu sayı ile sınırlama yoluna gidilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı

Görüşme formunun ilk bölümü çeşitli demografik bilgilerden, ikinci bölümü ise görüşme sorularından oluşmaktadır. Katılımcılara yöneltilen bu sorular esas olarak iki amaca yönelik hazırlanmış olup hem katılımcıların girişimciliğe bakış açılarını ortaya çıkarmak hem de girişimci olma arzularını ortaya çıkarmak hedeflenmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Katılımcılara çalışma hakkında bilgi verilerek çalışma verilerinin sağlıklı elde edilebilmesi için katılımcılardan ses kaydı alınacağına ilişkin önceden onay alınmış ve istedikleri zaman çalışmayı sonlandırabilecekleri söylenmiş olup, katılımcıların araştırmaya katılım isteklerinin akabinde yapılan görüşmelerin ses kaydı alınmıştır. İlk olarak katılımcılara çeşitli demografik bilgilere ilişkin sorular sorulmuş; daha sonra ise, araştırmanın amacı kapsamında katılımcı bakış açıları ve algılarını açığa çıkaracak sorulara geçilmiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma çerçevesinde katılımcılarla yapılan görüşmelerin tamamlanmasından sonra, veri analiz sürecine geçilmiş olup, ilk olarak ses kayıtlarının yazıya dönüşümü sağlanmıştır. Sonrasında yapılan bu görüşmelerin Maxqda 20 Paket Programına aktarım işlemi gerçekleştirilmiş olup, akabinde analiz basamaklarına geçilmiştir. Nitel araştırmalarda, araştırmacıya analizlerde yol gösterecek bazı basamaklardan söz etmek mümkündür (Pietkiewicz & Smith, 2014). Tabii bu basamakları kesin adımlar olarak algılamamak gerekmektedir. Bunlardan hareketle elde edilen veriler ilk olarak verilerin anlaşılabilirliğini sağlamak amacıyla bir kez okunmuştur. Ardından ikinci okumayla beraber kodlamalar yapılmıştır.

2.6. Geçerlilik ve Güvenirlik

Çalışmada Lincoln ve Guba'nın (1985) nitel araştırmalara yönelik belirtmiş oldukları aktarılabirlik, tutarlılık, inandırıcılık ve teyit edilebilirlik gibi geçerlik ve güvenirlik yöntemlerine en azami derecede dikkat edilmeye çalışılmıştır. Buna istinaden araştırmacı, görüşme sorularının hazırlanması sürecinden itibaren geçerlik ve güvenirlik çalışmalarına azami derecede özen göstermeye çalışmıştır. Gerek fenomenolojik çalışmaların incelenmesi (Creswell, 2007; Yıldırım & Şimşek 2008; Okan & Ören, 2021), gerek bu alanda daha önce çalışmalar yapmış olan araştırmacıların çalışmaları (Bayram & Çelik, 2022; Özdemir vd., 2023; Zeytünü ve Yazgan, 2022; Özdemir, 2019; Tuncer & Doğan, 2018) dikkate alınmak suretiyle sorular hazırlanmıştır. Bu duruma çalışmanın her sürecinde dikkat edilmiştir. Nitel araştırmaların postmodern, yorumlamacı ve anlamacı bilim felsefesi temelinde

birçok farklı uygulama alanı mevcuttur. Bilhassa olgubilim (fenomenoloji), kültür analizleri ve durum çalışmaları, eylem araştırmaları ve kuram oluşturma biçimindeki çalışmalarda nitel araştırma yönteminin kullanılması araştırma yapılan konunun derinlemesine kendi bağlamında daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2008: 69; Sönmez & Alacapınar, 2011: 78). Bulgular sunulurken katılımcıların kimlikleri K1, K2, K3... (K=Katılımcı, 1=birinci) olarak kodlanmıştır.

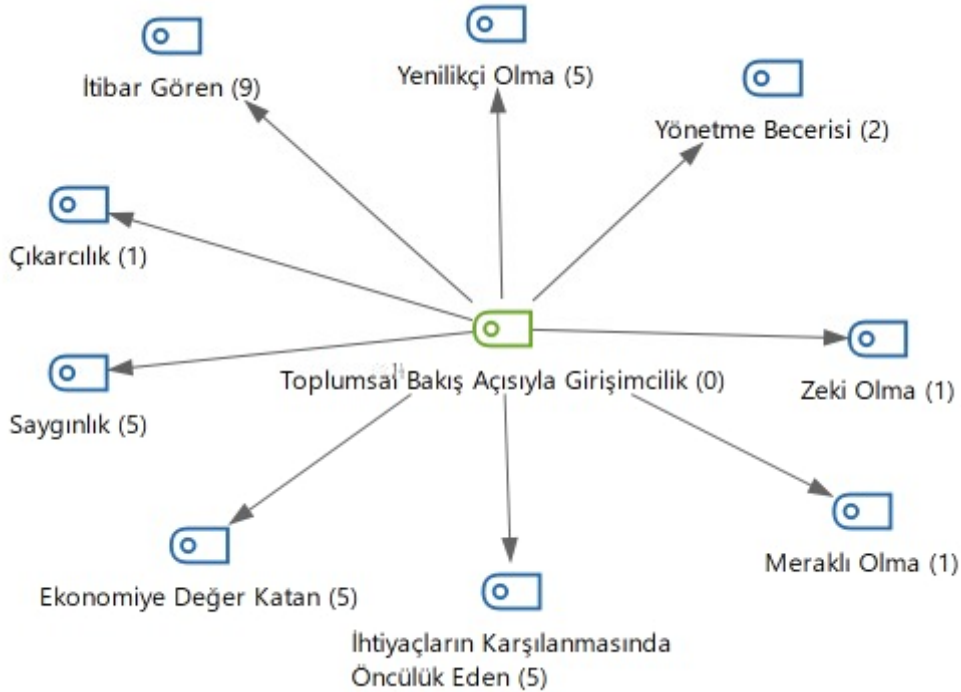
3. BULGULAR

Katılımcılardan elde ettiğimiz verileri analize tabi tutmakla birlikte, katılımcı ifadelerinin dört ana tema etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. İlk temanın toplumsal bakış açısıyla girişimcilik, ikinci tema girişimci nicelik ve niteliklerini artırmak için yapılması gerekenler, üçüncü tema girişimci olma nedenleri ve son olarak girişimci özelliklerini katılımcılar zihninde nasıl algıladıklarına ilişkin temalardır. Elde edilen bu bulgular aşağıda sunulmuştur.

3.1. Toplumsal Bakış Açısıyla Girişimcilik

Bu başlıkta toplumsal bakış açısıyla girişimcilik ile ilgili ortaya çıkan temaya ilişkin kodlar sunulmuştur.

Şekil 1. Toplumsal Bakış Açısıyla Girişimcilik

Şekil 1 incelendiğinde katılımcıların toplumsal bakış açısıyla girişimciliğe ilişkin bazı temalara değindikleri görülmektedir. Bu temalara ilişkin birkaç ifade aşağıda gösterilmektedir.

- “Girişimci olmak toplumda itibar ve kabul gören bir durumdur.” (K2)

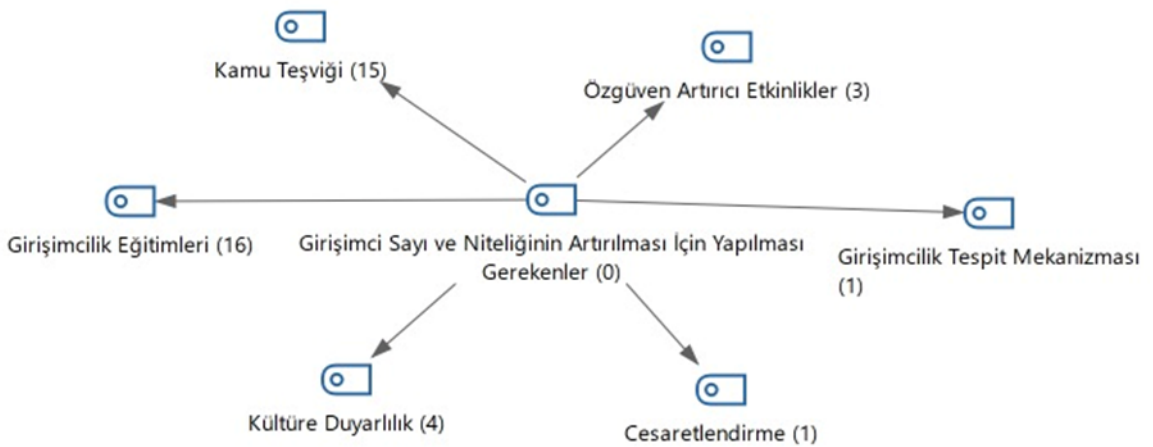
- “Toplumun en çok ihtiyaç duyduğu bir hizmeti ya da malı yaratıcı hayal gücü ve risk alarak üretmeye çalışırlar.” (K3)
- “Girişimcilik ile alakalı, önemli bir gerçek; girişimcilere olan gereklilik, dünya ekonomilerinin bir gerekliliğidir, olmazsa olmazdır.” (K4)
- “Risk alarak yaptığı işi planladığı gibi giderse toplumda itibar ve kabul görür.” (K8)
- “Girişimci meraklı kişidir.” (K9)
- “Ülkenin sosyal ve ekonomik durumunu da etkiler toplumlarda ekonomiye katkısı fazladır.” (K13)
- “Girişimci insan toplumda itibar ve kabul gören insandır.” (K15)
- “Girişimci kişi her şeyi makam ve para için yapar.” (K17)
- “Girişimci olmak toplumumuzda itibar gören bir durumdur.” (K20)

Yukarıdaki katılımcı görüşleri dikkate alındığında, gençlerin genel olarak girişimciliğin toplum tarafından olumlu olarak algılandığını ve toplumun girişimcilerden memnun olduklarını ifade eden görüşler ortaya çıkmaktadır. Bu olumlu durumun çok sayıda nedenleri katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Bunlar ağırlıklı olarak; itibar görme, yenilikçi olma, toplumun ihtiyaçlarının karşılanmasına öncülük eden, ekonomiye değer katan gibi çok sayıda durum belirtilmiştir.

3.2. Girişimci Sayı ve Niteliğini Artırmak İçin Yapılması Gerekenler

Bu başlıkta gençlerin girişimci sayı ve niteliklerini artırmak için yapılması gerekenlere ilişkin düşünceleri sunulmaktadır.

Şekil 2. Girişimci Sayı ve Niteliğini Artırmak İçin Yapılması Gerekenler

Şekil 2’de katılımcılara sorulan girişimci sayı ve niteliğini artırmak için yapılması gerekenlere ilişkin deneyimlerinden yola çıkarak yapılan araştırmada elde edilen verilere yer verilmiştir. Katılımcı deneyimlerine ilişkin bazı ifadeler aşağıda sunulmaktadır:

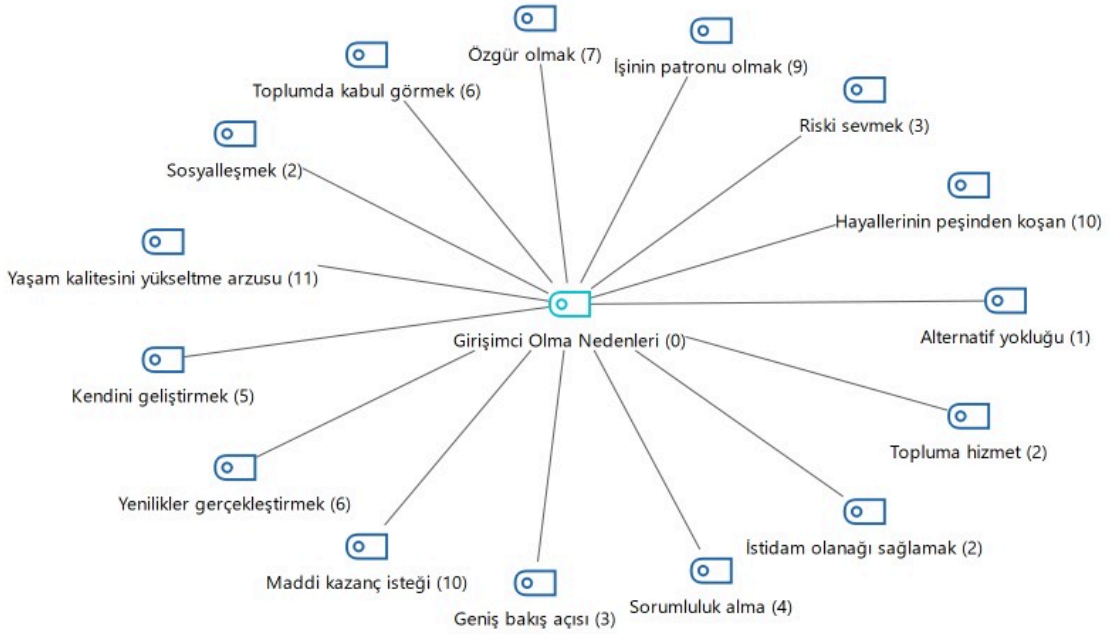
- *“Girişimciliğe baktığımızda doğuştan gelen bir özellik olmadığını görüyoruz, girişimcilik kabiliyetleri eğitimle kazandırılabilir ve zamanla geliştirilebilir. Eğitimler neticesinde, bireylerde aşlında girişimciliğin bir kariyer olduğu konusunda etki meydana getirilebilir. Bireyler sahip oldukları kabiliyet ve yeteneklere okullardan, eğitim programlarından ve gerek üniversitelerden aldıkları bilgileri ekleyince, başarılı bir girişimci olma şanslarını artırıyorlar.” (K1)*
- *“Girişimcilere kamu desteği sağlanmalıdır.” (K2)*
- *“Hedef belirlemeyi ve planlamayı öğretmek. Gençlere finansal yönetim becerilerini aşlamak. Onların teknoloji ve programlama becerilerini güçlendirmek”. (K4)*
- *“Girişimci sayısının artması için girişimciye kolaylıklar sağlanmalıdır. Diyelim ki fabrika kuracaksa arsayı hibe etmelidir, finansman desteğinde bulunulmalıdır, evrak işlerinde fazla girişimciyi bunaltmamalıdır, nasıl zorlaştırırım değil nasıl kolaylaştırırım diye düşünmelidir.” (K7)*
- *“Girişimcilik ruhu olan insanları tespit etmekle işe başlanabilir. Bazı insanların varoluşunda girişimcilik yatabiliyor.” (K8)*
- *“Bence özellikle çok çok kitap okuyup ufukumuzu açmalıyız ve küçük yaşlarda aileler tarafından masallar okutulmalı ve bunu alışkanlık haline getirmeliyiz.” (K12)*
- *“Devletin girişimciliğe ilgisi olan vatandaşların başarılı girişimci iş adamları ile yurtdışında başarı elde etmiş girişimcilerle irtibat sağlayıp onlarla buluşturması gibi programlar ile sağlanır, girişimcilikle ilgilenen vatandaşlar, uzman kişiler tarafından eğitilmesi durumunda nitelikleri arttırılabilir.” (K19)*

Katılımcı ifadeleri dikkate alındığında, özellikle bazı hususlara dikkat edildiğinde girişimci sayı ve niteliğinin artırılarak girişimciliğin daha verimli hale getirilebileceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Özellikle girişimcilikle ilgili eğitimlerin verilmesi, girişimci ihtiyaçlarının gözetilerek gerekli devlet desteklerinin verilmesi ve girişimcilerin özgüvenlerini artırarak girişimci sayı ve nitelikleri artırılabilir.

3.3. Girişimci Olma Nedenleri

Bu başlık altında girişimci olma nedenleri ile ilgili katılımcı düşüncelerine yer verilmiştir.

Şekil 3. Girişimci Olma Nedenleri

Şekil 3 incelendiğinde katılımcıların girişimci olma nedenlerine ilişkin bazı kavramlara değindikleri görülmektedir. Bu kavramlara ilişkin birkaç ifade aşağıda gösterilmektedir.

- “Başka insanların emri altında belirlediği çizgide yaşamak istemiyorsanız girişimci olmayı düşünebilirsiniz.” (K1)
- “Yenilikleri seven, kendine her yeni gün yeni bir şey katmak isteyen insanların da başvuracağı bir meslek dalıdır bence girişimcilik.” (K2)
- “Öğrenmenin bir sonu olmamalı çünkü girişimci olmak bununla başlıyor öğrenmek, bilgileri yenilemek yeni şeyler görüp bunları fırsata çevirmek.” (K3)
- “Kendiniz için doğru olana, hayata sadece siz karar verebilirsiniz. Girişimciliğin belirsizlikleri ile beraber muazzam bir özgürlük ve sorumluluk da sizi bekliyor olacak.” (K4)
- “Alışılmadık fikirleri vardır.” (K5)
- “Öncelikle kendi işimizin patronu oluruz ve müşteriler hariç hiç kimseyi dinlemek zorunda kalmayız.” (K8)
- “Bir yerde çalışan insan hep değişmeyen, aldığı bir maaşı olur ama girişimcinin sınırsız gelir potansiyeli vardır.” (K11)
- “En büyük hayallerini gerçekleştirmenin hazzını yaşamak için.” (K16)

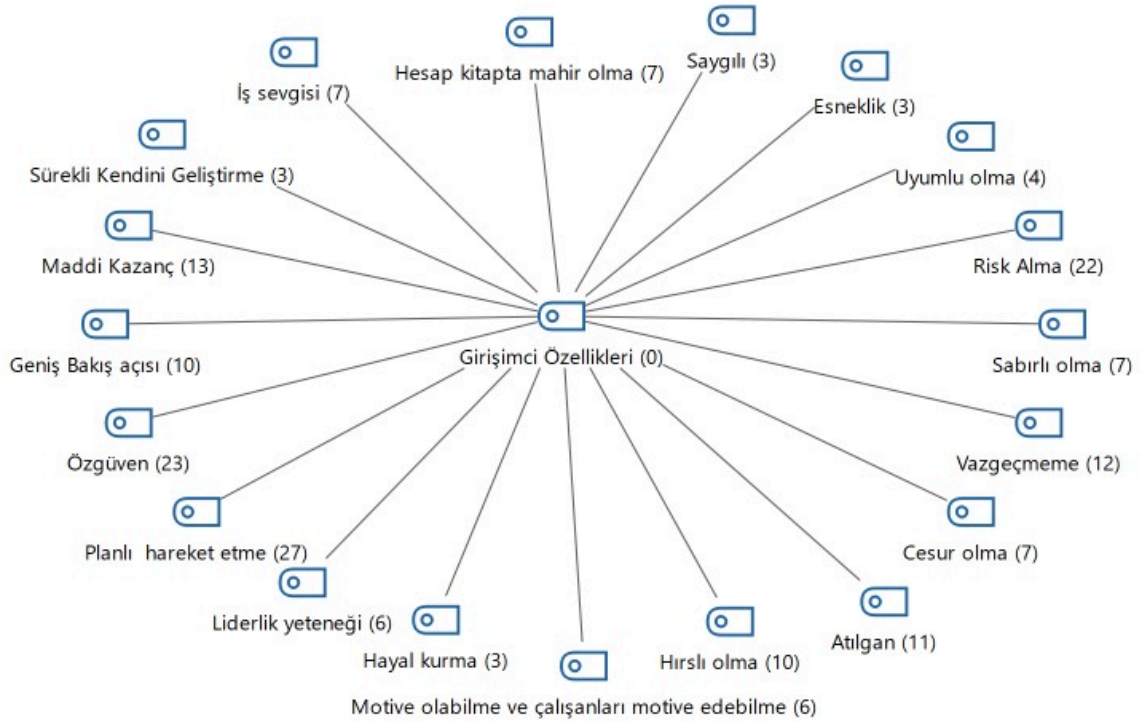
- “Kimisi ise ülkesine şehir ve memleketine katkı sağlamak adına oluşturduğu mal veya hizmeti hedefine koyduğu çap ile markalaştırıp tanıtmak adına yapar.” (K18)

Gençlere sorduğumuz girişimci olma nedenlerine ilişkin soruya verdikleri cevaplarda, kişilerin maddi kazanç elde ederek yaşam kalitelerini artırma istekleri, var olan hayallerini gerçekleştirmek, kendi işinin patronu olma, toplumda kabul görme gibi nedenlerin ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir.

3.4. Girişimci Özellikleri

Bu başlık altında girişimci özellikleri ile ilgili katılımcı düşüncelerine yer verilmiştir.

Şekil 4. Girişimci Özellikleri

Şekil 4 incelendiğinde katılımcıların girişimci özelliklerine ilişkin bazı kodlara değindikleri görülmektedir. Bu kodlara ilişkin birkaç ifade aşağıda sunulmaktadır.

- “Girişimcilik kavramı genel anlamda, kâr elde etme amacı ile riski üstlenen ve iş kuran bireyin yaptığı atılgandır.” (K1)
- “Benim tanıdığım bir girişimci, kendini geliştirmeyi, yeni şeylere yönelmeyi, çalışmayı çok severdi. Bir işi yapmadan önce mutlaka yaptıktan sonra nelerle karşılaşacağını düşündü. Plansız ve zamansız bir şey yapmazdı.” (K2)

- “Girişimcide bulunması gereken özelliklerden birisi öncelikle kendine güvenmesi, sonrası riskleri göze alma sırasıyla kararlılık, çok yönlülük, başladığı işi bitirme, planlı hareket etmek, ileri görüşlülük ve uyumluluktur.” (K3)
- “Kar elde etmek amacı ile bazı riskleri göze alarak bir iş kurmaktır. Problem çözerek dünyayı değiştirmek”. (K4)
- “İleri Görüşlü olmalıdır, motivasyonu iyi olmalıdır, özgüvenli olmalıdır, finansal bilgiye sahip olmalıdır, zaman yönetimi iyi olmalıdır, yönetim becerisine sahip olmalıdır, planlama yeteneği olmalıdır, esnek olmalıdır ve hırslı olmalıdır.” (K5)
- “Üretim faktörlerini ele geçirip kâr amacı güden, tüm risklere katlanan, kendine güvenen, azimli insandır.” (K6)
- “Girişimci günün ihtiyaçlarına göre plan yapmalı ileri görüşlü olmalıdır. Zamanı iyi yönetmelidir. Meselâ sipariş aldığı zaman zaman mali teslim etmelidir. Finans bilgisi olmalıdır. Güler yüzlü olmalı, insanlarla diyalogu güzel olmalıdır ve güvenilir olmalıdır.” (K7)
- “Yenilikçi bir ruha sahip olması.” (K8)
- “Her şeyde bir fikri olan atanan ya da her işte girişken olan ben yaparım ben bu işi başarabilirim gibi, tabii fikir gerçekçi olmalı çünkü hayal gücünde kalmamalı önemli olan fikri gerçeğe dönüştürmektir.” (K9)
- “Vizyon sahibidir, planlı çalışır ve çok da enerjiktir, riski almayı sever.” (K10)
- “Liderlik özelliklerine sahip olmalıdır, güçlü bir iletişim yeteneğine sahip olmalı ve kendine güvenmelidir.” (K11)
- “Ekonomik değere sahip mal veya hizmet meydana getirmek, üretmiş olduklarını pazarlamak amacı ile üretim faktörlerini ele geçirip ve bu üretim faktörlerini düzenli bir şekilde bir araya getiren, ortaya çıkabilecek tüm riskleri üstlenen, kâr amacı güden, kendine güvenen, azimli insan demektir.” (K12)
- “Öngörülü, zeki ve yetenekli olması lazım her baba yiğidin harcı değildir girişimci olmak. O yüzden bir insan kendinde o potansiyeli görüyorsa akliselim davranıyorsa girişimci olabilir.” (K13)
- “Öncelikle güven olmalı, cesaretli, kararlı, sabırlı olmalı, insanlarla iletişim kurabilmeli, işini de severek yapmalı.” (K14)
- İkna kuvvetine, sağlıklı ve etkili bir iletişim kabiliyetine sahip olması gerekmektedir. (K20)

Girişimci özelliklerine ilişkin katılımcı ifadeleri dikkate alındığında girişimcilikte özellikle gençlerin bazı kodlar üzerinde ağırlıklı olarak durduklarını görmekteyiz. Bu kodlar; girişimcilerin planlı hareket etme, özgüven, risk alma, cesur olma, vazgeçmeme, maddi kazanç elde etme, üretim faktörlerini bir araya getirme, iş sevgisi ve hesap kitapta mahir olma gibi hususları ağırlıklı olarak kullandıklarını görmekteyiz.

SONUÇ

Araştırma kapsamında verilerin elde edilmesine yönelik yarı yapılandırılmış çeşitli sorular sorulmuştur. Bu çalışma için amaçlı örnekleme tercih edilerek kullanılmıştır. Amaçlı örneklemin kullanılmasının amacı, araştırılacak konuyu deneyimlemiş olan kişileri belirlemektir (Creswell, & Clark, 2017). Bundan dolayı da bu çalışma için, kendi işini kumuş girişimci ya da herhangi bir işte çalışan 18-24 yaş arasında yer alan 20 katılımcıya ulaşılmış, yüz yüze görüşme yoluyla düşünceleri alınmıştır.

Katılımcılara toplumun girişimciliğe bakış açılarının nasıl olduğuyla ilgili yöneltilen soruda analizler neticesinde 9 koda değindikleri görülmektedir. Ağırlıklı olarak kullandıkları kavramlara bakıldığında toplum tarafından girişimcilerin itibar gören, saygın, yenilikçi oldukları, toplumun ihtiyaçlarını karşılamaya öncülük eden ve ekonomiye değer katan kişiler olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında katılımcılar şu kavramlara da değinmiştir; meraklı olma, zeki olma, çıkarıcı olmaları ve yönetim becerisine sahip kişiler olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların kullandıkları kavramlara bakıldığında çıkarıcı olma harici diğer ifadelerin olumlu olduğu ve toplumun genelde girişimcilere yönelik bakış açılarının olumlu olduğu görülmektedir.

Gençlere sorulan girişimci nicelik ve niteliğini artırmak için yapılması gerekenlere ilişkin deneyimlerinden yola çıkarak yapılan araştırmada elde edilen kodlara bakıldığında, 6 koda değindikleri görülmektedir. Bu kodlardan özellikle girişimcilikle ilgili eğitimlerin verilmesi ve girişimci ihtiyaçlarının gözetilerek gerekli devlet desteklerinin verilmesi gerektiği neredeyse tüm katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Kullanılan diğer kodlara bakıldığında ise; kültürel olma, özgüvenin artırılması ve cesaretlendirme, ayrıca girişimcilik ruhu olanların tespit edilmesiyle girişimcilik sayı ve niteliğinin artırılabilirliği ifade edilmiştir. Daha önce yapılmış çalışmalarda da girişimcilik eğitimlerinin girişimcilik potansiyelini artırmaya olumlu etkisinin olduğu görülmüştür. Doğan (2015), Tanrıverdi vd. (2016), Ekici ve Turan (2017), Tuncer ve Doğan (2018) çalışmalarında girişimcilik eğitimlerinin girişimci olmaya yönelik olumlu bir etkisinin olduğu ancak girişimcilik potansiyelinin gelişmesi ve ortaya çıkarılmasının kaliteli bir eğitim sistemi ile mümkün olacağını ifade etmişlerdir. Öksüzöğolu ve Çoban (2021) yaptıkları çalışmada girişimcilik eğitime başlayıp girişimciliğe yabancı olan gençlerin, daha önce girişimcilik faaliyetinde bulunan ya da yakın çevresinde girişimcilik faaliyetinde bulunan bireylerin olduğu gençlere göre farkındalıklarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. İrengün (2019) yaptığı çalışmada bireylerin sadece girişimcilik niyetine sahip olmalarının yeterli olmadığını,

bireylerin girişimciliğe yönelik aynı zamanda sahada yeterli bilgi ve desteklerle de teşvik edilmeleri gerektiğini belirtmiştir. Toklu (2019) yaptığı çalışmada, öğrencilerin girişimcilik algılarının düşük olduğunu, bunun kişisel niteliklerden, toplumun sosyo-ekonomik yapısı ve kültüründen kaynaklandığını ancak iyi bir eğitimle bu farkındalık oluşturularak girişimci odaklı yetiştirilmelerinin sağlanabileceğini ifade etmiştir. Çalışmamızda elde edilen sonuç benzer çalışmalarla örtüşmektedir.

Girişimci olma nedenlerine ilişkin katılımcı düşüncelerine bakıldığında, gençlerin 15 koda değindiklerini görülmektedir. Bu kodlar ağırlıklı olarak, yüksek yaşam standartları arzusu, maddi kazanç isteği, hayallerini gerçekleştirme, işinin patronu olma ve özgür olma isteğinin katılımcılar tarafından kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca katılımcılar şu kodlara da değinmişlerdir; yenilikleri gerçekleştirme, toplumda kabul görme isteği, riski sevmeleri, sosyalleşme istekleri, topluma hizmet etme, sorumluluk alma ve kendini gerçekleştirme gibi nedenlere girişimciliği arzuladıkları ifade edilmiştir. Özdemir'in (2019) çalışmasında hayallerini gerçekleştirme, kendi işini kurabilme, yenilikçi düşünce kodları bağlamında çalışmamızda da benzer sonuçlar çıkmıştır. Eroğlu ve Avcı'nın (2021) üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri üzerine yaptıkları çalışmada öğrencilerin yenilikçilik eğilimlerinin yüksek düzeyde olduğu sonucu elde edilmiştir.

Girişimci özelliklerine ilişkin katılımcı düşüncelerine bakıldığında, katılımcıların girişimci özelliklerine alakalı bazı kodlara değindikleri görülmektedir. Bu kodlar; girişimcilerin planlı hareket etme, özgüven, risk alma, cesur olma, vazgeçmeme, maddi kazanç elde etme, üretim faktörlerini bir araya getirme, iş sevgisi ve hesap kitapta mahir olma gibi hususları ağırlıklı olarak kullandıkları görülmektedir. Ceylan vd. (2024) ilkökul öğretmenlerinin girişimcilik hakkında görüşlerine ilişkin yaptıkları çalışmada elde ettikleri risk ve cesaret teması çalışmamızla örtüşmektedir.

Sonuç olarak, çalışmada elde edilen bulgular, girişimciliğin teşvik edilmesi ve gençlerin girişimcilik potansiyellerinin ortaya çıkarılıp geliştirilmesi için önemli bir yol haritası sağlamaktadır. Bu bulgular, eğitimciler, iş dünyası temsilcileri ve toplumun diğer paydaşları için önemli bir kaynak olabilmektedir.

Araştırmacılar çoğu araştırmalarını tasarlarken çeşitli sınırlılıkları varsayarak çalışmalarına başlarlar. Her araştırmada bir takım sınırlılık ve kısıtların olması bilimsel araştırmaların doğası gereğidir. Yapılan bu araştırmada bir takım sınırlılıkların olduğunu söyleyebiliriz. Araştırmada katılımcı seçimi olanakların sınırlı olmasından dolayı sadece belirli bir alandan seçilmiştir, ancak girişimcilere ve girişimciliğe yönelik toplumsal tutumların gelecekteki girişimcilik faaliyetleri için önemli belirleyiciler olduğu bilinmektedir. Bu tutumlar, bireyin aile geçmişinden ve bireyin geldiği bölgedeki girişimcilik gelişiminden de etkileneceği yadsınmaz bir gerçektir. Girişimcilik geçmişine sahip insanlar ve girişimcilik açısından daha gelişmiş bölgelerdeki katılımcılardan da veriler toplayarak bu tür bir çalışmanın yapılması sonuçların karşılaştırılma olanağını meydana getirir.

KAYNAKÇA

- Aksay, B. & İplik, E. (2014). Girişimcilik eğilimi ölçeğinin (Get 2) Türkiye bağlamında değerlendirilmesi. Çukurova Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 199-210.
- Altuntaş, G. (2010). *Girişimcilik ve stratejik yönetim ilişkisi: Bir stratejik girişimcilik modeli ve Borsa İstanbul BİST-100 Endeksi'nde testi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balaban, Ö. & Özdemir, Y. (2008). Girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerindeki etkisi: Sakarya Üniversitesi İİBF örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3(2), 133-147.
- Bayram, K. & Çelik, H. (2022). Öğretmen adaylarının girişimcilik konu alan bilgileri ve teknopark algılarındaki değişim: Teknopark ziyareti. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(3), 697-732. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.1104815>
- Bozkurt, Ö. Ç., Kalkan, A., Koyuncu, O. & Alparslan, A. M. (2012). Türkiye’de girişimciliğin gelişimi: Girişimciler üzerinde nitel bir araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(15), 229-247.
- Ceylan, E., Kurt, S., Yüksel, G., & Özdemir, H. (2024). İlkokul öğretmenlerinin girişimcilik hakkında görüşleri. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 4(2), 494–513.
- Carree, M. A. & Thurik, A. R. (2010). The impact of entrepreneurship on economic growth, handbook of entrepreneurship research, International Handbook Series on Entrepreneurship 5, DOI 10.1007/978-1-4419-1191-9_20, 2003.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Creswell, J. W. & Plano-Clark, V. L. (2017). *Designing and conducting mixed methods research (3th ed.) Thousand Oaks*. CA: Sage.
- Dees, J. G. (1998). *The Meaning of “Social Entrepreneurship”*. The Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership. Kansas City, MO and Palo Alto, CA.
- Doğan, E. (2015). The effect of entrepreneurship education on entrepreneurial intentions of university students in Turkey. *Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi*, (23), 79-93.
- Ekici, E. & Turan, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimi: Planlanmış davranışlar teorisi ve girişimcilik eğitiminin rolü. *Journal of the Cukurova University Institute of Social Sciences*, 26(1), 201-215.

- Ekşi, H., Okan, N., & Ayhan, A. S. (2018). İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin karakter gelişiminin yordayıcısı olarak öz düzenleme becerisi ve okul iklim algısı. *Talim: Journal of Education in Muslim Societies and Communities*, 2, 209–241. <https://dx.doi.org/10.12738/talim.2018.2.0004>
- Ercan, S. & Gökdeniz, İ. (2009). Girişimciliğin gelişim süreci ve girişimcilik açısından Kazakistan. *Bilig*, sayı 49.
- Erdayı, A. U. (2009). Dünya'da genç işsizliği sorununun çözümüne yönelik ulusal politikalar ve Türkiye. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. 3(22), 133-162.
- Eroğlu, Ş. G. & Avcı, U. (2021). Üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimleri üzerine boylamsal bir araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4), 3607-3621.
- Filion, L. J. (2011). Defining the entrepreneur. (Ed. Dana, L.P.) In: World encyclopedia of entrepreneurship. USA: Edward Elgar, 41- 52.
- Goel, A., Vohre, N., Zhang, L. & Arora, B. (2007). Attitudes of the youth towards entrepreneurs and entrepreneurship: A cross-cultural comparison of India and China. Indian Institute of Management Ahmedabad India. W.P. No.2007-01-06.
- Göker, Z. A. (2019). *Girişimcilik teorisi ve kurumsal girişimcilik kavramı: kurumsal girişimcilik ve iş tatmini ilişkisinde örgüt yapısının rolü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gözüm, A. G. (2019). Girişimcilik alanında yazılan akademik makalelerin kategorik olarak değerlendirilmesi: Girişimciliğin Türkiye'deki akademik örüntüsü. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 367-385.
- Gümüšoğlu, Ş. & Karaöz, B. (2014). Tarihsel süreçte girişimcilik: Muğla örneği. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*. 3(1), 99-100.
- Güney, S. (2008). *Girişimcilik-Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Hisrich, R. D. & Peters, M. P. (2002). *Entrepreneurship*, Fifth Edition. Mcgraw Hill/Irwin, New York.
- İrengün, O. (2019). Developing Entrepreneurs: Entrepreneurial Characteristics of University Students. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(2), 202-221.
- Karadeniz, E. E. (2019). *Türkiye'de girişimcilik ve uluslararası karşılaştırma 2018, Global Entrepreneurship Monitor (GEM)*. Yeditepe Üniversitesi Yayınevi. İstanbul.
- Kılıç, S. (2020). *KOSGEB girişimcilik eğitimlerinin, girişimci adaylarının girişimcilik eğilimleri üzerindeki etkisinin ölçülmesine yönelik bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.

- Marangoz, M. (2016). *Girişimcilik*. Genişletilmiş ve Güncellenmiş 3. Baskı. Beta. İstanbul.
- Okan, N. & Ören, A. (2021). Covid-19 sürecinde yaşanan olumsuz duygularda dini başa çıkma'nın rolü. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* (56), 359-380. <https://doi.org/10.29288/ilted.973524>
- Öksüzoğlu, T. Ö. & Çoban, G. S. (2021). Awareness of undergraduate students towards social entrepreneurship. *Organizational Behavior Research*, 6(2), 122-133. <https://doi.org/10.51847/S3TJK18Tdt>
- Özdemir, Ç., Bayhan, M., Bayhan, L. M. & Bedir, M. (2023). Girişimcilik hakkında öğretmen görüşlerinin değerlendirilmesi, *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636- 7637), Vol:8, Issue:54; pp:3854- 3868. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/ASRJOURNAL.71828>
- Özdemir, Ş. (2019). Memurluğa odaklanmış üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğitimi hakkındaki görüşlerine yönelik nitel bir araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(37), 101-114.
- Pehlivanoğlu, F. & Kayan, K. (2019). Türkiye’de girişimcilik: Mevcut durum analizi ve çözüm önerileri. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 58-78.
- Pietkiewicz, I. & Smith, J. A. (2014). A practical guide to using interpretative phenomenological analysis in qualitative research psychology. *Psychological journal*, 20(1), 7-14. DOI: 10.14691/CPPJ.20.1.7.
- Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2011). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tanrıverdi, H., Bayram, G. N., & Alkan, M. (2016). Girişimcilik eğitiminin girişimcilik eğilimi üzerine etkisinin incelenmesi. *Girisimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(1), 1-29
- Tekindal, M. & Uğuz Arsu, Ş. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153- 182.
- Toklu, İ. T. (2019). What Impacts Entrepreneurship Intention of University Students? A Research in East-Black Sea Region. *Business & Management Studies: An International Journal*, 6(4), 1081–1100. <https://doi.org/10.15295/bmij.v6i4.320>
- Tuncer, M. & Doğan, S. (2018). Girişimcilik eğiliminde eğitimin etkisi: Turizm işletmeciliği öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(2), 97-108.
- Turhan, M. (2022). Türkiye’deki alan yazında girişimci eğilimi profili üzerine nitel bir araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(3), 1284-1313.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zeytünü, G. & Yazgan, Ç. Ü., (2022). Pandemi sürecinde kadın girişimcilerin iş ve aile yaşamları: Ankara örneği, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1381-1398. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1100729>

ANAYASA MAHKEMESİNE BİREYSEL BAŞVURUNUN İŞLEVİ, ETKİNLİĞİ VE RİSKLERİ

Güven YARIMBATMAN¹

Öz

Anayasa yargısı sınırlı devleti yaratmanın ve böylece insan hak ve hürriyetlerini korumanın en etkili araçlarından biridir. Anayasa yargısının temel hak ve hürriyetleri koruma işlevi bireysel başvurunun anayasa yargısının konularından biri haline gelmesi ile daha da artmıştır. Türkiye’de de bireysel başvurunun kabul edilmesiyle insan haklarının ve temel özgürlüklerin korunması ve gelişimi açısından önemli bir mesafe katedilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, Anayasa Mahkemesini etkin bir iç hukuk yolu olarak kabulüyle birlikte anayasa yapıcının amaçlarından biri gerçekleşmiş, Anayasa Mahkemesi de bireysel başvurunun başladığı 2012 yılından bugüne değin çok sayıda başvuruyu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin önüne gitmeden iç hukukta çözebilmiştir. Ancak bireysel başvuru mekanizmasının etkinliği bazı tehditlerle karşı karşıyadır. Bireysel başvuru sayısındaki artışın sürdürülemez şekilde devam etmesi ve bireysel başvuru kararlarının icra edilmemesi, bireysel başvurunun önündeki en büyük risk faktörleridir. Çalışmamız bireysel başvurunun etkinliğine yönelik bu tehditleri konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru, bireysel başvurunun işlevi, bireysel başvurunun etkinliği.

Jel Kodları : K10, K19

FUNCTION, EFFECTIVENESS AND RISKS OF INDIVIDUAL APPLICATION TO THE CONSTITUTIONAL COURT

Abstract

The constitutional judiciary is one of the most effective tools for creating a limited state and thus protecting human rights and freedoms. The function of the constitutional judiciary to protect fundamental rights and freedoms has increased even more as individual application has become one of the subjects of the constitutional judiciary. With the acceptance of individual applications in Turkey, a significant progress has been made in terms of the protection and development of human rights and fundamental freedoms. With the European Court of Human Rights' acceptance of the Constitutional Court as an effective domestic remedy, one of the aims of the constitution-maker was realized, and the Constitutional Court has been able to resolve many applications in domestic law Since

¹ Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, guvenyarimbatman@gmail.com, [ORCID: 0000-0003-4774-9724](https://orcid.org/0000-0003-4774-9724).

Atıf: Yarımbatman, G. (2024). Anayasa mahkemesine bireysel başvurunun işlevi, etkinliği ve riskleri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 98-110.

DOI: 10.54831/vanyyuiibfd.1470378

the inception of individual application in 2012 without going before the European Court of Human Rights. However, the effectiveness of the individual application mechanism faces some threats. The unsustainable continuation of the increase in the number of individual applications and the non-execution of individual application decisions are the biggest risk factors for individual applications.

Keywords: Human rights, individual application to the Constitutional Court, function of individual application, effectiveness of individual application.

Jel Classification : K10, K19

GİRİŞ

İnsan hakları kavramı düşünsel olarak çok eskilere dayanmakla birlikte özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası kurumsallaşmış ve o güne kadar ülkelerin iç meselesi kabul edilirken uluslararası bir hüviyet kazanmıştır. Bunda savaşın yarattığı yıkımın ve acıların etkisi büyüktür. Ancak bu tarihten sonradır ki insan haklarını koruyacak uluslararası sözleşmeler ve mekanizmalar yapılmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin de içinde yer aldığı Avrupa Konseyi ülkelerinin imzaladığı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve bu sözleşmede yer alan temel hak ve hürriyetleri etkin bir şekilde koruyacak olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) kurulması, insan haklarını uluslararası düzeyde koruyacak önemli bir adımdır. Temel hak ve özgürlükleri iç hukukta koruyacak bir başka etkili mekanizma ise anayasa mahkemeleridir. Anayasanın üstünlüğünün bir sonucu olarak kurulan anayasa yargısı, gerçekleştirdiği anayasal denetimle insan hak ve hürriyetlerinin önemli güvencelerinden biridir. Zamanla bireysel başvurunun da anayasa yargısının görevlerinden biri haline gelmesiyle anayasa mahkemeleri temel hak ve özgürlükleri iç hukukta etkin bir şekilde koruyan önemli bir araç haline gelmiştir.

1982 Anayasa'sı Türkiye'nin en tartışmalı ve üzerinde en çok değişiklik yapılan Anayasası'dır. Keza verdiği kararlar nedeniyle Anayasa Mahkemesi Türkiye'de üzerinde en çok tartışılan kurumların başında gelmektedir (Ergül, 2007: 1). Anayasa Mahkemesine 5982 sayılı Anayasanın Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'un 12.09.2010 tarihli referandumla kabulüyle bireysel başvuru hakkı getirilmesi hem Mahkeme açısından hem de insan haklarının korunması bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'ye karşı AİHM'e yapılan başvuruların sayısındaki artış ve Türkiye aleyhine verilen kararlar, Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunun açılmasının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Nitekim bireysel başvuru yolu yalnız Anayasa'da teminat altına alınmış temel hak ve hürriyetlerden AİHS kapsamında olanlarla sınırlandırılmış, Anayasa'da var olan tüm hak ve hürriyetler bireysel başvuruya konu edilmemiştir. Kanun'un gerekçesinde de belirtildiği üzere AİHM'e yapılacak başvuruların önüne geçmek ve temel hak ve hürriyetlerin korunması bireysel başvuru yolunun temel amaçlarıdır. Bu çalışmada Anayasa Mahkemesinin bireysel mekanizma ile amaçlanan hedefleri ne ölçüde gerçekleştirebildiği istatistikî

verilerin de yardımıyla değerlendirilmeye çalışılmış, bireysel başvurunun etkinliğini azaltabilecek riskler ele alınmıştır.

İNSAN HAKLARI

Çeşitli tanımları bulunan insan haklarının çok bilinen ve yaygın tanımı “*insanın insan olmaktan kaynaklanan haklarıdır.*” (Akıllıoğlu, 1995: 1) Bir başka ifade ile “*bir kimsenin yalnız insan olması nedeniyle sahip olduğu en üstün ahlaki haklardır.*” (Donelyy, 1995: 22) İnsan hakları özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası insan onuru kavramı üzerine inşa edilmiş, insan hakları kavramının kapsam ve sınırları konusunda birçok tartışma olmasına rağmen üzerinde uzlaşılan temel kavram insan onurunun korunması olmuştur (Akad, Dinçkol, Bulut, 2016: 252). İnsanın kişi olarak en yüksek akli ve ahlaki değerlerin, dokunulmaz, kaybedilmez bir öz değer sahibi olmasını ifade eden insan onuru ile kastedilen, insanın özü, öz değeri, başka bir ifade ile doğasıdır. İnsan onuru, insanın varlık nedeninin temelini oluşturur ve bu nedenle insanın doğuştan sahip olduğu bu onur vazgeçilmez ve devredilmezdir (Şimşek, 1999: 7-8).

İnsan haklarının uluslararası ölçekte korunması düşüncesi de yine 2. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmıştır. Uluslararası düzeyde insan haklarını korumaya yönelik ilk çalışmalar, en önemli amaçlarından biri insan haklarını korumak ve geliştirmek olan Birleşmiş Milletler (BM) çatısı altında yapılmıştır. BM nezdinde insan hakları, bir taraftan yapılan uluslararası sözleşmelerle korunurken öte taraftan sözleşme dışı yollarla da korunmuştur. İnsan haklarının korunması amacıyla BM bünyesinde kurulan çok sayıda kuruluş bu amacı gerçekleştirme konusunda önemli bir işlev görmektedir (Kalabalık, 2013: 222). Uluslararası Ceza Mahkemesinin kurulması, uluslararası düzeyde insan haklarının korunmasında önemli bir başka aşamadır (Kalabalık, 2013: 243-244).

İnsan haklarının korunması amacıyla bölgesel düzeyde atılmış önemli bir adım da Türkiye'nin taraf olduğu AİHS ve sözleşmede belirtilen hakların korunması amacıyla kurulmuş olan AİHM'dir. Türkiye, 1987 yılında bireysel başvuru hakkını tanımış, 1990 yılında ise AİHM'in zorunlu yargı yetkisini kabul etmiştir (Salihpaşaoğlu, 2009: 266) Bu tarihten sonra AİHM Türkiye'de insan haklarının korunması ve gelişmesi konusunda önemli bir işlev görmüştür.

İnsan hakları uluslararası ölçekte olduğu kadar ulusal ölçekte de korunmaktadır. Bu korumayı öncelikle gerçekleştirecek olan yargı erkidir. Zira insan hak ve hürriyetlerinin korunması yargının varoluş nedenidir. İktidar karşısında kişinin temel hak ve hürriyetleri ancak bağımsız bir yargı ile korunabilir. Anayasanın üstünlüğünün yargısal yolla korunması amacıyla kurulan ve böylece iktidarı sınırlandıran Anayasa Mahkemeleri, zaman içinde geleneksel norm denetiminin yanı sıra bireysel başvuruları da inceleme görevini üstlenerek kişi hak ve hürriyetlerinin iktidar karşısında korunmasında önemli bir işlev görmeye başlamışlardır.

BİREYSEL BAŞVURUNUN TANIMI VE İŞLEVİ

Almanya’da anayasa şikâyeti, Latin Amerika ve İspanya’da amparo (Baamonde, 2009: 101) Türkiye’deki kullanıldığı şekliyle bireysel başvuru hakkı; anayasada güvence altına alınmış belirli temel hakları, kamu gücü kullanan idare makamları ve yargı organları tarafından ihlal edilen kişilerin son çare olarak Anayasa Mahkemesine başvurabilmelerine imkân tanıyan bir kanun yolu olarak tanımlanabilir (Erdoğan, 2015: 87; Anayurt, 2019: 704).

Türkiye’de bireysel başvuru hakkı 5982 sayılı Kanun’la Anayasa’nın 148. maddesine eklenen 3, 4 ve 5. fıkra ile getirilmiştir. Anayasa’nın 148. maddesinin 3. fıkrasına ve 6216 sayılı Kanun’un 45. maddesine göre Anayasa’da teminat altına alınan ve AİHS ve onun eki olan ancak Türkiye’nin tarafı olduğu ek protokollerde yer alan temel hak ve özgürlüklerden birinin kamu gücünü kullanan organlardan biri tarafından ihlal edildiği iddiasıyla herkes Anayasa Mahkemesine başvurabilir.

Bireysel başvuruyu düzenleyen Anayasa’nın 148. maddesi ile 6216 sayılı Kanun, bireysel başvuruya konu hakların her birini tek tek saymamış, bireysel başvuru yolunu Anayasa ve AİHS’in her ikisinde koruma altına alınmış haklarla sınırlandırmıştır. Başka bir deyişle sadece Anayasa’da veya sadece AİHS’de yer alan haklar için bireysel başvuru hakkı kullanılamayacaktır.

Federal Almanya, Türk doktrinin de sıklıkla kullandığı anayasal şikâyetin (Kılınç, 2008: 21-22), en iyi uygulandığı ülkelerin başında gelmektedir. Bireysel başvurunun işlevine ilişkin tartışmaları da Federal Alman Anayasa Mahkemesi kararlarında ve Alman doktrininde görmek mümkündür. Buna göre, bireysel başvuru subjektif ve objektif olmak üzere iki temel işleve sahiptir. Bireysel başvurunun subjektif işlevi kişinin temel hak ve özgürlüklerinin anayasa yargısı yoluyla korunması iken, hukuk düzenini korumak ve anayasa hukukunu geliştirmek objektif işlevini oluşturur (Göztepe, 1996: 14-18; Kılınç, 2008: 26).

Bireysel başvurunun birincil hedefi kişinin temel hak ve özgürlüklerini güçlü bir şekilde korumaktır. Ayrıca temel hak ve özgürlüklere ilişkin içtihatların zenginleşmesi, temel hakların anlaşılıp uygulanmasında birlik sağlaması, kamu otoritelerinin özellikle de yargı organlarının temel hakların korunmasında daha dikkatli olmaları bireysel başvurunun diğer başlıca işlevleridir (Kılınç, 2008: 27).

Anayasa Mahkemesine bireysel başvurunun en önemli fonksiyonlarından biri de etkin bir iç hukuk yolu kurmak ve böylece AİHM’e yapılacak başvuruları büyük ölçüde azaltmaktır. Etkin bir bireysel başvurunun varlığı sorunların iç hukukta çözülmesine olanak tanıyacak, böylece sorunun uluslararası bir yargı organının önüne gitmesine engel olacaktır. Toplumsal sorunların çözülmesine katkı sunuyor olması bireysel başvurunun işlevlerinden bir diğeridir. Örneğin Alman Federal Anayasa Mahkemesinin bireysel başvurular hakkında verdiği kararlar çok önemli sosyal sorunların çözülmesine imkân tanımıştır. Vicdani ret ve kürtaj hakkı, nüfus sayımı, kamu okullarında türban takılması, ortam dinlemesi gibi daha birçok sosyal sorun, Federal Anayasa Mahkemesince karara bağlanmış ve çözüme kavuşturulmuştur (Mellinghof, 2009: 32).

Göztepe (2011: 21), anayasa şikâyeti veya bireysel başvuruyu kabul eden ülkeler arasında şikâyet konusu haklar ve başvuru usulleri arasında farklılıklar olmakla birlikte anayasa şikâyetinin dört temel işlevi olduğunu belirtir. Bu temel işlevlerden birincisi hak ve hürriyetlerin dolaysız kullanımını sağlıyor olması ve koruması, ikincisi anayasaya uygun yorum ilkesinin kapsamını genişletmesi, üçüncüsü yargıda birliği sağlaması ve nihayet dördüncüsü yurttaşların demokratik bilinçlerinin gelişmesine katkıda bulunmasıdır.

Türk hukuku açısından da bireysel başvurunun işlevlerinin bu sayılanlardan ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Zira anayasa değişikliğinin gerekçesinde; Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru ile temel hakların korunmasının amaçlandığı, etkin bir bireysel başvuru mekanizmasının kurulmasıyla haklar ve hukukun üstünlüğü temelindeki standartların yükseleceği, kişilerin temel hak ve hürriyetlerinin daha iyi korunacağı, devlet organlarını ve idare makamlarını anayasaya ve kanunlara daha uygun davranma konusunda zorlayacağı belirtilmiştir. Ayrıca bireysel başvuru yoluyla Anayasa Mahkemesine özgürlükleri koruma ve geliştirme görevi de verilmiştir (anayasa.gov.tr). Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuruların başladığı 2012 yılından beri bu misyona uygun olarak vermiş olduğu kararlar, Mahkemenin kendisini de dönüştürmüş, temel hak ve hürriyetlerin korunması Mahkeme kararlarının temel eksenini oluşturmuştur (Arslan, 2021: 2).

Bireysel başvurunun önemli işlevlerinden biri de Türkiye aleyhine AİHM’de açılacak davaların önüne geçmek, adeta AİHM’e yapılacak başvurularda “*Anayasa Mahkemesini bir iç hukuk filtresi haline getirmek*” (Göztepe, 2011: 15). Nitekim Türkiye açısından artık ürkütücü boyutlara ulaşan ve uluslararası alanda kötü imaj oluşmasına neden olan AİHM başvuru sayısındaki artış, anayasa yapıcının bireysel başvuru mekanizmasını getirmesinin temel amaçlarından biri olmuştur.

Türk Anayasa Mahkemesinin bireysel başvurunun en önemli işlevi ve amaçlarından olan temel hak ve özgürlükleri koruyup koruyamadığının anlaşılabilmesi ancak Mahkemenin temel hak ve özgürlüklere ilişkin vermiş olduğu kararların içeriğine bakmakla mümkündür. AİHM’in içtihatlarından da yararlanan (Arslan, 2021: 2) Anayasa Mahkemesi, son yıllarda hak temelli yaklaşımına uygun olarak başörtüsü yasağından bildiriye imza atan akademisyenlere, tutuklu milletvekillerinden tutuklu gazetecilere, internet erişim yasaklarından kadının soyadı kullanımına kadar hemen her alanda kamuoyunun gündemini işgal eden çok sayıda önemli karara imza atmıştır.

ANAYASA MAHKEMESİNE BİREYSEL BAŞVURUNUN ETKİNLİĞİ, RİSKLERİ

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yolunun kurulmasının ana hedeflerinden biri temel hak ve hürriyetlerin korunmasıdır. Anayasa Mahkemesinin bu amaca ulaşıp ulaşmadığının anlaşılabilmesi için Mahkemenin verdiği kararların niteliği kadar, niceliği de önemlidir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvuruların sayısal sonuçları bu açıdan büyük bir önem taşımaktadır. Anayasa Mahkemesinin 2022 yılı faaliyet raporuna göre Mahkemeye yapılan başvuru sayısı şu şekildedir:

Tablo 1: Anayasa Mahkemesine yapılan bireysel başvuru sayısı.

Yıllar	Anayasa Mahkemesine Yapılan Bireysel Başvuru Sayıları
2012	1.342
2013	9.897
2014	20.578
2015	20.376
2016	80.756
2017	40.530
2018	38.186
2019	42.971
2020	40.402
2021	66.121
2022	109.779
TOPLAM	470.938

Kaynak: Anayasa Mahkemesi 2022 Yılı Faaliyet Raporu (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/yillik-raporlar/>).

Tablo 1’de görüleceği üzere Anayasa Mahkemesine yapılan başvuru sayısı oldukça yüksek olup Mahkeme ciddi bir iş yükü ile karşı karşıyadır. Federal Almanya Anayasa Mahkemesinin kurulduğu 1951 yılından 2023 yılına değin 254.276 (Federal Constitutional Court 2023 annual report, 2023: 67) bireysel başvuru yapıldığı düşünüldüğünde Türk Anayasa Mahkemesinin ne boyutta bir iş yükü ile karşı karşıya kaldığı daha iyi anlaşılacaktır. Bireysel başvurunun etkinliğini tehdit eden faktörlerden birincisi Mahkemenin bu iş yüküdür. Anayasa Mahkemesinin sahip olduğu diğer görevlerle birlikte bu iş yükü Mahkemenin ağır çalışmasına ve böylece temel hak ve hürriyetleri koruması beklenen Mahkemenin adil yargılanma hakkını ihlal eden bir odağa dönüşmesine neden olabilecektir. Bireysel başvurunun etkinliğinin sağlanabilmesi ancak Mahkemenin bu iş yükü ile başa çıkabilmesi ile mümkün olacaktır. Anayasa Mahkemesi artan işi yüküyle başa çıkabilmek için iki yöntem uygulamaktadır. Bunlardan ilki benzer şekilde iş yükü altında kalan AİHM’in uyguladığı “pilot karar” uygulamasıdır. Pilot karar, çok fazla sayıda başvurunun yapılmasına neden olabilecek yapısal ve sistematik bir sorunun çözülmesini ve böylece mağduriyetin hızlıca ortadan kaldırılmasını amaçlayan karar türü olarak tanımlanmaktadır (Cihangir, 2022: 35). Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü’nün 75. maddesinde düzenlenen pilot karar

uygulaması ile Mahkeme çok sayıda benzer davada bir tek davayı seçerek çözmekte ve yapısal sorunları ortaya koyarak ihlali giderecek organlara yol göstermektedir.

İkinci yöntem ise Mahkemenin yaptığı kabul edilebilirlik incelemesidir. Anayasa Mahkemesi yapılan başvuruları öncelikle kabul edilebilirlik kriterlerine göre incelemekte, bu kriterleri taşımayan başvuruları davanın esasına girmeksizin sonuçlandırmaktadır. Bir filtre işlevi gören bu işlemle Mahkeme, temelsiz ve uygun olmayan çok sayıda başvuruyu daha ilk aşamada elimine etmektedir. Nitekim Anayasa Mahkemesine yapılan 470.938 başvurudan, sonuçlandırdığı 375.017 başvurunun 298.059'unu kabul edilemez bularak karara bağlamıştır. Bu rakamlar, kabul edilebilirlik incelemesinin ne kadar hayati öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Anayasa Mahkemesinin kabul edilebilir bularak incelediği dosyalardan hak ihlali bulmadığı dosya sayısı 960 iken, en az bir hakkın ihlal edildiğine karar verdiği bireysel başvuru sayısı ise 61.264'tür. Bu sayının yıllara göre dağılımı şu şekildedir:

Tablo 2: Anayasa Mahkemesinin en az bir hakkın ihlal edildiği yönündeki karar sayıları.

Yıllar	Anayasa Mahkemesinin En Az Bir Hakkın İhlal Edildiği Yönündeki Karar Sayıları
2013	75
2014	768
2015	1.827
2016	1.282
2017	1.025
2018	2.167
2019	1.225
2020	5.658
2021	11.830
2022	35.407
TOPLAM	61.264

Kaynak: Anayasa Mahkemesi 2022 Yılı Faaliyet Raporu (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/yillik-raporlar/>).

Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu ihlal kararlarının ihlal edilen haklara göre dağılımıysa şöyledir:

Tablo 3: Anayasa Mahkemesinin ihlal edilen haklara göre verdiği ihlal kararları.

İhlal Edilen Hak	Karar Sayısı
Yaşam hakkı	208
Kötü muamele yasağı	540
Kişi hürriyeti ve güvenliği hakkı	281
Adil yargılanma hakkı²	52.303
İfade özgürlüğü	2.653
Eğitim hakkı	9
Ayrımcılık yasağı	140
Din ve vicdan özgürlüğü	10
Maddi manevi varlığın korunması hakkı	99
Özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı	928
Mülkiyet hakkı	3.325
Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı	602
Örgütlenme özgürlüğü	73
Suç ve cezaların kanuniliği ilkesi	37
Masumiyet karinesi	22
Etkili başvuru hakkı	344
Bireysel başvuru hakkı	2
TOPLAM	61.264

Kaynak: Anayasa Mahkemesi 2022 Raporu (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/yillik-raporlar/>).

² Bunun 49269'u makul sürede yargılanma hakkı kaynaklıdır.

Tablo 3’de yer alan verilere göre en çok ihlal kararı adil yargılanma hakkından gelmiştir. Temel hak ve hürriyetleri koruma görevine sahip olan yargının en çok ihlale neden olması dikkate değer bir husustur.

Anayasa Mahkemesine bireysel başvurunun kabul edilmesinin en önemli nedeni hiç kuşkusuz AİHM’e yapılan müracaatların önüne geçmek, AİHM’e başvurudan önce iç hukukta sorunları çözümlenektir. Adalet Bakanlığı verilerine göre bireysel başvurunun başladığı 2012 yılından itibaren AİHM’e yapılan başvuru sayısı şu şekildedir:

Tablo 4: AİHM’e yapılan başvuru sayısı.

Yıllar	AİHM’e yapılan başvuru sayısı
2012	16.876
2013	10.931
2014	9.488
2015	8.446
2016	12.575
2017	7.518
2018	7.107
2019	9.257
2020	11.750
2021	15.251
2022	20.100
2023	23.400

Kaynak: Adalet Bakanlığı 2023 Yılı İstatistikleri (<https://inhak.adalet.gov.tr/Home/BilgiDetay/10>).

31.12.2023 tarihi itibarıyla AİHM önündeki derdest dava sayısı 68.450’dir. Bu davalardan 23.400 (%34,2) tanesi Türkiye’ye karşı açılmıştır. Başka bir ifade ile her 3 derdest davadan biri Türkiye’ye ait olup Türkiye bu başvuru sayısı ile ilk sırada yer almaktadır.³ Türkiye’yi 12.450 başvuru ile Rusya, 8.750 başvuru ile Ukrayna, 4.150 başvuru ile Romanya takip etmektedir. Bu verilere göre Anayasa Mahkemesine bireysel başvurunun başladığı 2012 yılından sonra Türkiye’den AİHM’e yapılan

³ Türkiye AİHM başvurularında 2022 yılında birinci, 2021, 2020 ve 2019 yıllarında ikinci, 2018 yılında ise dördüncü ülke konumundadır. <https://inhak.adalet.gov.tr/Home/BilgiDetay/10>. Erişim: 15.03.2024.

başvurular azalmış olsa da bu azalış istikrarlı olmamış, özellikle 2019 yılından sonra düzenli bir artış yaşanmıştır. Gelineen noktada başvuru sayısı hâlâ oldukça yüksektir.

Bireysel başvurunun etkinliğini azaltabilecek en önemli risklerden biri de bireysel başvuru kararlarının uygulanmamasıdır. Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu bireysel başvuruya ilişkin kararlarının uygulanmaması Mahkemeyi AİHM'e başvuru öncesi gidilebilen etkili bir yargı organı olmaktan çıkarabilecek en büyük tehlikelerden biridir. Bir yargı organı olan Anayasa Mahkemesinin kararlarının icrası Anayasa'nın 138. maddesine göre anayasal bir zorunluluktur. Anayasa'nın 153. maddesine ve 6216 sayılı Kanun'un 66. maddesine göre Anayasa Mahkemesi kararları yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar. Anayasa'nın ve Kanun'un bu hükmü Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuruya ilişkin kararları açısından da tartışmasız bir şekilde geçerlidir. Anayasa Mahkemesi sadece ihlal kararı vermekle yetinmemekte ihlalin sonuçlarını ortadan kaldırılması için yapılması gerekenlere de hükmetmektedir. 6216 sayılı Kanun'un 50. maddesine göre Anayasa Mahkemesi bireysel başvuruda başvuru hakkının ihlal edilip edilmediğine karar verir. İhlal yönünde karar vermesi halinde ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasına hükmeder. İhlalin bir mahkeme kararından kaynaklanıyor olması halinde ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması amacıyla yeniden yargılama yapmak üzere dosyayı ilgili mahkemeye gönderir. Bireysel başvuruyu etkin kılacak olan da Mahkemenin bu ihlalin sonuçlarını ortadan kaldırılmasına hükmediyor olmasıdır.

Açık ve yoruma ihtiyaç bırakmayan bu Anayasa ve Kanun hükümlerine rağmen Anayasa Mahkemesinin bireysel başvuruya ilişkin bazı kararları çeşitli gerekçelerle uygulanmamaktadır.⁴ Son olarak Anayasa Mahkemesinin Şerafettin Can Atalay'ın bireysel başvurusuna (B.B. 2023/53898) ilişkin 25.10.2023 tarihli kararı İstanbul 13. Ağır Ceza Mahkemesi ve Yargıtay 3. Ceza Dairesi⁵ tarafından uygulanmamış, üstelik Yargıtay 3. Ceza Dairesi, kararı veren Anayasa Mahkemesi üyeleri hakkında suç duyurusunda bulunulmasına hükmetmiştir. Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu kararın uygulanmaması üzerine yapılan ikinci başvuruda (B.B. 2023/99744) verilen 21.12.2023 tarihli ikinci ihlal kararı da İstanbul 13. Ağır Ceza Mahkemesi ve Yargıtay 3. Ceza Dairesi⁶ tarafından ikinci kez uygulanmamıştır.

SONUÇ

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının tanınması bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması bakımından atılmış çok önemli bir adımdır. Bireysel başvuru sayesinde temel hak ve özgürlüklerin anayasa yargısı eliyle korunması, kamu gücü kullanan organların temel hak ve

⁴ AYM Şahin Alpay Başvurusu B. No: 2016/16092, Karar Tarihi : 11.01.2018; AYM Mehmet Hasan Altan Başvurusu B. No: 2016/23672, Karar Tarihi : 11.01.2018; AYM Kadri Enis Berberoğlu Başvurusu B. No: 2018/30030, Karar Tarihi: 17.09.2020. Anayasa Mahkemesinin uygulanmayan kararlarından kamuoyuna yansıyan önemli örneklerdir.

⁵ Yargıtay 3. Ceza Dairesinin 08.11.2023 tarih ve 2023/12611 E. 2023/... D. İş sayılı kararı.

⁶ Yargıtay 3. Ceza Dairesinin 03.01.2024 tarih ve 2023/12611 E. 2024/1 D. İş sayılı kararı.

özgürlüklerin korunması konusunda daha hassas davranmaları, özellikle yargı organlarının, önlerine gelen uyuşmazlıkların çözümünde AİHS hükümlerine ve AİHM içtihatlarına paralel kararlar verme konusunda çabalamaları sağlanacaktır. Ayrıca bireysel başvuru mekanizmasının etkin kullanılması hukuki ihtilafların iç hukuk içinde çözülmesine olanak tanıyacak ve böylece Türkiye aleyhine AİHM'de verilen kararların sayısında da önemli bir azalmaya yol açacaktır.

Bireysel başvurunun başladığı günden bugüne kadar geçen süre içinde Anayasa Mahkemesi önemli bir çaba ortaya koymuştur. Böylece Anayasa Mahkemesi binlerce uyuşmazlığı AİHM önüne gitmeden çözmüş, hemen her konuda vermiş olduğu çok sayıda kararla insan hakları alanında önemli bir bilgi birikimi elde edilmiştir. Ancak tüm çabalara ve beklentilere rağmen Anayasa yapıcının bireysel başvuru yolu ile elde etmek istediği amaçlardan bazıları halen gerçekleşmemiştir. Bireysel başvurunun en önemli amaçlarından biri olan AİHM önüne giden dava sayısının azaltılması hedefine ulaşamamış, Türkiye, Anayasa Mahkemesinin sonuçlandığı 375.017 bireysel başvuruya rağmen AİHM başvurularında ilk sırada yer almıştır. Bu durum yapısal sorunların devam ettiğini, insan haklarına ilişkin ihtilafları ilk elden çözmesi beklenen adli ve idari mercilerde sorunların çözülemediğini göstermektedir. Bireysel başvurunun insan haklarını koruma ve AİHM başvurularını azaltma şeklindeki anayasa koyucunun amaçlarına ulaşabilmesi için adli ve idari mercilerin vereceği kararları, işlem ve eylemleri AİHM ve Anayasa Mahkemesi içtihatlarını dikkate alarak gerçekleştirmeleri, bireysel başvuru kararlarının objektif etkisinin gerçekleşmesi, Mahkemenin vermiş olduğu kararlar gözetilerek insan hakları ihlallerinin azaltılmaya çalışılması gerekmektedir. Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu ihlal kararlarına benzer yeni başvuruların Mahkemenin önüne gelmesi bireysel başvuru sayısını sürdürülebilir olmaktan çıkarmakta, Mahkemenin iş yükünün ağırlaşmasına ve kararlarının gecikmesine neden olabilmektedir. Yine Anayasa Mahkemesi kararlarının yargı organlarıncı kimi zaman icra edilmemekte, aynı başvuru yeniden Mahkemenin önüne gelebilmektedir. Bu durum sadece başvuru sayısının artışına neden olmamakta, Anayasa Mahkemesi kararlarına uyulmaması bireysel başvurunun etkinliğini de azaltmaktadır. Bu halin devam etmesi, uzun bir çabanın sonucu elde edilen tüm kazanımları, bu arada Anayasa Mahkemesinin etkin bir iç hukuk yolu olduğu şeklindeki AİHM kararını tehlikeye sokacaktır. Ancak daha da önemlisi Anayasanın üstünlüğüne dayanan hukuk devleti vasfı onarılmaz bir şekilde zarar görecektir.

KAYNAKÇA

Akad, M., Dinçkol, B.V., Bulut, N. (2016). Genel Kamu Hukuku, Der Yayınları, İstanbul.

Akıllıoğlu, T. (1995). İnsan Hakları Kavram, Kaynaklar ve Koruma Sistemleri, AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları Ankara.

Anayurt, Ö. (2019). Anayasa Hukuku: Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar), Seçkin, Ankara.

Arslan, Z. (2021). Türkiye’de İnsan Haklarının Korunmasında Bireysel Başvurunun Rolü, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/baskan/konusmalar/turkiye-de-insan-haklarinin-korunmasinda-bireysel-basvurunun-rolustar/>. Erişim 17.03.2024.

AYM Kadri Enis Berberoğlu Başvurusu B. No: 2018/30030, Karar Tarihi: 17.09.2020.

AYM Mehmet Hasan Altan Başvurusu B. No: 2016/23672, Karar Tarihi : 11.01.2018.

AYM Şahin Alpay Başvurusu B. No: 2016/16092, Karar Tarihi : 11.01.2018.

Baamonde, M.E.C. (2009). Amparo Başvurusu, Anayasa Yargısı, 26, 101-110.

Cihangir, A. (2022). Pilot Karar Uygulamasına Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Genel Bakış, İnsan Hakları Dergisi, 10, 35-43. https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/3003202316024536_inhakdergi10_inhakdergi10.pdf. Erişim: 17.03.2024

Donnelly, J. (1995). Teori ve Uygulamada İnsan Hakları, Çev. M. Erdoğan, L. Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara.

Erdinç, T. (2015). Karşılaştırmalı Olarak Türk Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı (Anayasa Şikâyeti), TAAD, 20, 87-138.

Ergül, O. (2007). Türk Anayasa Mahkemesi ve Demokrasi, Adalet Yayınları, Ankara.

Federal Constitutional Court 2023 annual report, <https://www.bundesverfassungsgericht.de/EN/Presse/jahresberichte/jahresberichte.html;jsessionid=17DF964E00769EF37FE05C7D680235.internet001>. Erişim: 25.03.2024.

Göztepe, E. (1996). Anayasa Şikâyeti (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Göztepe, E. (2011). Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikâyeti) 6216 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi, TBB Dergisi, 95, 13-40.

<https://inhak.adalet.gov.tr/Home/BilgiDetay/10>. Erişim: 15.03.2024.

<https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/6022024100041Avrupa%20%C4%B0nsan%20Haklar%C4%B1%20Mahkemesi%202023%20Y%C4%B1%20%C4%B0statistikleri%20De%20Ferlendirme%20Notu.pdf>. Erişim: 15.03.2024.

https://www.anayasa.gov.tr/media/8645/2022_yillik_rapor.pdf. Erişim: 15.03.2024.

https://www.anayasa.gov.tr/media/7465/gerekceli_anayasa_2021.pdf. Erişim: 15.03.2024.

Kalabalık, H. (2013). İnsan Hakları Hukuku Kavram, Uygulama, Hak ve Ödevler, Seçkin Yayınları, Ankara.

Kılınç, B. (2008). Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği, *Anayasa Yargısı*, 25, 19-59.

Mellinghof, R. (2009). Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Anayasa Şikâyeti, *Anayasa Yargısı*, 26, 31-44.

Salihpaşaoğlu, Y. (2009). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye: Bazı Rakamlar ve Gerçekler", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XIII, (1-2), 253-281.

Şimşek, O (1999). *Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması*, (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yargıtay 3. Ceza Dairesinin 03.01.2024 tarih ve 2023/12611 E. 2024/1 D. İş sayılı kararı.

Yargıtay 3. Ceza Dairesinin 08.11.2023 tarih ve 2023/12611 E. 2023/.... D. İş sayılı kararı.

HEMŞİRELERDE KLİNİK LİDERLİĞİN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ*

Muhammed ŞENCAN¹

Ümit NALDÖKEN²

Öz

Bu çalışma, hemşirelerin klinik liderlik düzeylerinin kurum içerisinde göstermiş oldukları iş performanslarına etkisini incelemek amacıyla Samsun Eğitim ve Araştırma hastanesinde yapılmıştır. Araştırmanın evrenini 694 hemşire oluşturmaktadır. Örneklem hesabı yapılmış geçersiz olan anketlerde elendikten sonra 254 hemşire araştırmaya dahil edilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler “Klinik Liderlik Ölçeği” ve “Hemşireler İçin İş Performansı Ölçeği” kullanılarak toplanmıştır. Çalışmada elde edilen veriler SPSS 22.0 programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda hemşirelerin klinik liderlik ile iş performansı düzeyleri arasında pozitif yönlü orta düzeyde ilişki olduğu tespit edilmiştir. Hemşirelerin diğer sağlık profesyonelleriyle etkili bir şekilde çalışma becerilerinin, bakım koordinasyonunu sağlama performanslarını önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Ayrıca hemşirelerin hizmetleri iyileştirme konusundaki liderlik becerilerinin kuruma sağladıkları katkıyı olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klinik Liderlik, İş Performansı, Liderlik, Sağlık Kurumlarında Klinik Liderlik

Jel Kodları : I10, J24, M12, J45, J28, J44

THE EFFECT OF CLINICAL LEADERSHIP ON WORK PERFORMANCE OF NURSES

Abstract

This study was conducted in Samsun Eğitim ve Araştırma Hastanesi in order to examine the effect of nurses' clinical leadership levels on their job performance within the organization. The population of the study consists of 694 nurses. After eliminating the invalid questionnaires, 254 nurses were included in the study. The data obtained in the study were collected using the "Clinical Leadership Scale" and "Job Performance Scale for Nurses". The data obtained in the study were analyzed with SPSS 22.0 program. As a result of the study, it was determined

* “Bu çalışma “Klinik Liderliğin İş Performansına Etkisi: Hemşireler Üzerine Bir Araştırma” isimli tezden üretilmiştir”.

¹ Yüksek Lisans, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, E-posta: muhammed.sencan@hotmail.com, [ORCID: 0009-0009-8620-5966](https://orcid.org/0009-0009-8620-5966)

² Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı., E-posta: unaldoken@cumhuriyet.edu.tr, [ORCID: 0000-0003-1295-8358](https://orcid.org/0000-0003-1295-8358)

Atıf: Şencan, M., Naldöken, Ü., (2024). Hemşirelerde klinik liderliğin iş performansına etkisi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 111-124.

DOI: 10.54831/vanyuyuibfd.1487435

that there was a positive moderate relationship between clinical leadership and job performance levels of nurses. It was observed that nurses' ability to work effectively with other health professionals significantly affected their performance in providing care coordination. It was also found that nurses' leadership skills in improving services positively affected their contribution to the organization.

Keywords: Clinical Leadership, Job Performance, Leadership, Clinical Leadership in Healthcare Organizations

Jel Classification : I10, J24, M12, J45, J28, J4

GİRİŞ

Bireyler ile toplumlara temel sağlık hizmeti sunan sağlık sektörü, her geçen gün karmaşıklaşan ve gelişen, toplumların vazgeçilmez bir alanıdır (Tepe 2023: 272). Bu sektörde, etkili liderlik, sağlık çalışanlarının iş performansını doğrudan etkileyen, kuruluşların etkin ve verimli bir şekilde yönetilmesinde rol oynayan önemli bir faktördür (Jamali, 2022).

Sağlık kurumlarında liderler, hastaneler gibi karmaşık ve kaotik organizasyonların yönetiminde büyük sorumluluklar taşımaktadır. Bu liderler, hem sağlık uzmanları arasında uyum ile iş birliğini teşvik etmeli hem de hasta memnuniyeti ile güvenliğini sağlamak için etkili politikalar ve prosedürler geliştirmelidir (Matthew, 2023).

Başarılı bir liderlik hem kurum içi hem de kurumlar arası iş birliğini teşvik ederek sağlık hizmetlerinin daha geniş toplum kesimlerine erişilebilir olmasını sağlayabilir ve sağlık sonuçlarını olumlu yönde etkileyebilir. Bu nedenle, sağlık kurumlarında liderlik rolü, stratejik planlama, kaynak yönetimi, personel motivasyonu ve kalite kontrol gibi çeşitli alanları kapsayan çok yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir (Aminah, 2023).

Hemşireler, sağlık hizmetlerinin temel taşı olarak, hastaların bakımı ve tedavi sürecinde kritik bir rol oynamaktadırlar. Dolayısıyla, klinik liderliğin hemşirelerin iş performansı üzerindeki etkisini anlamak, sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak ve hasta memnuniyetini sağlamak için hayati bir öneme sahiptir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Liderlik

Liderlik; tarihte kültürler, toplumlar ve çağlar boyunca uzanan zengin, çok yönlü bir konudur. Liderlik kavramı, bir boşluk içinde sadece kendi çerçevesinde değerlendirilemez; hayata geçirildiği sosyal, politik, kültürel ve ekonomik bağlam içinde değerlendirilmelidir (Anders 2021). Antik kabile yapılarından modern kurumsal hiyerarşilere kadar, liderlik kavramı insan medeniyetinin değişen ihtiyaçları ile koşullarına uyum sağlamış ve evrilmiştir (Fakhri 2021: 803).

İlk insan toplumlarında, liderlik genellikle güç, karizma veya soya dayalı şekilde organik olarak ortaya çıkmıştır (Garfield 2020: 397). Kabile liderleri, şefler, yaşlılar; karar alma, çatışma çözme ve

topluluklarına rehberlik etme konusunda hayati roller oynamışlardır (Aldulaimi 2019; Tieleman 2019: 707). Örnekler arasında yerli topluluklardaki kabile şefleri, antik Mısır'daki firavunlar ve Mezopotamya ile Sümer uygarlıklarındaki krallar bulunmaktadır (Leonard 2019: 290; Spalinger 2021; Vogel 2022). Yunan ve Roma gibi klasik uygarlıklar, liderliğin daha organize ve kurumsallaştırılmış formlarını tanımıştır, genellikle demokrasi veya monarşi gibi sistemler ile, belirli kurallar, kurumlar ve prosedürler aracılığıyla yönetimi birleştirmişlerdir. Platon, Aristoteles gibi filozoflar, iyi liderliğin niteliklerini keşfetmişlerdir, bilgelik, cesaret ve adalet gibi erdemlere vurgu yapmışlardır (Bauman 2018: 251; Hühn 2023: 544). Büyük askeri liderler, karizmatik ve stratejik liderlik örnekleri sunmuş, imparatorlukları şekillendirmiştir (Horiacheva 2023).

Orta çağda feodalizm, Avrupa'nın çoğunu temsil etmiş, lordlar, vassallar, krallık gibi hiyerarşik yapılar politik manzarayı şekillendirmiştir. Papalar, piskoposlar gibi dini liderler, ruhani ve dünyevi güçleriyle, şövalyeler, feodal lordlar gibi askeri liderler savaşıcı sınıfı olarak toplumun farklı alanlarında etkili olmuşlardır (Brunner 2015).

Rönesans ile bireysellik ve insanın iç kapasitesine olan ilgi yeniden canlanmış, liderlik paradigmasında kaymalar görülmüştür (DeChurch 2023). Machiavelli gibi düşünürler, "Prens" gibi eserlerde liderliğin gerçekçi, pragmatik yönlerini keşfetmiş, manipülasyon ve güç dinamikleri aracılığıyla sonuç odaklı, etkili yönetimi savunmuşlardır (Brunello 2023: 36). Aydınlanma dönemi, rasyonellik, özgürlük, toplumsal sözleşme teorisi gibi fikirleri getirmiş, liderlik ile yönetim kavramlarını etkilemiştir. Thomas Jefferson, John Locke gibi figürler, hükümetin meşruiyetinin, halkın onayına dayandığını ve liderlerin seçmenlere karşı sorumlu olduğunu vurgulamışlardır (Lenahan 2023).

Sanayi Devrimi, organizasyonel yapıda, liderlik tarzında önemli değişimler getirmiş, Andrew Carnegie, Henry Ford gibi vizyon sahibi girişimciler; yenilik, verimlilik, seri üretimi vurgulayarak iş liderliğini kökten değiştirmişlerdir (McCormick 2024: 29). Küreselleşmenin yükselmesi ve teknolojik ilerlemeler, liderlik dinamiklerini dönüştürmüş, uyum yeteneği, kültürler arası anlayış ile dijital okuryazarlık gerektirmiştir (Jackson 2021: 273).

Günümüzde liderlik, iklim değişikliği, jeopolitik istikrarsızlık, sosyo-ekonomik eşitsizlik gibi daha önce görülmemiş zorluklarla karşı karşıyadır (Kaftan 2023:2876; Poberezhskaya 2022:429). Etik liderlik ile sürdürülebilirliğin ve paydaş katılımının önemi öne çıkmış; kapsayıcılık, empati, karmaşık sistemleri yönlendirme yeteneğinin önemine vurgu yapılmıştır (Dey 2022). Bu bağlamda, liderlerin toplumun çeşitli ihtiyaçlarına duyarlılığı ve etkili yönetim becerileri, sağlık kuruluşları gibi kritik öneme sahip sektörlerde daha da belirgin hale gelmektedir.

Sağlık kuruluşları, bireyler ile toplumlara temel sağlık hizmeti sunan, halk sağlığını önceleyen, tıbbi araştırma ve yeniliği ilerletme konularında kritik rol oynayan, toplumların vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş kuruluşlardır (Tepe 2023: 272).

Yapısı gereği sürekli değişkenlik gösteren ve karmaşık bir yapıya sahip olan sağlık kurumları, sağlık hizmetlerinin sunumunda zorluklarla başa çıkabilen profesyonel liderlere ihtiyaç duyar. Bu liderler, farklı disiplinler arasında iş birliği yapabilmeli ve verilen hizmetin yüksek kalitede olabilmesi için çaba göstermelidir. Ayrıca, bu liderlerin klinik alanlardan gelen sağlık çalışanı olan liderlerle de desteklenmesi gereklidir.

Klinik liderler, doğrudan hasta bakımı sağlamakla birlikte, bakımın kalitesinin artması için gayret gösterirler (Al-Mosawi 2022). Ekipleri ve sistemi bu yönde değiştirme becerisine sahiptirler.

Klinik liderler; klinik uzmanlık, etkili iletişim becerileri, duygusal zekâ, stratejik düşünme, iş birliği ve takım çalışması, sürekli öğrenme gibi özelliklere sahiptirler. Bu özellikler, liderlerin klinik kararlar almasını, iş birliği yapmasını, duygusal ihtiyaçları karşılama, stratejik girişimler geliştirmesini ve sürekli olarak kendini geliştirmesini sağlar (Jankelová 2021: 346; Naamati Schneider 2020: 1).

Küreselleşme ve teknolojik ilerleme ile birlikte hızla değişen tüketici tercihleri işletmeleri yeni zorluklar ve fırsatlarla karşı karşıya bırakmaktadır (Sima 2020). Sağlık kurumları açısından da sürekli değişen, gelişen sağlık sistemleri, farklılaşan veya yeni ortaya çıkan hastalıklar, yakın zamanda tüm dünyayı etkileyen covid-19 virüsü gibi küresel durumlar hastanelerin bu gelişmelere ayak uydurmasını sağlıklı bir hizmet verilebilmesi açısından zorunlu kılmaktadır.

İş Performansı

İş performansı, belirli bir zaman diliminde, belirlenen hedeflere ulaşmak için çalışanların yaptıkları faaliyetlerin belirli standartlara göre ölçülmesidir, bu ölçüm işlerinin niteliği üzerinden yapılır (Doğan 2020: 44). Başka bir deyişle; bir çalışanın iş tanımında belirtilen hedeflere ulaşmasına katkıda bulunan eylemlerin, davranışların etkinliğine ve verimliliğine iş performansı denmektedir (Cavlak 2021: 99-126).

İş performansı, bir çalışanın belirli bir süre içinde, iş tanımında yer alan görevleri ne kadar iyi yerine getirdiğini, kurumun genel başarısına ne ölçüde katkı sağladığını, iş arkadaşlarıyla iş birliği yapma, olumlu bir çalışma ortamı oluşturma, inisiyatif alma, kuruma bağlılık gösterme gibi kurum kültürü ve başarısı için önemli olan davranışlarını ifade eder (Ayal 2023: 45-58).

Hemşireler, sağlık hizmetlerinde hasta bakımı, ilaç ve besin alımını takip etmek, doktorun bildirdiği tedavi planlarını uygulama, hasta ile hasta yakınlarına tedavi hakkında bilgilendirme yapma, diğer sağlık personelleri ile takım içerisinde çalışma gibi birçok sorumluluk içerisindedirler. Bu sorumluluklar hemşirelerin görev yaptığı bölüme, uzmanlıklarına göre farklılık gösterebilir. Hemşirelerin bu sorumluluklar içerisinde göstermiş olduğu görev performansı ile takım çalışmalarındaki bağlamsal performans direkt olarak hastaya verilen sağlık hizmeti ile hasta bakım

kalitesini ve memnuniyetini etkileyebilmektedir. Bu yüzden hemşirelerin iş performanslarını arttırabilmek verilen hizmet kalitesini arttırabilmek anlamına geldiği söylenebilir.

Sarıköse vd. (2022:633) yaptıkları çalışmada, bireysel özellikler (örneğin, eğitim seviyesi), örgütsel faktörler (örneğin, liderlik desteği) ve çalışma ortamı unsurlarının (örneğin, personel yetersizliği) hemşirelerin performanslarını önemli ölçüde etkilediği belirtilmiştir. Hemşirelerin iş performansını iyileştirmek için kişisel gelişim, destekleyici liderlik ve kaynakların tamamlanması gibi çok yönlü yaklaşımın önemi vurgulanmıştır.

Alshehry vd. (2019:4582) yaptıkları çalışmada, kabalıkla karşılaşan hemşirelerin tükenmişliğinin önemli ölçüde arttığı, iş performansının ve hasta bakım kalitesinin düşmesine neden olduğu görülmüştür. Bu sonuçların, hemşireler için güvenli, saygılı, destekleyici bir çalışma ortamı oluşturmanın önemini gösterdiği belirtilmiştir.

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Çalışma Samsun Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde görev yapmakta olan hemşirelerin klinik liderlik ile iş performansları düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla tanımlayıcı olarak yapılmıştır. Yapılan alan taraması sonucunda aşağıdaki hipotezler kurulmuştur.

H1: Hemşirelerin klinik liderlik düzeyleri ile iş performansı düzeyleri arasında pozitif yönde bir ilişki vardır.

H2: Hemşirelerin iş performansı düzeyleri klinik liderlik üzerine formal eğitim alma değişkenine göre farklılık gösterir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Samsun Eğitim Araştırma Hastanesi'nde çalışan 694 hemşire oluşturmuştur. Araştırmanın örneklemini 248 olarak hesaplanmıştır. Örneklem içerisinde elde edilen 259 anket verisinden 5 tanesi geçersiz olarak belirlenmiş, toplam 254 aktif olarak hastanede çalışan hemşire dahil edilmiştir. Basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama aracı üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde kişisel bilgi formu, ikinci bölümünde National Health Services Leadership Academy (2012) tarafından geliştirilen ve Budak (2016) tarafından Türkçe uyarlaması yapılmış Klinik Liderlik Ölçeği, üçüncü bölümde ise hemşirelerin iş performanslarını ölçebilmek için Greenslade ve Jimmieson (2007) tarafından geliştirilen Harmanlı Seren vd. (2018) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan "Hemşireler İçin İş Performansı Ölçeği" kullanılmıştır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Çalışmada kullanılan veriler hemşireler ile yüz yüze görüşülerek anket yöntemiyle elde edilmiştir.

Elde edilen verilerin analizi için SPSS 22.0 paket programı kullanılmıştır. Betimleyici istatistikler ile Pearson korelasyon analizi ve t testi gibi istatistiksel yöntemler uygulanmıştır.

BULGULAR

Tablo 1: Hemşirelerin Kişisel Özelliklerinin Dağılımı

	Grup	Frekans(n)	Yüzde(%)
Yaş	18-25 Yaş	52	20,5
	26-35 Yaş	98	38,6
	36-45 Yaş	64	25,2
	46-55 Yaş	38	15,0
	56 Yaş ve üzeri	2	0,8
	Toplam	254	100
Cinsiyet	Erkek	34	13,4
	Kadın	220	86,6
	Toplam	254	100
Medeni Durum	Evli	164	64,6
	Bekâr	90	35,4
	Toplam	254	100
Eğitim Durumu	Lise Mezunu	16	6,3
	Ön lisans Mezunu	59	23,2
	Lisans Mezunu	161	63,4
	Lisans Üstü	18	7,1
	Toplam	254	100
Kurum Çalışma Süresi	1-5 Yıl	148	58,3
	6-10 Yıl	40	15,7
	11-15 Yıl	36	14,2
	16 Yıl ve Üzeri	30	11,8
	Toplam	254	100
Mesleki Çalışma Süresi	1-5 Yıl	64	25,2
	6-10 Yıl	58	22,8
	11-15 Yıl	39	15,4

	16 Yıl ve Üzeri	93	36,6
	Toplam	254	100
Çalışılan Birim	Dahili Tıp	103	40,6
	Cerrahi Tıp	102	40,2
	Yoğun Bakım Ünitesi	35	13,8
	Diğer	14	5,5
	Toplam	254	100
Yönetim Üzerine Formal Eğitim	Evet	76	29,9
	Hayır	178	70,1
	Toplam	254	100
Liderlik Üzerine Formal Eğitim	Evet	62	24,4
	Hayır	192	75,6
	Toplam	254	100
Klinik Liderlik Üzerine Formal Eğitim	Evet	49	19,3
	Hayır	205	80,7
	Toplam	254	100

Araştırmaya dahil edilen 254 hemşirenin demografik özelliklerine bakıldığında, katılımcıların %86,6'sı kadın, %38,6'sı 26-35 yaş grubunda, %64,6'sının evli olduğu belirlenmiştir. Hemşirelerin %63,4'ü lisans mezunu, %23,2'si ön lisans mezunu ve %58,3'ünün de kurumda 1-5 yıl grubunda çalışma süreleri olduğu görülmüştür. Çalışanların mesleki hayatlarındaki toplam çalışma süresine bakıldığında %36,6'sının 15 yıldan daha fazla süredir çalıştığı ve %40,6'sının Dahili Tıp, %40,2'sinin Cerrahi Tıp biriminde çalıştığı tespit edilmiştir. Hemşirelerin %29,9'u yönetim üzerine, %24,4'ü liderlik üzerine, 19,3'ü klinik liderlik üzerine formal eğitim almışlardır.

Tablo 2: Klinik Liderlik ve İş Performansı Ölçeği Güvenilirlik Analizi Sonuçları

	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Klinik Liderlik	0,928	40
İş Performansı	0,944	32

Anketlerden Klinik Liderlik ölçeğinin güvenilirliği (Cronbach's Alpha $\alpha = 0,928$), İş Performansı ölçeğinin güvenilirliği (Cronbach's Alpha $\alpha = 0,944$) ve olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3: İş Performansının Formal Eğitim Alma Değişkenine Göre Farklılaşma Durumu

Yönetim Üzerine Eğitim Alma			N	Ort	Ss	t	p
Hastalara Yardım ve Destek	Evet	76	4,216	,570	3,575		,000*
	Hayır	178	3,890	,702			
İşe Katkı	Evet	76	4,111	,835	2,701		,007*
	Hayır	178	3,786	,896			
Liderlik Üzerine Eğitim Alma			N	Ort	Ss	t	p
Hastalara Yardım ve Destek	Evet	62	4,212	,568	3,031		,003*
	Hayır	192	3,915	,699			
Meslektaşlara Destek	Evet	62	4,384	,504	1,990		,048*
	Hayır	192	4,222	,573			
İşe Katkı	Evet	62	4,104	,849	2,267		,024*
	Hayır	192	3,812	,892			
Klinik Liderlik Üzerine Eğitim Alma			N	Ort	Ss	t	p
Hastalara Yardım ve Destek	Evet	49	4,148	,589	2,051		,043*
	Hayır	205	3,949	,696			
Bilgi Verme	Evet	49	4,357	,556	1,999		,049*
	Hayır	205	4,178	,590			

*n: Frekans, Ort: Ortalama, Ss: Standart Sapma, Independent Samples Test, *: p<0,05*

Yönetim üzerine formal eğitim alan hemşirelerin iş performansında, “Hastalara Yardım ve Destek”, “İşe Katkı” alt alan puanları, eğitim almayan hemşirelere göre anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Liderlik üzerine formal eğitim alan hemşirelerin iş performansında, “Hastalara Yardım ve Destek”, “Meslektaşlara Destek”, “İşe Katkı” alt alan puanları, eğitim almayan hemşirelere göre anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Klinik Liderlik üzerine formal eğitim alan hemşirelerin iş performansında, “Hastalara Yardım ve Destek”, “Bilgi Verme” alt alan puanları, eğitim almayan hemşirelere göre anlamlı şekilde yüksek bulunmuştur. Böylece H2 hipotezimiz kabul edilmiştir.

Tablo 4: Klinik Liderlik Ölçeği ile Hemşireler İçin İş Performansı Ölçeğinin Alt Faktörleri ve Toplam Puanlarının Korelasyon Katsayı Analizi

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Klinik Liderlik Genel (1)	r	1												
	p													
İş Performansı Genel (2)	r	,441*	1											
	p	,000												
Kişisel Özellikler Alanı (3)	r	,726*	,276*	1										
	p	,000	,000											
Diğerleriyle Çalışma Alanı (4)	r	,759*	,381*	,601*	1									
	p	,000	,000	,000										
Hizmetlerin Yönetimi Alanı (5)	r	,857*	,349*	,611**	,712*	1								
	p	,000	,000	,000	,000									
Hizmetlerin İyileştirilmesi Alanı (6)	r	,826*	,427*	,435*	,439*	,588*	1							
	p	,000	,000	,000	,000	,000								
Yönlendirmelerin Kurgulanması Alanı (7)	r	,835*	,334*	,423*	,433*	,579*	,744*	1						
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000							
Bakım Koordinasyonu (8)	r	,375*	,796*	,311**	,412*	,354*	,304*	,187*	1					
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,003						
Hastalara Yardım ve Destek (9)	r	,327*	,845*	,167*	,265*	,245*	,341*	,275*	,501*	1				
	p	,000	,000	,008	,000	,000	,000	,000	,000					
Meslektaşlara Destek (10)	r	,331*	,855*	,174*	,290*	,264*	,353*	,241*	,675*	,637*	1			
	p	,000	,000	,005	,000	,000	,000	,000	,000	,000				
Kuruma Katkı (11)	r	,415*	,809*	,229*	,301*	,317*	,401*	,381*	,529*	,603*	,675*	1		
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000			
Bilgi Verme (12)	r	,376*	,716*	,330*	,315*	,259*	,323*	,297*	,580*	,527*	,464*	,507*	1	
	p	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000		
İşe Katkı (13)	r	,306*	,717*	,101	,199*	,216*	,369*	,292*	,352*	,617*	,570*	,701*	,437*	1
	p	,000	,000	,108	,001	,001	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	

n: 254, r: korelasyon oranı, *: $p < 0,05$, **: $p < 0,01$

Araştırmada, Klinik Liderlik Ölçeği ile Hemşireler İçin İş Performansı Ölçeği puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı, pozitif yönlü ve orta düzeyde ilişki olduğu görülmektedir ($r=0,441$; $p=0,000<0.05$). Bu bağlamda hemşirelerin klinik liderlik düzeyleri arttıkça; iş performansı düzeyinin de artmakta olduğu söylenebilir. Bu sonuca göre H1 hipotezimiz de kabul edilmiştir.

Klinik Liderlik Ölçeği'nin alt boyutları ile Hemşireler İçin İş Performansı Ölçeği'nin alt boyutları arasındaki ilişki incelendiğinde ise; en yüksek ilişkinin Klinik Liderlik Ölçeği'nin "Diğerleriyle Çalışma Alanı" boyutu ile İş Performansı Ölçeği'nin "Bakım Koordinasyonu" boyutu arasında olduğu bulunmuştur ($r=0.412$, $p<0.05$). Bu bulgu; hemşirelerin diğer sağlık profesyonelleriyle etkili bir şekilde çalışma becerilerinin, bakım koordinasyonunu sağlama performanslarını önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir.

Ayrıca, Klinik Liderlik Ölçeği'nin "Hizmetlerin İyileştirilmesi" boyutu ile İş Performansı Ölçeği'nin "Kuruma Katkı" boyutu arasında da yüksek bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($r=0.401$, $p<0.05$). Bu bulgu; hemşirelerin hizmetleri iyileştirme konusundaki liderlik becerilerinin kuruma sağladıkları katkıyı olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

TARTIŞMA

Samsun Eğitim Araştırma Hastanesinde görev yapmakta olan hemşirelerin genel klinik liderlik düzeyleri ile genel iş performansı düzeyleri arasında, orta düzeyde (%44,1) pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Literatürde liderliğin iş performansını etkilediğini gösteren birçok çalışma bulunmaktadır. Bakkal Öztokatlı vd. (2022)'nin yaptıkları çalışmada; klinik liderlik ile çalışan verimliliği arasında orta düzeyde, Özer (2019)'in yaptığı çalışmada; hizmetkar liderlik ile çalışan performansı arasında yüksek düzeyde, Sütbaş ve Atilla (2020)'nin yaptıkları çalışmada; hizmetkar liderlik ile iş performansı arasında orta düzeyde ve Uluhan (2018)'in yaptığı çalışmada; hizmetkar liderlik tarzları ile iş performansı arasında düşük düzeyde pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Çalışmamızın sonuçları ve bahsedilen çalışmalar; hemşirelerin liderlik becerilerinin iş performansını olumlu yönde etkileyebileceğini göstermektedir.

Araştırmamızda Klinik Liderlik Ölçeği toplam puan ortalaması $4,15\pm 0,70$ olarak bulunmuştur. Literatürde ölçekten alınan ortalama puanlar: 2,34 (Mansuroğlu, Candan, 2021) ile 4,18 (Dizili & Öztürk, 2021) arasında geniş bir spektrumda dağılmaktadır.

Çalışmamızda, klinik liderliğin "Diğerleri İle Çalışma" alan puanları, lisansüstü mezunlarda daha yüksek bulunmuştur. Literatürde eğitim düzeyi ile klinik liderlik arasında anlamlı ilişki tespit eden çalışmalar bulunmaktadır (Budak & Özer, 2018; Coşkun vd., 2021; Çağatay & Kızılkaya, 2021; Çıraklı & Budak, 2019; Korkmazer, 2021). Lisansüstü programlar, mezunlarına klinik liderlik için önemli becerileri kazanma fırsatı sunan ortamlar olarak değerlendirilebilir.

Klinik liderliğin “Kişisel Özellikler” ve “Diğerleri İle Çalışma” alanı puanları, cerrahi branşlarda çalışan hemşirelerde daha düşük bulunmuştur. Çalışmamızla benzer olarak Öztürk ve ark. çalışılan birim ile klinik liderlik arasında anlamlı ilişki tespit etmişlerdir. Cerrahi branşlardaki hiyerarşik çalışma düzeni, hemşirelerin klinik liderlik potansiyellerinin ortaya çıkmasında engel teşkil edecek bir faktör olabileceği düşünülebilir.

Çalışmamızda, klinik liderliğin “Hizmetlerin İyileştirilmesi” alanı, kurumda çalışma süresi 6 ila 10 yıl arası olan kişilerde düşük bulunmuştur. Bu kişiler, kariyerlerinin orta döneminde; işin rutinleşmesi veya motivasyonun azalması gibi faktörlerden dolayı, yeni fikirlere ve değişikliklere kapanmış olabilirler. Veya işe yeni başlayanların sorumluluklarını da aldıklarından iş yükünün getirdiği ağırlıklardan dolayı, kendileri için en uygun olan performanslı çalışma düzenine bağlı kalmayı seçebilirler. Literatürde kurumda çalışma süresi ile klinik liderlik arasında anlamlı ilişkinin tespit edildiği çalışmalar bulunmaktadır (Budak & Özer, 2018; Dizili & Öztürk, 2021; Korkmazer, 2021; Tombak, 2020)

Yaptığımız çalışmada meslekte ilk beş yılı olan kişilerin iş performansının alt alanlarında en yüksek puanlar aldığı görülmüştür. Sosyo-demografik özelliklerden meslekte geçirilen süre, iş performansı üzerinde negatif etki ederken, formal eğitim pozitif yönde etki etmektedir. Literatürde meslekte geçirilen süre ile iş performansı arasında anlamlı ilişkinin tespit edildiği çalışmalar bulunmaktadır (Arslan, 2019; Demirhan vd., 2024; Doğan & Bayraktar, 2020; Esengin & Şantaş, 2023; İslamoğlu, 2018; Karatepe vd., 2019; Korkmazer vd., 2020).

SONUÇ

Çalışmanın sonuçları, hemşirelerin genel klinik liderlik düzeyleri ile genel iş performansı düzeyleri arasında, orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Klinik liderliğin “Kişisel Özellikler” alanı, cerrahi branşlarda çalışan hemşirelerde daha düşük bulunmuştur. “Diğerleri İle Çalışma” alanı ise, lisansüstü mezunlarda daha yüksek ve cerrahi branşlarda çalışanlarda daha düşük bulunmuştur. Klinik liderliğin “Hizmetlerin İyileştirilmesi” alanı, kurumda çalışma süresi 6 ila 10 yıl arası olan kişilerde düşük bulunmuştur. Sosyo-demografik özelliklerden meslekte geçirilen süre, iş performansı üzerinde negatif etki ederken, formal eğitim pozitif yönde etki etmektedir.

Hemşirelerin iş performanslarını artırmak için klinik liderlik ile ilgili eğitim programları tasarlanmalıdır. Özellikle cerrahi branşlarda mevcut klinik liderler, yeni hemşireleri mentorluk veya koçluk programları aracılığıyla destekleyerek, liderlik potansiyellerini ortaya çıkarmalarına yardımcı olabilir. İş performansı artan bireylerle birlikte klinik liderlerin iş yükünün de hafifleyeceği düşünülebilir.

Hemşirelerin liderlik performansı düzenli olarak değerlendirilmeli ve geri bildirim süreçleri güçlendirilmelidir. Motivasyonu azalan hemşirelerin iş yükü, stres yönetimi ile desteklenmeli ve uygun

çalışma koşulları sağlanmalıdır. Her bir birey ile sağlık kuruluşunun özgün ihtiyaçları ve koşulları göz önüne alınarak özelleştirilmiş yaklaşımlar üzerinde çalışılmalıdır.

Özellikle meslekte uzun süre çalışan bireyler için, kariyer ve eğitim fırsatları sunulmalı, performanslarını güçlendirme amaçlı ödüllendirme sistemi uygulanmalıdır. Bu bireyler, yeni gelenlere liderlik etmeleri için teşvik edilmelidirler. Bu önerilerin motivasyonu artırması, yeniliğe karşı direnci kırması beklenebilir.

Gelecek benzer çalışmaların, farklı sağlık kuruluşları ve demografik gruplar üzerinde yapılması, sonuçların genellenebilirliğini ve özgünlüğünü anlamamıza yardımcı olabilir. Ayrıca farklı liderlik tarzlarının iş performansı üzerindeki etkilerinin derinlemesine incelenmesi ve karşılaştırılması yapılabilir.

Liderlik eğitim programlarının etkinliği, hangi tür eğitim programlarının hemşirelerin liderlik becerilerini en çok geliştirdiği ve iş performansını artırdığı araştırılabilir. Uzun vadeli çalışma sonuçlarına odaklanan çalışmalar yapılabilir. Liderlik becerilerinin zamanla nasıl değiştiği ve iş performansı üzerindeki uzun vadeli etkileri daha ayrıntılı olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada kullanılan örneklemin belirli bir hastaneden sağlanmış olması, genellemelerin sınırlı olmasına neden olmaktadır. İş performansı gibi bağımlı değişkenlerin subjektif olması veya birden fazla faktörden etkileniyor olması, sonuçların yorumlanmasını zorlaştırmaktadır. Çalışmada kullanılan kesitsel tasarım, nedensellik ilişkilerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, bulgularımız deneysel veya longitudinal (uzunlamasına) araştırma tasarımları ile desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Aminah, S., & Mahmudiono, T. (2023). Application of the leadership model in health services: a systematic review. *Journal of Public Health in Africa, 14*(S2), Article 2571. <https://doi.org/10.4081/jphia.2023.2571>
- Aldulaimi, S. H. (2019). Leadership Concept and Constructs in Arabic Philosophy. *Journal of Economic Cooperation & Development, 40*(2).
- Al-Mosawi, A. J. (2022). An Introduction To Contemporary Academic Medical Leadership. *Leadership, 1*, 5.
- Alshehry, A. S., Alquwez, N., Almazan, J., Namis, I. M., & Cruz, J. P. (2019). Influence of workplace incivility on the quality of nursing care. *Journal of clinical nursing, 28*(23-24), 4582-4594.
- Anders, R. L., Jackson, D., Davidson, P. M., & Daly, J. P. (2021). Nursing Leadership for 21st Century. *Revista latino-americana de enfermagem, 29*, e3472. <https://doi.org/10.1590/1518-8345.0000.3472>
- Ayal, B. (2023). Sağlık Çalışanlarında Bilişsel Esnekliğin İş Performansına Etkisi. *Eurasian Econometrics Statistics & Empirical Economics Journal, (24)*, 45-58. <https://doi.org/10.17740/eas.stat.2023-V24-04>.
- Bauman, D. C. (2018). Plato on virtuous leadership: An ancient model for modern business. *Business Ethics Quarterly, 28*(3), 251-274.

- Brunello, A. R. (2023). Niccolò Machiavelli: language, power and leadership. *Handbook of Political Discourse* (pp. 36-49). Edward Elgar Publishing.
- Brunner, O. (2015). *Land and lordship: structures of governance in Medieval Austria*. University of Pennsylvania Press. xix.
- Budak, F. (2016). *Klinik Liderlik Ölçeğinin Türkçe Geçerlik Güvenilirlik Çalışması: Niğde İli Kamu Hastaneleri Birliği Örneği*. [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Cavlak, H. (2021). Etkinlik, Etkililik, Verimlilik, Kârlılık, Performans: Kavramsal Bir Çerçeve Ve Karşılaştırma. *Journal Of Research In Business*, 6(1), 99-126.
- DeChurch, L. A., Javalagi, A. A., Nguyen, K., & Murphy, K. (2023). Leadership and the Italian Renaissance (1360-1503). *Academy of Management Proceedings* (Vol. 2023, No. 1, p. 12349). Briarcliff Manor, NY 10510: Academy of Management.
- Dey, M., Bhattacharjee, S., Mahmood, M., Uddin, M. A., & Biswas, S. R. (2022). Ethical leadership for better sustainable performance: Role of employee values, behavior and ethical climate. *Journal of Cleaner Production*, 337, 130527.
- Doğan, H. (2020). İş Performansı ve Performans Değerleme Sistemi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *International Journal of Business and Economic Studies*, 2(1), 44-55.
- Fakhri, M., Syarifuddin, S., Winarno, A., Nurnida, I., & Hanum, S. (2021). Democratic leadership practice to construct clan organizational culture in family companies. *The journal of Asian finance, economics and business*, 8(1), 803-811
- Garfield, Z. H., Syme, K. L., & Hagen, E. H. (2020). Universal and variable leadership dimensions across human societies. *Evolution and Human Behavior*, 41(5), 397-414.
- Greenslade, J. H & Jimmieson, N. L. (2007). Distinguishing between task and contextual performance for nurses: Development of a job performance scale. *Journal of Advanced Nursing*, 58(6),602-611. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2007.04256.x>
- Horiacheva, K., Yurkov, A., Savchenko, A., Snapkova, N., & Kilderov, D. (2023). Formation of military political leadership through the lens of history. *Cuestiones Políticas*, 41(78).
- Hühn, M. P., & Meyer, M. (2023). Sophistry or wisdom in words: Aristotle on rhetoric and leadership. *Business Ethics, the Environment & Responsibility*, 32(2), 544-554.
- Jamali, M. C., Purohit, H., Tanwar, V., & Abushohada, M. A. M. (2022). A comparative study of healthcare management and leadership skills of health management systems. *International Journal of Health Sciences*, 6, 4503-4511.
- Jackson, N. C., & Dunn-Jensen, L. M. (2021). Leadership succession planning for today's digital transformation economy: Key factors to build for competency and innovation. *Business Horizons*, 64(2), 273-284.
- Jankelová, N., & Joniaková, Z. (2021, March). Communication skills and transformational leadership style of first-line nurse managers in relation to job satisfaction of nurses and moderators of this relationship. In *Healthcare*, 9(3), 346. MDPI.

- Kaftan, V., Kandalov, W., Molodtsov, I., Sherstobitova, A., & Strielkowski, W. (2023). Socio-Economic Stability and Sustainable Development in the Post-COVID Era: Lessons for the Business and Economic Leaders. *Sustainability*, *15*(4), 2876.
- Lenahan, B. (2023). Thomas Jefferson: Slavery, Education, and the Public Mind. *Doctoral Dissertations and Projects*. <https://digitalcommons.liberty.edu/doctoral/5000>.
- Leonard, L. (2019). Traditional leadership, community participation and mining development in South Africa: The case of Fuleni, Saint Lucia, KwaZulu-Natal. *Land Use Policy*, *86*, 290-298.
- Matthew, J., Daniels., Sara, Sheikhzadeh., Jennifer, Franke. (2023). Career paths for cardiologists in industry: exploring opportunities in hospital management, medical device industry and biotech. *Heart*, doi: 10.1136/heartjnl-2022-322318
- McCormick, B., & Bean, J. (2024). America's greatest entrepreneurs and businesspeople: the third decennial survey of business historians. *Journal of Management History*, *30*(1), 29-40.
- Sarıköse, S., & Göktepe, N. (2022). Effects of nurses' individual, professional and work environment characteristics on job performance. *Journal of clinical nursing*, *31*(5-6), 633-641. <https://doi.org/10.1111/jocn.15921>.
- Seren, A. K. H., Tuna, R., & Bacaksiz, F. E. (2018). Reliability and Validity of the Turkish Version of the Job Performance Scale Instrument. *Journal of Nursing Research*, *26*(1), 27-35.
- Sima, V., Gheorghe, I. G., Subić, J., & Nancu, D. (2020). Influences of the industry 4.0 revolution on the human capital development and consumer behavior: A systematic review. *Sustainability*, *12*(10), 4035.
- Spalinger, A. (2021). *The Books behind the Masks: Sources of Warfare Leadership in Ancient Egypt*. Ancient Warfare Series Volume 4: 124. BRILL.
- Tepe, S., Serkan, Eti, S., Yılmaz, F. K. (2023). Sağlık Sektöründe Görevde Yükselme Performans Kriterlerinin Bulanık Çok Kriterli Karar Verme İle Belirlenmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *10*(4), 272-287.
- Tieleman, J., & Uitermark, J. (2019). Chiefs in the city: Traditional authority in the modern state. *Sociology*, *53*(4), 707-723.
- Vogel, H. (2022). The queen's beauty: leadership as an aesthetic and embodied practice in ancient Mesopotamia. *Beautiful Bodies: Gender and Corporeal Aesthetics in the Past* (p. 23). Oxford & Philadelphia: Oxbow books.

28 ŞUBAT POSTMODERN DARBESİNİN AKTÖRLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ*

Muhittin İŞİK¹

Öz

Ülkelerin demokratikleşme serüvenleri, tarihleri boyunca çeşitli sebeplerden dolayı zaman zaman kesintiye uğramakta ya da başka bir ifadeyle askıya alınmaktadır. Bu askıya alınmış sürecinin birden çok nedeni olduğu gibi en önemli nedenlerinden biri kuşkusuz ki darbelerdir. Ülkelerdeki darbeler incelendiğinde yapılan en büyük hatalardan biri, sürecin birden çok aktörü olmasına rağmen sadece silahlı kuvvetlerin aktör olarak görülmesidir. Ülkemizde yaşanan darbelerden sonra yapılan bilimsel çalışmaların bazılarında da bu hatanın tekrar edildiği saptanmıştır. Bundan dolayı bu çalışmada, yakın tarihte ülkemizde gerçekleştirilen 28 Şubat darbesi ve bu darbeye giden süreci hızlandıran tüm resmi ve gayri resmi aktörler birlikte incelenmiştir. Bu doğrultuda ordunun yanı sıra süreçte aktif rol oynayan silahsız kuvvetlerin (medya, sivil toplum kuruluşları, yargı organları, üniversiteler...) 28 Şubat sürecindeki tutumları analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında silahsız kuvvetlerin silahlı kuvvetlere açık destek vererek süreç yanlısı bir tutum sergiledikleri ve darbeyi meşrulaştırma çabasında oldukları sonucuna varılmıştır. Ancak süreçte silahsız kuvvetlerin tamamı süreci destekler mahiyette bir tutum sergilememiştir.

Anahtar Kelimeler: 28 Şubat, Postmodern Darbe, Ordu, Medya, Sivil Toplum Kuruluşları.

Jel Kodları: P16, Z0, Z00

AN ANALYSIS ON THE ACTORS OF 28 FEBRUARY POSTMODERN COUP

Abstract

The democratization adventures of countries are occasionally interrupted or, in other words suspended for various reasons throughout their history. While there are multiple reasons for this suspension process, one of the most significant reasons is undoubtedly the coups. One of the biggest mistakes made when examining coups in countries is to see only the armed forces as actors, although there are multiple actors in the process. It has been determined that this mistake was repeated in some of the scientific studies conducted after the coups in our country. Therefore, in this study, the February 28 coup that took place recently in our country and all the official and unofficial actors that accelerated the process leading to this coup were examined together. In this regard, the attitudes of the unarmed

* “Bu çalışma “28 Şubat Postmodern Darbe Sürecinde Rol Oynayan Aktörler Hakkında Bir Değerlendirme” başlıklı tezden üretilmiştir.

¹ Dr., Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü, E-posta: muhittin.isik.kou@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8477-4622

Atıf: İşık, M., (2024). 28 Şubat postmodern darbe sürecinin yaşanmasında rol oynayan aktörler üzerine bir analiz. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 125-147.

DOI: 10.54831/vanyuyiibfd.1491880

forces (media, non-governmental organizations, judicial bodies, universities etc.) that played an active role in the process as well as the army during the February 28 process were analyzed. In the extent of the study, it was concluded that the unarmed forces exhibited a pro-process attitude by openly supporting the armed forces and tried to legitimize the coup. However, not all of the unarmed forces showed a supportive attitude towards the process.

Keywords: 28 February, Postmodern Coup, Army, Media, Non-Profit Organizations.

Jel Classification: P16, Z0, Z00.

GİRİŞ

Ulusal ve uluslararası literatürde farklı şekillerde tanımlanan bir kavram olarak darbe, en geniş anlamıyla, “ülkede bir grup tarafından örgütlü bir biçimde silah zoruyla baskı kurularak veya seçim dışındaki demokratik usuller kötüye kullanılarak mevcut hükûmeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işidir” (Türk Dil Kurumu, 2023). Bu tanımdan yola çıkarak demokratik siyasal kültürü tam anlamıyla kurumsallaşmamış ya da demokratik siyasal kültürleri zayıf ülkelerde darbelerin yaşandığı ileri sürülebilir. Demokrasi kültürünün mutlak surette pekişmediği ülkemizde de zaman zaman darbelere maruz kalınmıştır. Bu bağlamda 1960 sonrasında günümüze Türkiye’de ortalama 10 yılda bir askeri müdahaleyle karşılaşmıştır. Yaşanan bu anti-demokratik uygulamaların tamamı Türk siyasal hayatında derin izler bırakmış olmakla birlikte 28 Şubat’ı klasik darbelere ayıran özgün yönlerinin olduğu söylenebilir. 28 Şubat’ta klasik darbe anlayışından farklı olarak doğrudan silahlı bir müdahale görülmemiş, rejim değişikliği olmamış, TRT basılmamış, sokağa çıkma yasağı konmamış, can kaybı yaşanmamış, anayasa değişikliğine gidilmemiş, Refah Partisi (RP) ve ardılı Fazilet Partisi (FP) dışındaki siyasi partiler kapatılmamıştır. Bu özelliklerinden dolayı “postmodern darbe” şeklinde isimlendirilen 28 Şubat’ı bir darbe olarak telakki etmeyen görüş ve iddialar da ortaya atılmıştır.

28 Şubat’ı bir darbe olarak tanımlamayan görüş ve iddialar söz konusu olsa da süreçte halkın iradesiyle iş başına gelen RP ve Doğru Yol Partisi’nden (DYP) müteşekkil Refahyol iktidarının demokratik usullere aykırı olarak ordu tarafından istifaya zorlanması yukarıda yer verilen darbe tanımıyla birebir örtüşmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada 28 Şubat, bir “postmodern darbe süreci” olarak değerlendirilmiştir.

Derinlemesine analiz ve arşiv araştırması tekniği kullanılarak 28 Şubat’ın ana hatlarıyla ele alındığı bu çalışmanın yanıtını aradığı temel soru şudur: “Türkiye’nin postmodern darbe sürecini yaşamasında etkili olan aktörler hangileridir?”. Bu sorunun makul bir şekilde cevaplanması için ilgili aktörlerin müstakil başlıklar altında irdelenmesi gereği hâsıl olmuştur. Dahası süreç aktörlerin söylemleri ve eylemleri üzerinden cereyan ettiğinden bu aktörleri göz ardı ederek yapılacak analizin yetersiz olacağı bir gerçektir. Bu çerçevede 28 Şubat sürecinde ağırlıklı olarak ordunun ve medyanın faaliyetlerine yer veren bazı akademik araştırmaların aksine diğer aktörlerin (muhalifat partileri, bürokrasi, yargı organları, sivil toplum kuruluşları, Yüksek Öğretim Kurumu, üniversiteler) de süreçteki

rolü dikkate alınarak literatürdeki bu boşluğun önemli ölçüde doldurulmasına katkı sunulacağı düşünülmüştür.

1. 28 ŞUBAT POSTMODERN DARBESİNİN BAŞLICA AKTÖRLERİ

28 Şubat Postmodern Darbe sürecini klasik darbelerden ayıran hususlardan biri de kuşkusuz ki aktörlerin çokluğudur. Bundan dolayı süreçte tek bir aktörden ziyade farklı aktörlerin etkisi söz konusu olmuştur. Bunun yanında bazı dış aktörlerin (Amerika Birleşik Devletleri, NATO, İsrail, Avrupa Birliği, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi vb.) de süreci dolaylı olarak teşvik ettiği iddiası ortaya atılmışsa da söz konusu dış aktörlerin sürece etkisi çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Son tahlilde 28 Şubat sürecinin yaşanmasında etkili olan başlıca aktörler aşağıdaki şekilde sıralanmıştır. Sürecin yaşanmasında rol oynayan başlıca aktörler arasında; ordu, medya, muhalefet partileri, yargı organları, bürokrasi, sivil toplum kuruluşları, Yüksek Öğretim Kurumu ve üniversiteler yer almaktadır. Süreçte ordu ve medya daha etkili aktörler olduğundan çalışmada bunlara daha ayrıntılı yer verilmiştir.

1.1. Ordu

Osmanlı devletinde orduyu yönetici sınıfın bir bileşeni olarak değerlendirmek mümkündür. Osmanlı idaresinde “kalemiye” ve “ilmiye” sınıfının yanında orduyu temsil etmek üzere “seyfiye” adında bir sınıf varlık göstermiştir. İlerleyen süreçte ise yükselme döneminin ardından ordu, kendisini devletin bir bileşeni olmaktan çok devletin koruyucusu olarak telakki etmiştir. Duraklama dönemine gelindiğinde sıkça rastlanan ordunun hükümdarlara karşı ayaklanması hâli, ordunun kendisini devletin koruyucusu olarak görme çabasının bir göstergesidir. Osmanlı dönemine benzer şekilde Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadrosuna orduyu da eklemek yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede İstiklal Savaşı’nda cephelede mücadele eden komutanlar, Cumhuriyet’in kurulmasıyla mecliste faaliyette bulunmuşlardır. Ordu tek parti döneminde darbeye teşebbüs etmemiştir.

Çok partili dönemde ise darbe söyleminin büyük ölçüde sivil iktidarların ülkeyi yönetemediği ve ülkenin anarşi ortamına doğru itildiği hâllerde gündemi meşgul ettiği öne sürülmüştür (Bölügiray, 1999: 119). Türkiye’de 1945’e değin II. Dünya Savaşı’nın etkisiyle izlenen tarafsız politika sebebiyle ordu ilk başlarda devlet yönetiminde güçlü bir konumda olmamıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda savaşın ülkede meydana getirdiği krizi çözmek için ordu sürekli hazır tutulmuş ve nihayetinde İstanbul’da sıkıyönetim kararının alınmasıyla ordunun devlet idaresindeki konumu güçlendirilmiştir (Hale, 2014: 122). Ancak genel itibariyle ordunun siyasi çıkarlardan uzak ve sistemden bağımsız, tarafsız, kendi içerisinde bütüncül ve dışındaki bozulmadan bağımsız olduğu düşüncesi öne çıksa da Türkiye’de toplumsal muhalefetin yükseldiği ve siyasi krizlerin derinleştiği dönemlerde (1960, 1971, 1980, 1997) askerler, ülke yönetimine müdahale etmekten imtina etmemiştir (Özgan, 2008: 13). Burada ordunun siyasete müdahalesi kadar müdahalenin zamanlamasına da dikkat çekmek gerekmektedir. Ordunun niçin siyaset kurumuna müdahalede bulunduğuna ilişkin bir soruyu S. E. Finer: “Ordu tüm diğer sivil güçlerden yüz kez daha iyi örgütlenmiş olduğuna ve modern silahlara sahip olduğuna göre, askerlerin niçin bazen

siyasal yaşama karıştıklarını sormak yerine, niçin her zaman karışmadıklarını araştırmak daha doğru olmaz mı?" şeklindeki soruyla cevaplamıştır (Kışlalı, 2014: 308).

Öte yandan Türkiye açısından ordunun siyasete müdahalesinde başlıca dört gerekçeden söz edilebilir. Bunlardan ilki, 31 Mart Vakası'ndan başlayarak "laikliğin elden gittiği"ne yönelik iddialarla sıklıkla gündemi meşgul eden "irtica" tehlikesidir. İkinci gerekçe, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden "bölünme korkusu"dur. Üçüncü gerekçe, 12 Eylül Darbesi'nin esas gerekçesi olarak sunulan "terör ve güvenlik" hususudur. Dördüncü gerekçe, sivil iktidarın otoriter uygulamalara eğilim göstererek meşruiyetini kaybetmesine bağlanmaktadır (Güzel, 2012: 106-107). Ekonomik durum ise Türkiye'de darbe sebebi olmamakla birlikte darbeyi teşkil eden koşulların önünü açan bir etken olarak görülmüştür. Bu bağlamda darbenin esasen iktisadi sorunlardan kaynaklanmadığı da ifade edilebilir. Sivillerin sorunlarla baş edemeyeceği ve sorunlara ilişkin yeterli bilinci haiz olmadıkları fikri, darbeyi doğurmaktadır. Buna ilaveten yukarıda belirtildiği üzere bölünme korkusu ve rejim karşıtlığı, cumhuriyetin başından bugüne kadar ordunun hassas olduğu iki temel konuya tekabül etmiştir (Kışlalı, 2001: 337). Öte yandan gelişmemiş ülkelerde gerek burjuvazinin gerekse işçi sınıfının etkili olmayışı, ordunun yönetimdeki etkisini artırıcı bir faktör olarak kabul edilmektedir. Ordunun yönetim bazındaki etkisi, kriz ve geri kalmışlık durumuna koşut olarak artış göstermektedir. Böylece sivil elit kesimin zayıflığı, askeri elit kanadın öneminin artmasına yol açabilmektedir. Başka bir anlatımla, karşı koyacak ya da denge oluşturacak bir kuvvetin olmayışı, darbelere ya da militarizm odaklı yönetimlere alan açabilmektedir (Kışlalı, 2001: 67).

Bunlara ilave olarak Türkiye'de ordunun toplumun modernize edilmesi görevini de üstlendiği belirtilmelidir. Bu bakımdan toplumu modernleştirme çabası güden ordunun dünyanın gelişen teknolojisinin, ideolojilerin ve çağdaşlaşmanın dışında kalması tasavvur edilemez. Türkiye'de ordunun toplumu modernleştirme çabası değerlendirildiğinde modernizmin hem bireylerin toplumsal ilişkilerine etkisi hem de siyasi sistemle olan ilişkisi de belirlemektedir. Böylece ordunun kurguladığı modernizmin tekçi yönetim stiliyle birlikte var olmayı hedeflemiştir (Balci, 2000: 168-170). Nitekim 27 Mayıs Darbesi'nin faili olan subayların kahir ekseriyeti çağdaş Cumhuriyet'in eğitim kurumlarında tahsil görmüş, Atatürkçü çizgiyi benimsemiştir. Dahası subaylarda Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından yönetimin liyakat sahibi olmayan kişilerin eline geçtiğine dair bir kanaat oluşmuştur. 1950'lerin ortalarında, yüksek enflasyon, siyasi istikrarsızlık vb. sebeplerden dolayı ordu içerisinde bir tedirginlik belirmiştir (Ahmad, 2016: 148-151). 1960'lı yılları önceki yıllardan ayıran özelliklerden biri de ordunun siyasetteki etkisiyle bu etkinin dış aktörlerle ve Türkiye'nin dünyadaki konumuyla olan ilişkisidir. Başka bir anlatımla Türkiye'de 1960 öncesi dönemde ordunun daha yerli ve daha mahalli bir duruşu haiz olması hem asker-sivil ilişkilerini hem de askeri müdahalelerin mahiyetini etkilemiştir (Yılmaz, 2012: 213). Cumhuriyet döneminde 1960 yılında gerçekleşen silahlı kuvvetlerin yönetime el koyma geleneği 1971, 1980 dönemlerinde sürmüştür.

Bu dönemlerin dışında konumuz açısından kilit önem arz eden 28 Şubat'ta baskın aktörün ordu olduğu ileri sürülebilir. Ancak önceki askeri müdahalelerinin tersine ordu süreci yalnız başına organize etmemiş; medya, bürokrasi, sivil toplum kuruluşları, muhalefet partileri, yargı organları, Yüksek Öğretim Kurumu ve üniversitelerin katkılarıyla darbeye meşruiyet kazandırılmıştır. Bu hedef doğrultusunda toplumun farklı kesimlerine irtica brifingleri verilmiş, böylelikle irtica ile özdeşleştirilen RP'ye yönelik topyekün muhalefet sürecine girilmiştir. Bu bakımdan ordu ile RP arasında ilk günlerde baş gösteren gerilimler süreç boyunca sürmüştür.

Nitekim İsrail ile Savunma Sanayi Antlaşması'nın imza aşamasında RP'yle ordu arasında gerilime tanık olunmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri nezdinde kilit öneme sahip anlaşmaya, iktidar olmadan önce İsrail ile tüm ilişkilerin sonlandırılacağını ifade eden Refah Partisi karşı durmuştur. Bu kapsamda dönemin RP'li Devlet Bakanı Abdullah Gül, "İsrail ile anlaşmanın gerçekleşmeyeceğini" açıklamıştır. Bu açıklamanın ardından Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Org. Orhan Kılıç vasıtasıyla ordunun talep ve beklentileri Bakanlar Kurulu'na iletilmiştir. Dahası ordu bununla yetinmeyip antlaşma konusundaki hassasiyetini ifade etmek amacıyla 8 Ağustos'ta Erbakan'a bir brifing vermekten imtina etmemiş, brifing üzerine Başbakan istemeden de olsa anlaşmaya razı olmuştur (Gürses, 2012: 30). RP ile ordu arasında yaşanan gerilim, İsrail ile olan Savunma Sanayi Antlaşması ile sınırlı olmamıştır. Bu çerçevede 28 Şubat sürecinde Tuğgeneral Doğu Silahçioğlu, RP'li Sultanbeyli Belediye Başkanı Ali Nabi Koçak'dan onay almaksızın, RP'ye gözdağı vermek amacıyla Sultanbeyli'ye Atatürk heykeli diktirmiştir. Bu gelişmeden rahatsızlık duyan dönemin Refah Partili Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Necati Çelik, Silahçioğlu'na "Omzu dolu silahlı adam" ifadeleriyle karşılık vermiştir. Çelik'in bu tepkisi ordu nazarında büyük öfkeye yol açmıştır (Akpınar, 2001: 165). Bunun üzerine öncesinde Sultanbeyli'ye Atatürk heykeli diktiren Silahçioğlu, bu sefer bununla yetinmeyip yine belediyeden onay almadan caddenin adını "Atatürk Bulvarı" olarak değiştirmiştir (Gürses, 2012: 38).

Öte yandan bu süreçteki Refah Partisi-ordu gerilimlerini Milli Güvenlik Kurulu üzerinden daha net okumak da mümkündür. 28 Şubat sürecinde askerin alenen nüfuz ettiği MGK'da irtica ile mücadele bağlamında bazı kararlar alınmıştır. Refahyol hükümetine dayatılan, 18 maddeden oluşan MGK bildirisinde temelde üç tehlikenin üzerinde durulmuştur. Söz konusu tehlikelerden ilkinin devletin çok sayıda kurum ve kuruluşuna sirayet etmiş "irticai" kadrolaşma olduğu ileri sürülmüştür. Bunun ortadan kaldırılmasının yolu ordu açısından kamu kurumlarında ihraçlardan geçmekteydi. İkinci tehlike olarak "İmam Hatip Liseleri"ne işaret edilmiştir. Bu süreçte oluşturulan algıya göre şayet İmam Hatip Liseleri'nin önü alınmazsa Türkiye'de İran'a benzer bir rejim kaçınılmazdı. Tehlikelerden üçüncüsü, tarikat ve cemaatler oluşturmuştur. Bu yapıların ise din (şeriat) devleti kurma hedefini güttükleri iddia edilmiştir (Eğitim-Bir-Sen, 2014: 12). Buradan da anlaşılacağı üzere MGK bildirisi, hükümet ile ordunun ortak iradesinin ürünü değildir. Bu bildiriye ordunun sembolik bir gözdağı ve yaptırım yoluyla hükümete dayattığı görüşler toplamı olarak değerlendirmek mümkündür. Hatta bu bildirinin ordunun

tâbi olması gereken Bakanlar Kurulu'na ve parlamentoya sunulmuş bir uyarı ya da bir tehdit mahiyetinde olduğu söylenebilir (Bayramoğlu, 2007: 127). Tüm bunlar ordunun 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında Anayasa'yı da ihlal ettiğinin göstergesidir. Nitekim toplantının gündemini Cumhurbaşkanı yerine ordu belirlemiştir. Bunun yanında anayasal yönden MGK üye sıfatı bulunmayan MGK Genel Sekreteri de toplantıya katılmıştır (Erdoğan, 2012: 57). Son tahlilde 28 Şubat 1997'de takriben 9 saat (15.30-23.55) süren MGK toplantısının ertesinde yayınlanan kararlar inanç, ibadet, düşünce, ifade, basın, kılık-kıyafet hürriyetlerin sıklıkla gündeme gelmesine neden olmuştur (Öcal, 2009: 16). Yaşanan tüm gelişmeler sonucunda Başbakan Erbakan'ın ordunun taleplerine rest çekip darbeye kapı aralamak ya da Başbakan Yardımcısı Çiller'i erken seçime ikna etme çabasına girişmekten başka bir tercihi kalmamıştı (Bayramoğlu, 2007: 128). Ancak Erbakan fiili bir darbeye kapı aralamamak adına ordunun taleplerine boyun eğmek durumunda kalmıştır. Sonrasında Cumhurbaşkanı Demirel'in inisiyatifli ile iktidar değişikliği yaşanmıştır. MGK kararlarını hayata geçirmek amacıyla kur(dur)ulan, Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokrat Türkiye Partisi'nden oluşan yeni hükümetin (ANASOL-D) ilk icraatı ise MGK kararları içerisinde yer alan 8 yıllık kesintisiz eğitim kanununu meclisten geçirmek olmuştur.

Derin yansımaları son yıllarda da hissedilen 28 Şubat Darbesi; "Türkiye'yi kim yönetiyor", "siviller mi askerler mi", "halkın iradesi ile oluşturulmuş yasama ve yürütme organı mı, yoksa atanmış askeri bürokrasi mi" şeklindeki soruları gündeme taşımış olmakla birlikte MGK'nın Bakanlar Kuruluyula olan ilişkisini tartışmalı hâle getirmiştir (Sezen, 2000: 76).

1.2. Medya

Bilindiği üzere modern devletlerde yasama, yürütme ve yargının yanında dördüncü bir kuvvet olarak "medya"dan söz edilmektedir. Medya sahip olduğu güç sayesinde kimi zaman algı yönetimi üreterek kimi zaman da toplum mühendisliğine başvurarak toplumu biçimlendirmekte ve manipüle etmektedir. Althusser (2014: 50-51) açısından medya, devletin ideolojik aygıtlarından (DİA) olup "Haberleşme DİA"sı içerisinde yer almaktadır.

Özelleştirme süreciyle birlikte medya, bir dönüşümden geçmiş olmakla beraber bir dizi sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda özelleştirme politikası öncesinde iş hayatında genellikle aktif rol oynamayan medya patronları özelleştirmeyle birlikte iş hayatına dâhil olmuştur. Hatta medya sahipleri özelleştirmeden kendileri için hisse talebinde bile bulunmuşlardır. Böylelikle medya aracılığıyla piyasa aktörü olmanın yolu açılmıştır (Öztürk, 2013: 221). Yaşanan tüm bu gelişmeler iş dünyasının da siyasi meselelerin dışında kalmamasına ve taraf haline gelmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler, Türk siyasal yaşamında bir kırılma niteliğindeki 28 Şubat sürecini de etkilemiştir.

28 Şubat'ın ayırıcı yönlerinden birisi de özel radyo ve televizyonların yaygınlaştığı dönemde meydana gelen ilk darbe özelliğini taşımasıdır. Bu bağlamda 28 Şubat Darbesi'nin öncesinde gerçekleşen askeri müdahalelerde darbeciler iletişim ağını kontrol altına almak için TRT'yi hedef alıp

bu yöntemle iletişimi tekellerine almış ve halka hitap etmiştir. Bunun aksine 28 Şubat Darbesi'nde ise medya çeşitliliğinden dolayı darbeciler klasik yöntemi tercih etmemişlerdir. Dolayısıyla 28 Şubat'ta tek bir merkezden kontrol edilmeyecek, yönlendirme yapılamayacak denli bir medya çeşitliliği söz konusu olmuştur (Yılmaz, 2012: 229-231).

28 Şubat Darbesi'nde medya ordunun siyaseti direkt yönlendirme teşebbüsünü demokrasinin bir teminatı olarak lanse etmiştir. Bu doğrultuda medya ordunun fiili müdahalelerini kimi zaman görmezden gelmiş kimi zaman da alkışlayıp gündeme taşımıştır. Bununla da yetinmeyip kimliklerini açıklamayan bazı generallere ait ifadeleri bir muhtıra mahiyetinde kamuoyuna sunmuştur (Bayramoğlu, 2007: 99).

28 Şubat'ta Erbakan ve medya arasında Refahyol'un kuruluşundan başlayarak, nerdeyse hiç kesintiye uğramamış bir gerilim söz konusu olmuştur. Özellikle RP'nin devlet-siyaset-mafya üçlüsü arasındaki kirli ilişkileri ifşa eden Susurluk Skandalı ile ilgili basına yönelik tenkitlerin artmasıyla medyanın Refahyol'a eleştirileri daha da yoğunlaşmıştır (Akın, 2000: 98). Bu süreçte Refahyol'a karşı girilen toplumsal muhalefetin başını medyanın çektiği ileri sürülebilir. Bu doğrultuda medya süreç boyunca Refahyol'u yakın merceğe almıştır. Hatta büyük medya kuruluşlarının neredeyse tümü devletin temel kurumlarıyla birlikte hareket ederek hükümetin karşısında yer almışlardır (Akpınar, 2001: 133-134).

Öte yandan RP'nin koalisyon ortağı Tansu Çiller ise 28 Şubat'ta medyanın bir siyasal partiye benzer şekilde yönetme ve yönlendirme yaklaşımını benimsediğini belirtmiş, medya organlarını "Kartelciler" ve "Arabulucular" şeklinde sınıflandırmıştır. Süreçte daha çok kartelci medyayı hedef alan Çiller, kartelci medyanın hükümeti işbaşından uzaklaştırmak maksadıyla siyasete müdahale etme çabasını güttüğü görüşünde olmuştur. Buna koşut olarak basın özgürlüğüne kanun yoluyla kısıtlama getirilmesinden ve Çiller'in basına dönük ifadelerinden sonra medyanın Refahyol hükümeti aleyhtarlığı daha çok artmıştır (Gürses, 2012: 41). Tüm bunların karşısında DYP'nin 10 Mayıs 1997 tarihli mitinginde Çiller, "Teşvik Kanunu kapsamında Sabah Grubuna 275, Doğan Holding'e 573, Koç Grubu'na ise 55,4 trilyon tutarında devlet katkısı verildiğini, ancak kendisinin 1994'te iktidara gelmesiyle bu devlet katkısının kesildiğini ve bundan dolayı kendisine karşı medya organları tarafından kara kampanyalar ve iftiralarda bulunulduğunu" ifade etmiştir (Birand ve Yıldız, 2012: 227).

Diğer taraftan süreç boyunca Refahyol Hükümeti ile ilişkileri düzelmeyen laiklik yanlısı medya grupları ile ordu arasında daha önce pek rastlanılmamış bir yakınlaşma belirmiştir. 28 Şubat'ta ordu, medyayı kontrolünde tutarak kamuoyuyla direkt bağlantıya geçmiştir. Ancak ordunun basına ilişkin sansür teşebbüsü laik kesimler tarafından olağan görülümüştür (Birand ve Yıldız, 2012: 183). Böylelikle 28 Şubat'ta medya kurumları aynı zamanda psikolojik savaş aracı işlevini de üstlenmiştir. Özellikle "kartel medyası" şeklinde isimlendirilen medya grubu bu süreçte medya etik ilkelerine uygun düşmeyecek düzeyde tutum sergilemiştir. Silahlı kuvvetlerin fiili müdahalesini olumlamayan ya da medyanın süreçte sergilediği tavırdan rahatsızlık duyan, eleştirilerini ifade eden aydınlar ve köşe

yazarları ise andıçlama² yöntemi ya da medya patronlarının talebiyle mesleğini icra edememişlerdir (Öztürk, 2013: 170).

28 Şubat sürecinde medyanın söz sahibi olmasında ve gücünü artırmasında gazete haberlerinin etkisi yadsınamaz. Bu süreçte parti liderleri, siyasetçiler, iktidar ve muhalefet arasındaki diyaloglar ağırlıklı olarak gazeteler aracılığıyla gündeme taşınmıştır (Öcal, 2009: 56). Dolayısıyla 28 Şubat medyasını anlamının en etkili yollarından biri de gazete haberlerini incelemektir. Bu çalışmada gazete haberlerinin 28 Şubat sürecine etkisini analiz etmek için sırasıyla Hürriyet, Sabah, Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerinin bazı manşetleri irdelenmiştir. Sözü edilen gazeteler 28 Şubat sürecini destekleyen en etkili gazeteler olarak öne çıkmıştır. Bundan dolayı bu dört gazete seçilmiştir. Gazeteler seçilirken 28 Şubat ile ilgili manşetler tespit edilmiştir. Bundan dolayı manşetlerin her zaman ardışık sırayı takip etmesi mümkün olmamıştır.

Tablo 1: 28 Şubat Sürecinde Hürriyet Gazetesinin Bazı Manşetleri

Tarih	Manşet	Açıklama
01.03.1997	Askerin mesajı	MGK'nın dünkü tarihi toplantısında komutanlar, İnkılap Kanunları'nın ödün verilmeden uygulanmasını istediler
02.03.1997	Askerin 20 şartı	Askerlerin MGK toplantısına getirerek hükümetten yapılmasını istediği 20 madde belli oldu
03.03.1997	Sürpriz çıkış	Genelkurmay Genel Sekreteri, 'Ordu ile uyum içindeyiz' diyen Erbakan'a 'Ordu, Atatürk'e inananlarla uyum içindedir' yanıtını verdi
04.03.1997	Ya uy, ya çekil	DSP Lideri Ecevit ve CHP Lideri Baykal dün Erbakan'a 'Ya laik devleti içinize sindirin ya da çekilin' dedi
06.03.1997	Karadayı, Hoca'ya randevu vermedi	Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı, Başbakan Erbakan'ın görüşme isteğini dün nazik bir üslupla reddetti. Karadayı, Erbakan'ın ısrarlı görüşme isteğine her defasında olumsuz yanıt verdi
07.03.1997	Yeni kriz kapıda	Hükümetin örneğine rastlanmamış bir kararla MGK kararlarını TBMM'ye taşıma girişimi yeni bir krizin sinyalini verdi
09.03.1997	Asker ile uğraşmayın	Genelkurmay Genel Sekreterliği dün bir açıklama yaparak, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni hedef alan ve siyasi polemiklerin içine sokan tutumların rahatsızlık yarattığını bildirerek ordunun demokrasiye bağlılığını bir kez daha vurguladı
19.03.1997	Org. Karadayı: Ordu rejimin teminatıdır	Çanakkale Zaferi'nin 82. yıldönümünü dün törenlerle kutladık. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Karadayı, "Türk ordusu, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik ve laik Türkiye Cumhuriyeti'nin teminatıdır" dedi
26.03.1997	Bu kararlara tam uyulacak	MGK kararlarıyla ilgili olarak ilk kez konuşan Genelkurmay Başkanı, RP'nin ısrarlarına sert tepki gösterdi
28.03.1997	Asker noktayı koydu: Taviz yok	Genelkurmay Başkanı Orgeneral İsmail Hakkı Karadayı başkanlığında kuvvet komutanları, Genelkurmay İkinci

² İlk kez 28 Şubat sürecinde gündeme gelen "andıç" (Altaylı, 2009), verilen özel emir doğrultusunda ilgili karargâh subaylarının bir konuyu etraflıca irdelleyip Genelkurmay Başkanlığı komuta katına sunduğu bir belgedir (Demir, 2007). 28 Şubat sürecinde PKK'lı Şemdin Sakık'ın yakalanmasının ardından onun ifadesiymiş gibi yalan haberler hazırlanmış ve basına sızdırılmıştır. Bu süreçte Çevik Bir ve Erol Özkasnak gibi üst düzey askeri yetkililer tarafından basına gönderilen belgelerin doğru olup olmadığı tetkik edilmemiş, belgeler sorgulanmadan yayınlanmıştır. Böylelikle gazeteciliğin temel prensipleri ihlal edilmiştir (Şeker, 2006).

	Başkanı ve MGK Genel Sekreteri pazartesi günü yapılacak MGK öncesi, dün Genelkurmay'da toplandı. Toplantıda Erbakan'ın MGK toplantısında gösterdiği uyumlu davranışın daha sonra 180 derece değişmesinden duyulan aşırı rahatsızlık konuşuldu
--	---

Kaynak: Hürriyet gazetesi arşivi

28 Şubat sürecinde Hürriyet Gazetesi'nin gündem belirleme noktasında güçlü ve etkin gazetelerden biri olduğu ifade edilebilir. Yukarıdaki manşetlerden de anlaşılacağı üzere bu gazete süreç boyunca ordunun yanında pozisyon almıştır (Öcal, 2009: 56). 28 Şubat MGK kararlarını “tarihi” ve “meşru” değerlendirmiş, Başbakan Erbakan'ı mesuliyetsiz bir lider algısıyla takdim etmiştir (İnce, 2014: 69-70). Sonuç olarak Hürriyet Gazetesi'nin kendi nezdinde Cumhuriyet'in kurucu niteliklerini hedef alan “irticai” unsurları bertaraf etmeye dönük haberlere yer verdiği ileri sürülebilir.

Tablo 2: 28 Şubat Sürecinde Sabah Gazetesinin Bazı Manşetleri

Tarih	Manşet	Açıklama
01.03.1997	Zehir zemberek	Türk halkının büyük çoğunluğunu “darbe mi oluyor?” diye gece yarısına kadar televizyonları başında oturtan MGK toplantısından çok sert bir laiklik uyarısı çıktı
04.03.1997	Kim yalancı	Erbakan ve kurmayları, MGK toplantısından sonra çıkan haberlerin yüzde 90'ının yalan olduğunu söylemeye başladılar
05.03.1997	Ürperten yemin	İrticai örgütlerce açılan Kur'an kurslarında, öğrencilere “Din devleti kuruluncaya kadar savaş” yemini ettiriliyor.
06.03.1997	Paşa paşa imzaladı	Erbakan'ın “MGK kararları yumuşatılmadan imzalamam” inadı üç gün sürdü. Erbakan askerlerin hazırladığı metne dün imzayı bastı
07.03.1997	Hoca yine ateşle oynuyor	Türkiye, daha imza krizinin yarattığı sarsıntıyı atlatmadan MGK kararlarının meclise getirilmesi girişimiyle daha da gergin bir siyasi ortama girdi
12.03.1997	Sarık harekâtı	Hızlı gelişme: “Cübbe ve sarık yasaklanıyor. Özel Kur'an kursları kapatılıyor... Tekke ve dergâhlar da kapatılıyor.”
13.03.1997	473 gizli Kur'an kursu	“MİT'ten Başbakanlığa rapor: 5 bin küçük çocuğa ‘Atatürk ve laiklik düşmanlığı’ aşılanıyor. MİT raporuna göre, irticai örgütler tarafından açılıp finanse edilen ve şu ana kadar 473'ü saptanan bu kurslarda çocuklara ‘Din devleti kuruluncaya kadar savaşacağız’ yemini ettiriliyor.
14.03.1997	Hoca şartsız ‘Kabul’ dedi	MGK'da 9 saat görüşülen 18 madde Bakanlar Kurulu'nda 38 dakikada oybirliğiyle kabul edildi
19.03.1997	İşte 18 madde: Erbakan'ı Atatürkçü ve laik yapan imza	MGK'nın aldığı ve Bakanlar Kurulu'nun kabul ettiği kararların 17'sinin tam metnini ilk olarak SABAH yayınlıyor
21.03.1997	“Sabır” uyarısı	Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Erkaya “MGK kararlarının uygulanmasını sabırla bekliyoruz” dedi
22.03.1997	İmam Hatip'e yeni öğrenci yok	Milli Eğitim Bakanlığı, Refah'ın en hassas olduğu İmam Hatipler konusunda çok radikal bir karar aldı

25.03.1997	Refah'ın 8 yıl provakasyonu	Erbakan imza attığı 8 yıllık zorunlu eğitim kararını gerginlik politikasıyla önlemeye çalışıyor
27.03.1997	Hoca; bu imza senin değil mi?	8 yıllık kesintisiz eğitimin de içinde olduğu 18 maddeyi itirazsız imzalayan Erbakan şimdi ülkeyi gerginliğe itiyor
30.04.1997	Genelkurmay'da düşman değişti	Türkiye'nin savunma anayasası yeniden yazıldı: Tarihte ilk kez dış düşmanın yerini "irticai faaliyetler" aldı

Kaynak: Sabah gazetesi arşivi

Yukarıdaki manşetler irdelendiğinde Sabah Gazetesi'nin 28 Şubat sürecinde ağırlıklı olarak dönemin Başbakanı Erbakan'ı, imam hatip okullarını ve kuran kurslarını manşetlerine taşıdığı söylenebilir. Yine Hürriyet Gazetesi'ne benzer şekilde Sabah Gazetesi'nin süreci destekler nitelikte yayınlar yaptığı ifade edilebilir. Bu çerçevede MGK kararlarına tam destek veren gazete iktidarın iş başından uzaklaşması uğruna yoğun propagandalara başvurmuştur.

Tablo 3: 28 Şubat Sürecinde Milliyet Gazetesinin Bazı Manşetleri

Tarih	Manşet	Açıklama
25.02.1997	İrtica PKK'dan tehlikeli	Oramiral Erkaya: "Aşırı dinci akımlar, Türkiye'nin birinci sorunu haline geldi."
28.02.1997	En uzun gün	MGK tarihi toplantısını bugün yapıyor. Cumhurbaşkanı, siyasiler ve generallerin irtica tartışması Refahyol'un kaderini etkileyecek
01.03.1997	9 saatlik zirvede rejime ince ayar	Tarihi MGK'da askeri kanat laiklik, hükümet darbe spekülasyonları üzerinde durdu. Yeni gerginliklerin "yaptırımlara" yol açacağı bildirildi
03.03.1997	İmza gerilimi	MGK'nın tavsiye paketini beğenmeyip 'imzalamıyorum' mesajı veren Erbakan, liderler turuna çıkıyor. Muhalefet ise istifa istiyor
04.03.1997	DYP: Çekiliriz	Çiller, Erbakan'a şart koştu: "MGK kararlarına uy"
05.03.1997	Refah bunalımı	MGK kararlarını Erbakan imzalamayınca kriz doruğa çıktı
06.03.1997	Sıra uygulamada	MGK kararlarına beş gündür direnen Başbakan Erbakan dün imzayı attı. Gözler bugünkü Bakanlar Kurulu'nda
26.03.1997	Erbakan geriıyor	"İnanan insanlar kimseye taviz vermek mecburiyetimde değil. Bilakis özür dilensin."
30.03.1997	Doğru Yol'dan rest	Yarınki MGK toplantısı için koalisyonda ipler gerildi. DYP kanadından kesin tavır: "Kararlar uygulanmazsa hükümet biter"
31.03.1997	Krize MGK molası	MGK'nın gündeminde "irtica" maddesi yok. Konu açılmazsa, "8 yıl" Nisan'a kalacak
30.04.1997	Tehdidin adı irtica	Türk Silahlı Kuvvetleri yeni savunma konseptini açıkladı: İç tehdit, dış tehdidin önüne geçti. Çok dikkatli olmalıyız
06.06.1997	Ordudan ambargo	Genelkurmay: İrticacı kuruluşlardan alışveriş yapmayın.
12.06.1997	Ordudan son uyarı	Genelkurmay, rejimi "silahla korumak"tan söz etti.

Kaynak: Milliyet gazetesi arşivi

Milliyet Gazetesi'nin 28 Şubat sürecine ilişkin haber başlıkları detaylı olarak analiz edildiğinde sıklıkla Refahyol Hükümeti'ni hedef alan yayınlara yer verildiği anlaşılmaktadır. Böylece Milliyet Gazetesi, tıpkı Hürriyet ve Sabah gazeteleri gibi silahlı kuvvetler tarafından Refahyol Hükümeti'ne dayatılan MGK kararlarının hayata geçirilmesinin savunucusu olmuş, aynı zamanda siyasi kriz zemini tesis etme arayışında olmuştur.

Tablo 4: 28 Şubat Sürecinde Cumhuriyet Gazetesinin Bazı Manşetleri

Tarih	Manşet	Açıklama
28.02.1997	MGK'nin gündemi rejim	Devletin zirvesi, MGK toplantısına hazırlanıyor. Çiller, Demirel'den şeriatçılığın gündemden çıkarılmasını istedi. Demirel ve Erbakan mektup konusunu yalanlarken Cumhurbaşkanı'nın Susurluk skandalından sonra Başbakan'a dört mektup gönderdiği belirlendi
01.03.1997	Muhtıra gibi tavsiye	MGK'nin 9 saatlik toplantısında özellikle şeriat girişimlerine karşı çıkılması istendi
02.03.1997	Hükümete 2. Bildiri	MGK, uygulamasını istediği kararları Erbakan ve Çiller'e iletti
03.03.1997	Şeriatçı eğitim dorukta	Milli Güvenlik Kurulu'nun köktendinci akımlar uyarısını rakamlar doğruluyor
04.03.1997	'Ya içine sindir ya git'	Başbakan Necmettin Erbakan, 'işbirliği' önerdiği muhalefetten uyarı aldı
05.03.1997	İmzalamayacağım	Bildirinin 'yumuşatılması'nı isteyen Erbakan, MGK Genel Sekreteri ile görüşmedi
06.03.1997	Refah dışlanıyor	Diğer parti ve kurumlar MGK bildirisi doğrultusunda girişimlere başladı
07.03.1997	İki yüzlü siyaset	Erbakan ve Çiller'in alternatif bildirisi Cumhurbaşkanı Demirel'den döndü
08.03.1997	RP yokuşa sürüyor	MGK kararları için parti tabanına 'Uygun görülen uygulanır' mesajı
09.03.1997	Ordu eleştirilerden rahatsız	MGK'nin ardından TSK'nin hedef haline getirilmesi üzerine Genelkurmay sert bir açıklama yaptı.
10.03.1997	'Orduyu zorlamayın'	Cumhurbaşkanı, Genelkurmay'ın yaptığı yazılı açıklamayı değerlendirdi
14.03.1997	Hükümet MGK'yi oyalıyor	Bakanlar Kurulu, kararların uygulanması için 'kısa, orta, uzun' vade takvimi verdi
18.03.1997	Türkiye'nin işi zor	Demokratikleşmeyi gerçekleştiremeyen REFAHYOL, AB için hedef saptırıyor

Kaynak: Cumhuriyet gazetesi arşivi

28 Şubat sürecinde Cumhuriyet Gazetesi'nin belirlenen gündem çerçevesinde kuruluşundan itibaren başlattığı "İslamcı" kesime ilişkin muhalif tutumunu devam ettirdiği öne sürülebilir (Öcal, 2009: 56). Yukarıdaki manşetler incelendiğinde Cumhuriyet Gazetesi'nin 28 Şubat sürecindeki haber metinlerinde sıklıkla rejime yönelik tehditleri gündeme taşıyarak hâkim ideolojinin savunuculuğunu üstlendiği anlaşılmaktadır. Gazetenin "İslâm", "Müslüman" kavramların yerine "şeriat", "şeriatçı" kavramlarını tercih etmesi dikkate değerdir. Sonuç olarak Cumhuriyet Gazetesi'nin de Hürriyet, Sabah ve Milliyet gazetelerinde olduğu gibi ordunun ve MGK kararlarının açık destekçisi olduğu ifade edilebilir.

1.3. Muhalefet Partileri

1961 Anayasası ve 1982 Anayasası'na göre "Siyasi partiler demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır" (1961 Anayasası, m. 56; 1982 Anayasası, m. 168). Anayasanın bu maddesiyle kastedilen demokrasinin siyasal partiler olmaksızın düşünülemeyeceğidir.

Öte yandan siyasal partiler demokratik sistemin siyasal, ekonomik, kültürel alandaki tüm eksiklik ve hataların nedeni olarak vücut bulmaktadır. Toplumsal hayatı sıkıntıya sokan ve çözüm bekleyen tüm sorunlara çözüm üretilmemesinden sorumlu tutulan yapılar da yine siyasal partiler olmaktadır. Bu sorumluluk durumu ise toplumun hem demokratik siyasal sistemle olan ilişkisini hem de sisteme yaklaşımını etkileyebilmektedir (Altıntaş, 2003: 2). Önemle belirtmek gerekir ki demokratik siyasal toplumlarda seçimler düzenli aralıklarla tekrarlanmakta, muhalefete de iktidar olma şansı tanınmaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de demokratik siyasal kültür çok güçlü olmasa da tek parti döneminden sonra seçimler düzenli aralıklarla tekrarlanmış, böylelikle muhalefet partilerine de iktidar olma fırsatı verilmiştir. Ancak Türk siyasal hayatının önemli dönüm noktaları arasında yer alan 28 Şubat Postmodern Darbe sürecinde muhalefet partileri antidemokratik yollarla iktidara gelme uğruna darbecilerin yanında yer alabilmişlerdir.

28 Şubat’ta koalisyon ve muhalefet partileri gelişmelerin dışında kalmayarak siyasal alanda varlığını sürdürmüşken; toplum ise “destekleyenler ve “desteklemeyenler” şeklinde ikiye bölünmüştür. Bu bölünme süreçte yapılan basın açıklamalarından ve düzenlenen farklı miting ve gösterilerden anlaşılmaktadır (Gürkan, 2011: 107). 28 Şubat’ta başta Anavatan Partisi olmak üzere muhalefet partilerinden bazıları demokrasiyi hedef alan gelişme ve uygulamalara tepki göstermemekle birlikte durumu fırsata çevirip silahlı kuvvetlerin dayatmalarıyla kurulan bir hükümette yer alabilmişlerdir. Siyasal partilerin bazıları MGK’nın uygulamalarının açıkça savunucusu olmuşken, bazıları da söz konusu uygulamalara itaat etmeyi seçmiştir (Erdoğan, 2012: 37). Bu bağlamda 28 Şubat’ta Refahiyol koalisyonuna Büyük Birlik Partisi (BBP) ve Yeniden Doğuş Partisi (YDP) destek vermişken; ANAP, DSP, CHP ve DTP meşru hükümetin yanında yer almamış, ordudan yana tutum sergilemiştir (Işık, 2023a: 97).

28 Şubat’ta bazı muhalefet partileri silahlı kuvvetlerin rejimi kendi kontrolü altına alma teşebbüsü karşısında Başbakan Erbakan’ın deyişiyle “Demokrasi sınavında sınıfta kalmışlardır.” Demokrasi sınavını veremeyen ANAP, DSP, DTP ve CHP liderleri süreçte yaşanan antidemokratik uygulamalara tepki göstermemiş, darbenin meydana getirdiği kargaşa ortamını lehlerine çevirme stratejisini izlemiştir. Bu partiler süreçteki fırsatçı stratejileriyle patlak veren krizin büyük ölçüde müsebbibi olmuşlardır. Bunlar sivil siyasetin meselelerini askerileştirme yoluna koyulmuş ve böylelikle orduyu Refahiyol’a karşı bir baskı aygıtı olarak kullanmıştır. Bu çerçevede sivil demokratik çözüm önerileri yerine ağırlıklı olarak iktidarı işbaşından uzaklaştırma yöntemlerine başvurmaları krizin daha da derinleşmesine yol açmıştır (Gürses, 2009: 254). Tarihi MGK toplantısının ardından dönemin DSP Lideri Ecevit, RP’nin içerisinde bulunmadığı bir hükümet formülünü ortaya koymuştur (Cumhuriyet, 2011). Bu hükümet formülünde her ne kadar kesin çizgilerle irticayla özdeşleştirilen RP’ye yer verilmemişse de koalisyon ortağı DYP’nin kurulacak koalisyona dâhil edilebileceği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan DYP’nin bazı bakan (Yıldırım Aktuna, Yalım Erez, Turhan Tayan) ve milletvekilleriyle Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in 28 Şubat’ta adeta muhalefet partileri gibi bir

tavır sergiledikleri ileri sürülebilir. DYP’li çok sayıda milletvekilinin (Hüsamettin Cindoruk, İsmet Sezgin, Mehmet Batallı, Hamdi Üçpınarlar, Hasan Peker, Yıldırım Aktuna, Aysel Göksoy, Jefhi Kamhi, Mehmet Korkmaz, Feridun Pehlivan, Cemal Külahlı, Hayri Doğan, Ahmet Alkan, Muzaffer Arıkan, Fevzi Arıcı) istifası Refahyol Hükümeti’nin dağılma sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçte 28 Şubat’ın bir darbe olmadığı görüşünde olan Cumhurbaşkanı Demirel ile Başbakan Erbakan arasındaki ilişkiler hiçbir şekilde iyi seyir izlememiş, MGK kararlarının ardından Erbakan’ın istifa etmesi karşısında Çiller yerine Mesut Yılmaz’ı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Bu süreçte Demirel, sıklıkla cumhuriyet rejimine ve laiklik ilkesine vurgu yapmıştır.

Demirel’in MGK toplantısının 2 gün öncesinde Erbakan’a rejime ilişkin endişelerini ifade eden bir mektup gönderdiği anlaşılmıştır (Yeni Şafak, 2018). Son tahlilde 3 darbeyi tecrübe etmiş Demirel, 28 Şubat’ta demokrasiyi korumaya ilişkin azmi ortaya koyamamış, bu anlamda süreci iyi yönetememiştir. Refahyol hükümetinin dağılmasının ardından Demirel tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen ANAP Lideri Mesut Yılmaz, DSP ve DTP ile uzlaşarak Anasol-D Hükümeti’ni kurabilmiştir. Yeni hükümet CHP’den de destek alarak 28 Şubat kararlarını kararlılıkla hayata geçirmişse de kendisine atfedilen yolsuzluk iddiaları üzerine uzun ömürlü olmamış, sonrasında Ecevit Azınlık Hükümeti yönetimi devralmıştır (Tüylü, 2012: 88).

1.4. Yargı Organları

Türkiye’de yargı yetkisi Türk milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemeler aracılığıyla kullanılmaktadır (Anayasa, md. 9). Kıta Avrupası hukuk düzeni içerisinde bulunan (Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı, t.y.: 6) Türk adalet sistemi; bağımsızlık ve tarafsızlığı esas alan, birbirine bağlı olmayan, görev ve yetki alanları özel yasalarla düzenlenmiş çok sayıda mahkeme ve kurumdan oluşmaktadır. Bu bakımdan Türk yargı sistemi; adli yargı (ilk derece mahkemeleri, bölge adliye mahkemeleri ve Yargıtay), idari yargı (ilk derece mahkemeleri, bölge idare mahkemeleri ve Danıştay), anayasa yargısı (Anayasa Mahkemesi) ve uyuşmazlık yargısı (Uyuşmazlık Mahkemesi) gibi kollara ayrılmaktadır. Bunların yanında Hâkimler ve Savcılar Kurulu, seçim yargısı (Yüksek Seçim Kurulu) ve hesap yargısı da Türk yargı sistemi içerisinde yer almaktadır (Türkiye Adalet Akademisi, 2020). 1982 Anayasası’na göre:

Hâkimler görevlerinde bağımsızdırlar; Anayasa’ya, kanuna ve hukuka uygun olarak vicdanî kanaatlerine göre hüküm verirler. Hiçbir organ, makam, merci veya kişi Yargı yetkisinin kullanılmasında mahkemelere ve hâkimlere emir ve talimat, genelge gönderemez, tavsiye ve telkinde bulunamaz; görülmekte olan bir dava hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yargı yetkisinin kullanılmasıyla ilgili soru sorulamaz, görüşme yapılamaz veya herhangi bir beyanda bulunulamaz (Anayasa, md. 138/I-II-III).

Türk siyasal hayatı açısından Anayasanın yukarıda belirtilen hükümlerinin alenen ihlal edildiği dönemlerden biri de kuşkusuz ki 28 Şubat sürecidir. Bu süreçte hâkim, savcı ve yüksek mahkeme başkanları dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan’ın tüm ikazlarına rağmen Genelkurmay Başkanlığı tarafından düzenlenen irtica brifinglerine katılmışlardır.

Yargı mensuplarına verilen brifinge Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden, Danıştay Başkanı Firuzan İkinçioğulları, Yargıtay başkanı Müfit Utku, Sayıştay Başkanı Vecdi Gönül, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı İlhan Mesutoğlu (Kazan, 2014: 358) başta olmak üzere çok sayıda hâkim ve savcı katılmış ve konuşmaları ayakta alkışlamışlardır (Petek, 2007: 110). Genelkurmay karargahında düzenlenen irtica brifingine toplamda 400 yüksek yargı organı üyesi hâkim ve savcının katıldığı belirtilmiştir (EĞİTİM-BİR-SEN, 2014: 41). Bu durum bağımsız ve tarafsız olmaları gereken hâkim ve savcıların Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir, talimat, tavsiye ve telkinlerine boyun eğdiklerini ve böylelikle hukuk devleti prensiplerini dikkate almadıklarını ortaya koymuştur. Daha da ilginç olanı ise Genelkurmay Başkanlığı'nın brifingine katılan hukukçuların aradan yıllar geçmesine rağmen hukuk devletine ilişkin verdikleri tavizleri normalleştirmiş olmalarıdır.

Nitekim Genelkurmay Başkanlığınca düzenlenen irtica brifingine katılan dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden ilerleyen zamanlarda şu açıklamalarda bulunmuştur (Öztürk, 2013: 71): “Bugün olsun o brifinge yine giderdim. Gittiğim için hiçbir zaman pişmanlık duymuş değilim. Memlekette olup bitenler konusunda devlet arşivinde olan konularla ilgili bilgilendirilmiştik. Bunda ne sakınca var?” (Öztürk, 2013: 71). Burada Özden, hakikati gizleyip memleket meseleleri hakkında bilgi almak maksadıyla irtica brifingine katıldığını ifade etmişse de burada Anayasa'nın 138. Maddesinin açıkça ihlal edildiği bir gerçektir.

Öte yandan irtica brifingi, yargı organlarının 28 Şubat sürecinde hukuk devletini ihlal ettiklerinin tek örneği değildir. Bu çerçevede yargı organlarından Anayasa Mahkemesi, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın girişimiyle 28 Şubat sürecinde RP ve FP'yi irtica gerekçesiyle kapatmış, sözü edilen partilerin bazı milletvekillerine 5 yıllık siyaset yasağı getirmiştir.

Sonuç olarak 28 Şubat Postmodern Darbe sürecinde genelde yargı erkinin, özelde ise bazı hâkim ve savcılarının hem söylemleriyle hem de eylemleriyle resmî ideolojinin (Kemalizm=Altı Ok) etkisi altında kaldığı ifade edilebilir. Bu bağlamda süreçte Kemalizm'in etkisi altında kalan hukuk, ideolojik eğilimler göstererek siyasallaşmış, Kemalizm üzerinden yorumlanıp, Kemalizm üzerinden hüküm teşkil etmiştir (Işık, 2023b: 1460-1461).

1.5. Bürokrasi

Latince'de “koyu renkli kumaşla örtülmüş yazı masası” ve “kamu görevlilerinin çalıştığı odalar”ı ifade eden “burea” ve Yunanca'da “iktidar, yönetim” sözcüklerine tekabül eden “cratie” kelimelerinin terkibinden oluşan bürokrasi; “büroların veya devlet dairelerinin yönetimi, iktidarı” demektir (Nohutçu, 2012: 41). Öte yandan literatürde bürokrasi kavramının “kamu yönetimi” ve “gelişmiş örgütlenme” gibi anlamlarının yanı sıra zaman ve kaynak israfını teşkil eden “kırtasiyecilik” anlamı da mevcuttur (Kışlalı, 2014: 323). Hatta bürokrasinin devlet memurları, üst kademe yöneticileri, devlet daireleri, kamu yönetimi ve idare vb. kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılabilmesi de ileri sürülmüştür (Türküne, 2011: 434). Devlet yönetiminin etkin bir hâl almasının yanında demokratik değerlerin önem

kazanmasıyla beraber bürokrasinin konumu tartışma konusu olmuştur. Bürokrasinin tartışmaları beraberinde getiren bu konumunu belirleyen unsur ise siyasi otorite olarak belirtilmiştir. Böylece kamu yönetiminin siyaset-bürokrasi ilişkisi çerçevesinde şekillendiği ileri sürülebilir. Siyasi otoritenin bürokrasi üzerindeki etkisi bürokrasinin işleyişini büyük ölçüde etkilemiş, bürokratik sorunların temelinde siyasallaşmış bürokratik yapıların yattığı saptanmıştır (Akçakaya ve İlhan, 2021: 590). Modern dönemde yönetsel süreçleri şekillendiren başlıca faktörler siyaset ve bürokrasidir. Bu bağlamda genelde toplumun, özelde bireyin hayatını şekillendiren esas etkenin siyasal iktidar ve bürokrasinin yürütme erki doğrultusunda aldığı kararlar ve gerçekleştirdiği uygulamalar olduğu ifade edilebilir (Aydilek, 2019: 58).

Türkiye’de bürokrasi özellikle Tanzimat’tan başlayarak siyasal hayatta önemli bir yer edinmiştir. Modernleşme sürecinin yönlendirici gücü olarak değerlendirilen bürokrasi, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren büyük bir statü kazanmıştır. Bürokrasinin karar alma süreçlerinde ayrıcalıklı bir yere haiz olması Türkiye bürokratik geleneğinin bir ürünü olarak görülmüştür. Bu gelenek çerçevesinde Türkiye’de bürokrasi, siyasetçilerin aldığı kararları uygulayan ve kamusal hizmetleri vatandaşa ulaştıran araçsal değere sahip bir mekanizma olmaktan ziyade, devletin bekasını sağlamak ve laikliği muhafaza etmek başta olmak üzere muhtelif misyonu yüklenen ve toplum adına “iyi” olanı kendisinin belirlemesini isteyen bir aktör olarak algılanmaktadır (Sobacı, 2016).

28 Şubat’ta ordu-bürokrasi eksenli sistematik uygulamalar neticesinde irticai faaliyetler gerekçe gösterilerek başta düşünce, vicdan ve din özgürlüğü olmak üzere çok sayıda hak ihlali ve mağduriyetler yaşanmıştır (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, 2022: 48). Bu süreçte askeri bürokrasi irtica ile mücadele adı altında MGK toplantısında Refahiyol hükümetine yönelik 18 maddelik kararları almıştır (Dilaveroğlu, 2012: 41-42). Bu bağlamda 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarını askeri ve bürokrasi kanadın dayatmalarının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür (Ceylan, 2012: 181).

Sivil-askeri bürokrasinin iş birliği içerisinde olduğu 28 Şubat süreci, atanmışların (asker-sivil bürokrasi) seçilmişlere nazaran daha baskın ve güçlü olduğu bir sürece işaret etmektedir. Dahası bu süreçte devletin kilit makamlarında şeriatçı bir yapılanmanın olduğunu iddia eden askeri bürokrasi, sivil bürokrasinin bütünüyle laiklik yanlısı olması için irtica gerekçesiyle devletin değişik kademelerinde istihdam edilen birçok sivil bürokrati tasfiye ettirebilmiştir. Bu tasfiye askeri bürokrasinin dayatmalarının bir ürünüdür.

1.6. Sivil Toplum Kuruluşları

Günümüzde sivil toplum kavramı ağırlıklı olarak liberal perspektif üzerinden açıklanmaktadır. Liberal perspektif ekseninde ele alındığında sivil toplum, devletin denetim alanına doğrudan girmeyen, gönüllü ve rıza eksenli oluşturulmuş kurum ve etkinlikler alanına işaret etmektedir (Türküne, 2011: 303). Türkiye açısından 1980 öncesi dönemde demokratik alanın varlığından söz edilebilse de güçlü veya kurumsallaşmış bir sivil toplumun varlığından söz etmek çok zordur. Bu anlamda demokratik

hakların varlığı sivil toplumun varlığı için önemli bir ön koşul olmakla beraber demokratik hakların mevcudiyeti sivil toplumun mutlak surette varlığına delil oluşturmamaktadır. Bu çerçevede günümüz literatürünün önemli hataların biri de sivil toplumun demokratik hak ve özgürlüklere indirgenmesidir. Sivil toplumun tesisi için devletten ayrışması şarttır (Göle, 2011: 41). Konu Türkiye özelinde irdelendiğinde demokratikleşme bağlamında sivil toplum kuruluşlarının çok fonksiyonel olmadığı ileri sürülebilir. Bundan dolayı tam sivil olamayan bu oluşumlar zaman zaman askeri darbeleri de desteklemişlerdir. Bu durum önemli ölçüde Batı'daki sivil toplum sürecinin Türkiye'de yaşanmamış ve bir sivil toplum geleneğinin mutlak surette yerleşmemiş olmasıyla ilintilidir (Tunç, 1998: 162-163). Türk siyasal hayatı açısından 28 Şubat süreci, sivil toplum kuruluşlarının darbeleri desteklemesi açısından iyi bir örnektir.

28 Şubat sürecinde seçilmiş iktidara ve “irticai” faaliyetlere tepki gösteren STK'lar, sürecin en büyük destekçilerinden olmuştur (Bölügeray, 1999: 199). 10 Kasım günü Atatürk'ü anma esnasında Ankara'da organize edilen yürüyüşle iktidara karşı toplumsal bir muhalefetin temelleri atılmıştır. Atatürkçü Düşünce Derneği, DİSK, KESK ve Türk-İŞ öncülüğünde başlatılan yürüyüşe STK'lar 50.000 kişiyle destek vererek protesto gösterisi yapmıştır (Akpınar, 2001: 129). Benzer şekilde bu süreçte halk arasında “Beş Ahbap Çavuşlar” şeklinde isimlendirilen Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ), Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK) gibi birbirinden bağımsız hatta bazen birbirine muhalif olduğu bilinen STK'lar “Altı milyon imza” kampanyasıyla MGK kararlarının destekçisi olduklarını açıklamışlardır (Kazan, 2000: 49). Bu gruplara ilave olarak laikliği korumak iddiasıyla bazı dernek, oda ve barolardan müteşekkil STK'lar da MGK kararlarının savunuculuğuna üstlenerek hükümeti işbaşından uzaklaştırma arayışında olmuştur. Adı “sivil” ama ruhu “militar” olan bu oluşumlardan darbe olduğu takdirde destekleyeceklerini bile ima edenler olmuştur (Çetin, 2016: 131). Nitekim ilerleyen süreçte RP hakkında kapatılma davası açılmasıyla eş anlı olarak kimi STK'lar RP'yi iktidardan düşürmeye dönük son uyarı mahiyetinde bir bildiri sunmuşlardır. Önce TOBB sonrasında TİSK, “Silahsız Kuvvetler”e katılmıştır. İktidarın bir an önce görevden uzaklaştırılmasını talep eden bildiriye TOBB, TİSK, TESK, TÜRK-İŞ gibi STK'ların başkanlarının imzaları mevcuttu (Akpınar, 2001: 286-287). Böylelikle silahlı kuvvetlerin deyimiyle “Kahraman Beşli”, demokrat kesimin tabiriyle “Beşli Çete” şeklinde adlandırılan TOBB, Türk- İŞ, TESK, DİSK ve TİSK 25 Mart 1998'deki ortak açıklamalarında “kurulacak azınlık hükümetinin tam destekçisi olacaklarını” belirtmişlerdir (Çetin, 2016: 113).

Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği'nin (TÜSİAD) de 28 Şubat sürecinde etkili rol oynadığı belirtilmelidir. Başlangıçta özellikle ekonomi alanında faaliyetler gösteren TÜSİAD'ın ilerleyen süreçte iç ve dış siyasete dair neredeyse her konuda görüş beyan ettiği ifade edilebilir. Hatta ülke çıkarlarına işaret ederek kurumsal menfaatlerini esas alan projeler ortaya atabilmiştir. Böylelikle TÜSİAD'ın sanayicilikten uzaklaşan bir eğilim gösterdiği ileri sürülebilir (Kazan, 2000: 26). Bazı Oda başkanlarının

da bu süreçte ordudan yana tavır sergilediği bir gerçektir. Söz gelimi dönemin Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Başkanı “Türk esnafının tarih boyunca en önemli özelliği irticaya ve dinciliğe karşı olmasıdır” iddiasında bulunmuştur (Aydın, 2012: 62). Son olarak yukarıda açıklandığı üzere 28 Şubat sürecine tam destek veren sivil toplum kuruluşları olduğu gibi sürecin karşısında duran sivil kuruluşları da olmuştur. Süreçte Mazlum-Der, Hak-İş, MÜSİAD vb. oluşumlar darbe karşıtı bir duruş ortaya koymuştur.

1.7. YÖK ve Üniversiteler

“Üniversite: Bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip yüksek düzeyde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma, yayın ve danışmanlık yapan; fakülte, enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluş ve birimlerden oluşan bir yükseköğretim kurumudur” (Yükseköğretim Kanunu, md. 3). Üniversiteler çağdaş eğitim-üretim esaslarını referans alan bir düzen içerisinde gerek milletin gerekse ülkenin gereksinimlerine uygun insan gücü yetiştirmeyi amaçlamaktadır (1982 Anayasası, md. 130).

Günümüzde eğitim, öğretim ve bilimsel araştırma işlevleri iç içe girmişse de (Erdem, 2005: 77) Türkiye özelinde üniversite eğitime bilme tutkusundan ziyade idari, mali ve askeri zaruretler gibi pratik gereksinimlerin yön vermiş olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda Türkiye üniversitelerinin otoriter bir yapısı da söz konusudur. Bu otoriter yapı hem üniversite örgütlenmesinin dayandığı yasal çerçeveden hem de üniversitenin iç yapısından kaynaklanmaktadır. 1981'den itibaren YÖK otoritesini içselleştirdiği imajını veren üniversitelerin demokratik ve özgür bir ortam teşkil edemediği ifade edilebilir (İflazoğlu Saban ve Saban, 2016: 51-52).

Askeri darbe ortamında kurulan YÖK'e ilişkin tartışmaların merkezinde büyük ölçüde üniversitelerin özerkliği yer almış olmakla beraber 28 Şubat sürecinde bu tartışmalar laiklik odaklı ve RP karşıtlığına evrilmiştir. Süreçte YÖK ve üniversiteler; daha çok başörtüsü yasağı, katsayı uygulaması, öğrenci ve öğretim elemanlarının fişlenmesiyle öne çıkmıştır (Gür ve Çelik, 2011: 23). İlk olarak süreçteki RP karşıtlığının somut örneği DYP'nin de desteğiyle hazırlanan “İnsan Hakları ve Demokrasi Paketi” olarak gösterilebilir. Paket ile kamu personellerine ilişkin 12 Eylül müdahalesinin bir ürünü olan “Kılık-kıyafet Yönetmeliği”nin değiştirilmesi amaçlanmışsa da bu girişime üniversitelerin tepkisi gecikmemiştir. Bu çerçevede 9 Eylül Üniversitesi Senato üyeleri Rektör Prof. Dr. Fethi İdman öncülüğünde cübbeleriyle Cumhuriyet Meydanı'na yürümüştür. Burada yeni yönetmeliğin laik öğretim üyelerini hedef aldığı, RP'nin Atatürk düşmanlığı tutumunu sergileyerek laik cumhuriyete muhalefet ettiği iddia edilmiştir (Akpınar, 2001: 132-133). İkincisi, kılık-kıyafetle ilişkili olarak 28 Şubat sürecinin başörtüsü yasağıyla sıklıkla gündeme geldiği belirtilmelidir. 28 Şubat sürecinin adeta sembolü olarak da nitelendirilen başörtüsünün süreç boyunca dini bir simge olmaktan çok politik bir simge şeklinde algılandığı ileri sürülebilir (Aydın, 2012: 66-67). Bu bakımdan 28 Şubat sürecinin başörtüsüne dair en tartışmalı meselelerinden biri de 1998-1999 arasında İstanbul Üniversitesi'nin başörtülü öğrenciler için Avcılar Kampüsü'nde uygulamaya koyduğu ikna odaları olmuştur. Başörtülü öğrencileri üniversiteye kabul etmeyen okul yönetimi, çözümünü türbanlı öğrencilerin akademisyenler

tarafından “ikna odası”na alınıp başlarını açtırmakta bulmuş, başlarını açtırmayan öğrencilerin ise üniversiteyle ilişkisi kesilmiştir (Birand ve Yıldız, 2012: 273; Demirkol Özer, 2015: 12-13). Yine 28 Şubat MGK kararlarını uygulamaya geçirmekte kararlı olan İstanbul Üniversitesi yayınladığı genelge ile sadece başörtüsünü değil, öğrencilerin kılık kıyafet ve saç sakalına da müdahalede bulunmuştur. Yaşam tarzını hedef alan genelgeyi dikkate almayan öğrenciler üniversiteye kabul edilmemiş olmakla beraber öğrencilerin yoğun tepkilerine rağmen genelge lağvedilmemiştir. Hatta İstanbul Üniversitesi’nin söz konusu uygulaması Cerrahpaşa Tıp, Çapa Tıp ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne emsal oluşturmuştur. Son kertede öğrencilerin İlahiyat Fakültelerine dahi başörtülü şekilde girmesine izin verilmemiştir (Ceylan, 2012: 82). Başörtüsü yasağının bilançosu son derece ağır olmuştur. Bu bakımdan tesettürlü olmalarından ötürü 100’den fazla öğrencinin üniversiteyle ilişkisi kesilmişken yüzlerce öğrenci sınava alınmamış, uzaklaştırılma cezasına çarptırılmış ve böylece haklarından mahrum bırakılmıştır. Tesettürle ilgili skandallar İstanbul Üniversitesi ile sınırlı kalmamıştır. Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nde diploma töreninde üniversiteyi birincilikle tamamlayan tesettürlü öğrenci Hatice Toptan ve üçüncülükle tamamlayan tesettürlü Zeynep Samuk’un dereceleri başka öğrencilere verilmiş, hatta tesettürlü olmalarından ötürü diplomaları dahi teslim edilmemiştir (Bayramoğlu, 2007: 295-296).

Üçüncüsü 28 Şubat sürecinin üniversitelere ilişkin bir diğer uygulaması da katsayı eşitsizliğidir. YÖK’ün 1998’de hayata geçirdiği bu uygulama kapsamında imam hatip ve meslek lisesi mezunları kendi alanlarından farklı bölümleri tercih ettiğinde katsayıları 0.3 ile çarpılmışken diğer liselerde tahsil gören öğrencilerin katsayıları ise 0.8 ile çarpılmıştır (NTV, 2009). 28 Şubat’ta 8 yıllık kesintisiz eğitim uygulamasının bir uzantısı olan katsayı adaletsizliği 1999’dan bu yana çok kez yargıya taşınmışsa da Danıştay her defasında uygulamayı hukuka uygun bulmuştur. Ancak 2010’da YÖK Genel Kurulu’nun aldığı kararla katsayı adaletsizliği ortadan kaldırılabilmiştir (Milliyet, 2011). Son olarak farklı kesimlerden çok sayıda kişinin irticacı olarak fişlendiği 28 Şubat sürecinde 418 öğretim elemanın da fişlenenler arasında yer aldığı belirtilmiştir (EĞİTİM-BİR-SEN, 2014: 41-44).

SONUÇ

Türkiye darbeler tarihine “postmodern darbe” olarak geçen 28 Şubat, adından da anlaşılacağı üzere önceki darbelerden farklı bir yöntemle gerçekleştirildiğinden “postmodern darbe” şeklinde nitelendirilmiştir. Klasik darbelerin aksine kanlı/şiddetli olmayışı, çok sayıda aktör eliyle gerçekleşmiş olması “irtica” üzerine kurgulanmış 28 Şubat’ın özgün yanını ortaya koymuştur. Bu anlamda 28 Şubat; ordunun baskın aktör olsa da tek başına süreci yönetmediği, silahsız kuvvetlerin (medya, STK’ler, bürokrasi, YÖK, üniversiteler, muhalefet partileri, yargı organları vb.) desteği sayesinde darbeyi meşrulaştırma arayışında olduğu postmodern bir darbedir. Silahsız kuvvetler içerisinde orduya en büyük desteği veren sivil aktörün medya olduğu ileri sürülebilir. Özellikle gazete haberlerinin ürettiği propaganda, algı ve manipülasyon Refahiyol Hükümeti’nin dağılmasında son derece etkili olmuştur.

Ordu ve medyanın başı çektiği 28 Şubat sürecinde; iktidara gelmek için her türlü yolu mübah gören bazı muhalefet partileri (ANAP, CHP, DSP, DTP), sivil olması gerektiği halde irtica iddiasıyla militarizme çanak tutan bir dizi STK (TOBB, TESK, TİSK, DİSK, Türk-İş), askeri bürokrasinin tahakkümüne karşı çıkmayıp onunla birlikte hareket eden sivil bürokrasi, ordunun talimat ve tavsiyelerine açık duruma gelerek bağımsız ve tarafsız kimliğini yitiren yargı organları, eğitim-öğretim, bilimsel araştırma işlevlerinden uzaklaşarak öğrencilerin yaşam tarzlarına müdahale eden YÖK ve bazı üniversiteler aktif rol oynamıştır. Söz konusu aktörler ordunun büyük girişimleriyle laiklik yanlısı bir tutum sergileyerek “irtica” kavramıyla özdeşleştirilen, antidemokratik uygulamalara başvurduğu ileri sürülen RP ve RP’ye yakınlık gösterdiği iddia edilen yapıları hedef almıştır.

Sonuç olarak 28 Şubat sivil aktörlerin esas işlevini yitirerek resmî ideolojinin gerekleri doğrultusunda hareket ettiği, alışlagelmiş kalıpların tersyüz olduğu bir süreci ifade etmektedir. Süreçte demokratik siyasal kültür ortamının yokluğu keyfi ve anti-demokratik uygulamaların devreye girmesine katkıda bulunmuştur. Seçimle iktidara gelen Refahyol Hükümeti’nin seçimle görevden uzaklaştırılmamış olması Türkiye’de demokrasiye zarar verildiğinin göstergesidir. Bu anlamda güçlü veya kurumsallaşmış demokratik bir siyasal yaşamın büyük ölçüde asker-sivil ilişkilerinin seyrini olumlu yönden etkileyeceği ve böylece darbelerin meydana gelmesini neredeyse imkânsız hâle getireceği öne sürülebilir.

KAYNAKÇA

- 1961 Anayasası (1961, 9 Temmuz). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1961-anayasasi/> adresinden 09.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- Ahmad, F. (2016). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Y. Ologan Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akçakaya, M. ve İlhan, K. (2021). Bürokrasi-Siyaset İlişkisi Bağlamında Başkanlık ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemlerinin İncelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 589-624.
- Akın, K. (2000). *Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan*. İstanbul: Birey Yayınları.
- Akpınar, H. (2001). *28 Şubat Postmodern Darbenin Öyküsü*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Altaylı, F. (2009, 18 Temmuz). Ağlamayın, Biz De Andıçlandık. <https://fatihaltayli.com.tr/kose-yazilari/2009/07/18/aglamayin-biz-de-andiclandik> adresinden 29.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Altıntaş, H. (2003). Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 5, 1-31. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1123260>

- Aydın, M. (2012). Darbecilikte Son Perde: 28 Şubat. A. Babacan (Ed.). *Bin Yılın Sonu 28 Şubat Cilt III: Ne Değişti?* (ss. 57-75). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Aydilek, E. (2019). Türk Siyasal Hayatında Bürokrasi-Siyaset İlişkisi. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3, 57-72.
- Balcı, M. (2000). *MGK ve Demokrasi: Hukuk, Ordu, Siyaset*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Bayramoğlu, A. (2007). *28 Şubat Bir Müdahalenin Günceci*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birand, M. A. ve Yıldız, R. (2012). *Son Darbe 28 Şubat*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınevi.
- Bölügeray, N. (1999). *28 Şubat Süreci-I (Süreç)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Ceylan, N. (2012). Sivas'ta Yaşananlar Bir Senaryonun Yürürlüğe Konuşuydu. A. Babacan (Ed.). *Bin Yılın Sonu 28 Şubat: Süreklilik ve Kopuş Cilt 2* (ss. 81-95). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Cumhuriyet (2011, 28 Şubat). 28 Şubat'ın Üstünden 14 Yıl Geçti. http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/225858/_28_Subat_in_ustunden_14_yil_gecti.html adresinden 15.06.2018 tarihinde alınmıştır.
- Cumhuriyet (t.y.). Gazete arşivi. <https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1997-02-28/0> adresinden 20.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Çetin, H. (2016). *Türk Siyasal Hayatında Krizler, Kahramanlar ve Hainler Siyasal Kaos ve 28 Şubat Dönemi: 1993-2003*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Demir, M. (2007, 9 Mart). Andıç Nedir? Nasıl Hazırlanır? <https://arsiv.sabah.com.tr/2007/03/09/gnd122.html> adresinden 29.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Demirkol Özer, G. (2015). *Psikolojik Bir İşkence Metodu Olarak İkna Odaları*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Dilaveroğlu, E. (2012). *Sivil Toplum Kavramı Çerçevesinde 28 Şubat Süreci ve TÜSİAD'ın Sürece Bakışı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eğitim-Bir-Sen (2014). *Rakamlarla 28 Şubat Raporu*. Ankara.
- Erdem, A. R. (2005). Üniversitenin Var Oluş Nedeni (Üniversitenin Misyonu). *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(17), 75-86.
- Erdoğan, M. (2012). *28 Şubat Günlüğü Postmodern Darbenin Anatomisi*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Göle, N. (2011). *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Gür, B. S. ve Çelik, Z. (2011). YÖK'ün 30 Yılı. https://file.setav.org/Files/Pdf/20121126134636_setav-seta-yokun_30_yili.pdf adresinden 13.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- Gürkan, H. (2011). *28 Şubat Sürecinin Türk Eğitim Sistemine Etkileri ve İktidar-Muhalefet Partilerinin Tutumu*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Gürses, E. (2009). *Türk Siyasal Hayatında Milli Güvenlik Kurulu'nun Yeri: 28 Şubat Örneği*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Gürses, E. (2012). *28 Şubat Demokrasi Ters Şeritte*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Güzel, H. C. (2012). 28 Şubat'a Dair. A. Babacan (Ed.). *Bin Yılın Sonu 28 Şubat Cilt III: Ne Değişti?* (ss. 105-120). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Hale, W. (2014). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hürriyet (t.y.). Gazete arşivi. <https://www.gastearsivi.com/ara/h%C3%BCriyet> adresinden 20.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Işık, M. (2018). *28 Şubat Postmodern Darbe Sürecinde Rol Oynayan Aktörler Hakkında Bir Değerlendirme*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Işık, M. (2023a). *Türk Siyasal Hayatında 28 Şubat Süreci: Kavramlar, Olaylar, Aktörler*. Gaziantep: Özgür Publications. <https://www.ozguruyayinlari.com/site> adresinden 10.05.2024 tarihinde alınmıştır. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub205>.
- Işık, M. (2023b). Türkiye'de Yargının Siyasallaşması: 28 Şubat Süreci Örneği. *Astana 2. Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilimler Sempozyumu*, İstanbul, Türkiye.
- İflazoğlu Saban, A. ve Saban, A. (2016). Üniversitenin Kuruluş ve Öğretim Amacı Ne Olmalıdır? Bir Analiz Çalışması. *MSKU Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2), 43-53.
- İnce, D. (2014). 28 Şubat Haberciliği: Bir Meşruiyet Restorasyonu. *İlef Dergisi*, 1(1), 57-87.
- Kazan, Ş. (2000). *Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat*. Ankara: Keşif Yayınları.
- Kazan, Ş. (2014). *28 Şubat: Postmodern Bir Darbenin Anatomisi*. T. Çetinkaya (Ed.). Ankara: MGV Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2001). *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kışlalı, A. T. (2014). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Milliyet (2011, Aralık). Artık Katsayı Yok. <https://www.milliyet.com.tr/gundem/artik-katsayi-yok-1469920> adresinden 13.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- Milliyet (t.y.). Gazete arşivi. <https://gazetearsivi.milliyet.com.tr/> adresinden 20.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Nohutçu, A. (2012). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Savaş Yayınevi.

- NTV (2009, 20 Temmuz). YÖK Katsayı Uygulamasını Kaldırdı. <https://www.ntv.com.tr/turkiye/yok-katsayi-uygulamasini-kaldirdi,ywcOPJKV7ESa6iJsaP4pcw> adresinden 13.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- Öcal, B. (2009). 12 Eylül'den 28 Şubat'a Darbe Söylemlerindeki Değişimin Analizi. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 1/4.
- Özgan, A. (2008). *28 Şubat Sürecinin Siyasal Açından Neden ve Sonuçları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, S. (2013). *Belgelerle 28 Şubat Düünden Bugüne*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Petek, R. (2007). 28 Şubat'ın Hukuk Dünyasına Yansımaları. *28 Şubat Postmodern Bir Darbenin Sosyal ve Siyasal Analizi* (ss. 108-116). İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Sabah (t.y.). Gazete arşivi. <https://egazete.sabah.com.tr/> adresinden 20.05.2024 tarihinde alınmıştır.
- Sezen, S. (2000). Milli Güvenlik Kurulu Üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 33(4), 63-83.
- Sobacı, M. Z. (2016). Bürokrasi Üzerine Yeniden Düşünmek. *Kriter*, 1(5). <https://kriterdergi.com/dosya/burokrasi-uzerine-yeniden-dusunmek> adresinden 11.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- Şeker, M. (2006, 11 Mayıs). Kırk Soruda Andıç Olayı. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmet-seker/kirk-soruda-andic-olayi-612> adresinden 29.04.2024 tarihinde alınmıştır.
- Tunç, H. (1998). Türkiye'de Askeri Darbeler, Muhtıralar ve Sivil Toplum Kuruluşlarının Tepkileri. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(1-2), 125-164.
- Türk Dil Kurumu (2023). Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr/?q=darbe&aranan=> adresinden 30.12.2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Adalet Akademisi (2020). Türk Adalet Sistemi. <https://taa.gov.tr/yuklenenler/dosyalar/f29b2a4b-ce9d-482d-ae66-97a6864ca7eb-turk-yargi-sistemi-brosur-son-28.08.2020-tr1.pdf> adresinden 09.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı (T.Y.). Türk Adalet Sistemi. <https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/Dergi/13052022095441T%C3%BCrk%20Adalet%20Sistemi.pdf> adresinden 09.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982, 9 Kasım). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> adresinden 09.03.2024 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (2022). İnsan Hakları Bağlamında 28 Şubat Darbesi Raporu. Mrk Baskı ve Tanıtım Hizmetleri.

Türköne, M. (2011). *Siyaset*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Tüylü, Ö. S. (2012). *Türkiye’de Askeri Darbelerin Karizma Üretme İşlevi: 28 Şubat Süreci ve Adalet ve Kalkınma Partisi Örneğinde Sosyolojik Bir Çalışma*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yeni Şafak (2018, 1 Mart). Hafızalardaki Kara Leke 28 Şubat. <https://www.yenisafak.com/gundem/hafizalardaki-kara-leke-28-subat-3164536> adresinden 15.06.2018 tarihinde alınmıştır.

Yılmaz, N. (2012). Bir Postmodern Darbe Portresi: 28 Şubat. A. Babacan (Ed.), *Bin Yılın Sonu: 28 Şubat Süreklilik ve Kopuş* (ss. 211-237). İstanbul: Pınar Yayınları.

Yükseköğretim Kanunu (1981, 4 Kasım). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf> adresinden 13.03.2024 tarihinde alınmıştır.